

ประชุมพระราชปฐชา ภาคปกรณกะ

พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระยาบุรีสรวาธิการ (ใจ กนิษฐวัตร)

ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ศรีหงส์

ประชุมพระราชปจณา ภาคปกรณกะ

พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระยาบุรีศรีราธิการ (โจ้ กนิษฐรัตน์)

ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๒๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ศรีหงส์

คำนำ

ในการพระราชทานเพลิงศพ พระยาบุรีธราธิการ (ไ้ กนิษฐรัต)
นี้ พระยาศุณทรได้นำความจำนงของสมาคมรัฐศาสตร์และเจ้าภาพมา
แจ้งว่าใคร่จะพิมพ์หนังสือแจกเป็นที่ระลึกถึงเรื่องหนึ่ง หอสมุดแห่งชาติ
แนะนำให้พิมพ์พระราชปุจฉาภาคปริณิธนะ

พระราชปุจฉาที่พิมพ์อยู่ในภาคนี้ มีพระราชปุจฉาในรัชกาลที่ ๓
หนึ่งฉบับ พร้อมทั้งคำแก้พระราชปุจฉา ของพระวินัยมุนี เป็นฉบับที่
ยังไม่ปรากฏว่าได้เคยพิมพ์ไว้ในที่ใด เพราะหอสมุดแห่งชาติเพิ่งได้ค้น
ฉบับมา ในการพิมพ์คราวนี้ ได้นำเอาคำแก้พระราชปุจฉาอีกจำนวน
หนึ่ง ซึ่งได้เคยพิมพ์แล้วอยู่ในพระราชปุจฉาภาคที่ ๔ มาลงไว้ด้วย
เพื่อให้ครบ และได้รวบรวมพระราชปุจฉาเรื่องพิธีทำวิสาขบูชาใน
รัชกาลที่ ๒ และ พระราชปุจฉาในรัชกาลที่ ๖ มาพิมพ์รวมไว้ด้วย

พระราชปุจฉาและคำถวายวิสัชนาในหนังสือชุดพระราชปุจฉา
นั้น ย่อมเป็นหนังสือที่ให้ประโยชน์ความรู้แก่นักอ่านนักศึกษาลาย
สถาน เป็นต้นว่าได้ทราบตำนานตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี และ
ความเชื่อถือของคนในสมัยนั้นทางหนึ่ง ให้ความรู้ ในทางอักษรศาสตร์
ด้วยว่าพระราชปุจฉาบางเรื่อง แม้ตลอดจนคำถวายวิสัชนานั้น บรรดา
ราชบัณฑิต และพระเถรานุเถระทั้งหลายต้องเรียบเรียงร้อยกรอง
ถ้อยคำจนเห็นว่าไพเราะสละสลวย น่าอ่านน่าฟัง เช่น พระราชปุจฉา
ในรัชกาลที่ ๓ ที่พิมพ์ในภาคนี้เป็นต้น อีกทางหนึ่ง ถือกันว่า
เป็นวิธีที่ให้ความรู้สยอายุพระศาสนา ด้วยเหตุว่า ผู้วิสัชนาต้อง

ค้นคว้าหาหลักฐานมา อ้างประกอบความรู้อธิบายจนเห็นว่าถูกต้องแจ่ม
แจ้ง จึงนับว่าพระราชปฤจฉาย่อมให้ประโยชน์เกิดแก่ความรู้ โดย
บริบูรณ์

ประเพณีพระราชปฤจฉา ของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท

“ประเพณี^๑พระราชปฤจฉา คือที่พระเจ้าแผ่นดินมีรับสั่งถามข้อ
อรรถธรรมซึ่งทรงสงสัยให้พระราชอาคันตุกะ^๒หรือประมุข^๓กัน
ถวายวิสัชนา^๔นี้ เข้าใจว่าจะมีมาแต่โบราณทีเดียว ส่วนประเทศ
อื่นยังไม่ได้พบหนังสือพระราชปฤจฉา นอกจากความที่ปรากฏในพระสูตร
ว่ามีพระเจ้าแผ่นดินบางพระองค์ไปทูลถามข้ออรรถธรรมแก่สมเด็จพระผู้
มีพระภาคเจ้า กับหนังสือเรื่องมิลินทปัญหาซึ่งปรากฏว่าพระเจ้ามิลินท
ทรงชักใช้พระนาคเสน^๕ท้วงข้ออรรถธรรมต่าง ๆ เป็นอย่างวิจิตรพิสดาร
ว่าในส่วนสยามประเทศนี้ ประเพณี^๑พระราชปฤจฉามีมาแต่ครั้งกรุง
ศรีอยุธยาเป็นราชธานี มีหนังสือพระราชปฤจฉา และข้อความที่พระ
สงฆ์ถวายวิสัชนาปรากฏอยู่หลายเรื่อง มาถึงชั้นกรุงรัตนโกสินทร์
นี้ ปรากฏว่ามีพระราชปฤจฉาเมื่อรัชกาลที่ ๑ มากกว่ารัชกาลอื่น ๆ แต่
ที่หอพระสมุดรวบรวมเรียบเรียงได้^๖ถึง ๓๙ เรื่อง

เหตุที่มีพระราชปฤจฉาเมื่อรัชกาลที่ ๑ มากกว่ารัชกาลอื่น ๆ นั้น
ทรงเข้าใจว่าเป็นเพราะเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าข้าศึก พระ
ไทรบุรี^๗และสงฆมณฑลเป็นอันตราไปเสียมาก ในครั้งกรุงธนบุรี

ต้องเสาะแสวงพระไตรปิฎกและพระภิกษุซึ่งทรงธรรมวินัยแต่หัวเมือง
ใหญ่น้อย มารวบรวมเป็นหลักในฝ่ายพระพุทธจักรชนใหม่ หนังสือ
พระไตรปิฎกก็ดี ความรอบรู้พระธรรมวินัยของพระภิกษุสงฆ์ซึ่งเป็น
พระราชาคณะชั้นใหม่ก็ดี ยังบกพร่องอยู่มาก จึงต้องทรงชวนช่วย
ทำนุบำรุงพระพุทธจักรซึ่งเศร้าหมองด้วยเหตุดังกล่าวมา ในส่วน
คัมภีร์พระธรรมวินัยทรงพยายามทำสังคายนา และสร้างพระไตรปิฎก
ขึ้นทั้งฉบับหลวง และพระราชทานอนุญาตให้ลอกคัดไปไว้สำหรับ
พระภิกษุสงฆ์เล่าเรียนในพระอารามทั้งปวงอีกหลายฉบับ คงเกิด
แต่มีพระราชประสงค์จะให้พระราชาคณะเอาใจใส่ตรวจตราพระไตรปิฎก
ให้มีความรู้แตกฉานในพระธรรมวินัย จึงได้มีพระราชบัญชาในข้อ
อรรถธรรมต่าง ๆ ให้พระราชาคณะถวายนววิสัย เพราะการที่จะถวายนววิสัย
จำต้องค้นหาหลักเป็นที่ยึดในคัมภีร์ต่าง ๆ ซึ่งรวบรวมอยู่ใน
พระไตรปิฎก และจำต้องเอาใจใส่อ่านพระไตรปิฎกจึงจะถวายนววิสัย
ได้สะดวก ถ้าไม่มีพระราชบัญชา พระราชาคณะก็จะอ่านพระไตรปิฎก
น้อยลง จึงได้มีพระราชบัญญัต้อย ๆ ดังนี้”

พระราชบัญชาในรัชกาลต่าง ๆ จะมีอยู่นาน้อยสักเพียงไร ใน
รัชกาลใหม่มีจำนวนเท่าใด เป็นอันทราบจำนวนแน่ไม่ได้ เพราะ
ฉบับกระจัดกระจายกันอยู่ หอสมุดแห่งชาติได้รวบรวมหาได้มาแต่
ที่ต่าง ๆ รวมทั้งที่ได้พิมพ์แล้ว และที่พิมพ์อยู่ในหนังสือเล่มนั้น
จำนวน ๗๑ พระราชบัญชา คงได้ย่อบรรทุกพิมพ์ต่อไว้ข้างท้าย
เพื่อประโยชน์แก่นักศึกษา จะได้สืบค้นหาข้อเรื่องได้สะดวกขึ้น

ณ

อนึ่งเจ้าภาพได้เรียงประวัติพระยาบุรีสราธิการส่งมา และได้ให้
พิมพ์ไว้เป็นที่ระลึกต่อท้ายคำนำนี้

ขออนุโมทนากุศลบุญราศี ขรรณวิทยาทาน ซึ่งเจ้าภาพได้
บำเพ็ญเนื่องในการทักษิณานุทานกิจนี้ จงสัมฤทธิ์มโนผลแก่พระยา
บุรีสราธิการ (โจ กนิษฐรัต) ตามสมควรแก่ฐานนิยมเทอญ.

กรมศิลปากร

๒ กรกฎาคม ๒๔๗๙

อำมาตย์โท พระยาบุรีศรีราชนิการ (โจ้ กนิษฐรัตน์)

ชาติ : วันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๗

มรณ : วันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๘

คำนวณอายุได้ ๕๒ ปี

ประวัติ

อำมาตย์โท พระยาบุรีสรราชการ (ไ้ กนิษฐรัต) เป็นบุตร
นายชิต นางสมบุญ กนิษฐรัต เกิดในวันศุกร์ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๑๐
ชวอกร ตรงกับวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๗ ที่บ้านริมถนน
เจริญกรุง ตอนคลองวัดจักรวรรดิราชาวาส

พระยาบุรีสรราชการได้เริ่มเรียนหนังสือไทยที่โรงเรียนเทพศิรินทร์
(ประถม) แล้วเข้าเรียนที่โรงเรียนสวนกุหลาบไทย (มัธยม) และ
โรงเรียนสวนกุหลาบอังกฤษเป็นลำดับมา เมื่อสอบไล่ได้ชั้น ๖ จาก
โรงเรียนสวนกุหลาบอังกฤษแล้วใน พ.ศ. ๒๔๔๖ ได้เข้าศึกษาวิชา
ต่อในโรงเรียนข้าราชการพลเรือนในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวจนจบหลักสูตร

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้อุปสมบทในพระพุทธศาสนา สมเด็จพระ
มหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์
และจำพรรษาอยู่ ณ วัดเทพศิรินทราวาส จนครบไตรมาสแล้วจึงได้ลา
อุปสมบท

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๙ ได้เข้ารับราชการเป็นครูประจำ
โรงเรียนข้าราชการพลเรือน ใน พ.ศ. นี้ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์
เป็นนายพิทักษ์ราชา ตำแหน่งหุ้มแพร ฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล
และย้ายไปรับราชการอยู่กรมราชเลขาธิการ

วันที่ ๑๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๓ ย้ายไปรับราชการทาง

กระทรวงมหาดไทย ในตำแหน่งมหาดเล็กถวายงานมณฑลนครราชสีมา
วันที่ ๒๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ ย้ายไปเป็นปลัดเมืองบุรีรัมย์
ได้รับพระราชทานยศเป็นรองอำมาตย์ตรี และบรรดาศักดิ์เป็นหลวง
ศรีวิเศษในเคื่อนเคียวกันนี้

ใน พ.ศ. ๒๔๕๖ ได้รับพระราชทานยศเป็นรองอำมาตย์โท
วันที่ ๑๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ ย้ายไปเป็นปลัดเมืองนคร
ราชสีมา

วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๘ ย้ายไปเป็นนายอำเภอ
เมืองนครปฐม

วันที่ ๑๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๙ ย้ายไปเป็นปลัดเมืองเพชรบุรี
และได้รับพระราชทานยศเป็นรองอำมาตย์เอกใน พ.ศ. นี้

สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๒ ย้ายไปเป็นปลัดจังหวัดตรัง

วันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๕ ย้ายไปเป็นปลัดจังหวัด
สมุทรสาคร

วันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๗ ย้ายไปเป็นปลัดจังหวัด
นครปฐม

วันที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๙ ย้ายไปเป็นนายอำเภอเมือง
มินบุรี

วันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ ย้ายไปเป็นผู้รั้งตำแหน่งผู้ว่า
ราชการจังหวัดสมุทรสาคร

วันที่ ๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๑ เลื่อนตำแหน่งขึ้นเป็นผู้ว่า

ราชการจังหวัดสมุทรสาคร ก็ได้รับพระราชทานยศเป็นอำมาตย์ตรี และบรรดาศักดิ์เป็น พระสมุทรสาครานุรักษ์ ใน พ.ศ. เดียวกัน

วันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ ย้ายไปเป็นผู้ว่าราชการ จังหวัดสระบุรี ก็ได้รับพระราชทานยศเป็นอำมาตย์โท และบรรดาศักดิ์เป็น พระยาบุรีสราธิการ ใน พ.ศ. เดียวกัน

วันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๖ ย้ายไปเป็นผู้ว่าราชการจังหวัด นครศรีธรรมราช

วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๗ ใ้้ออกจากราชการเพื่อรับ พระราชทานบำนาญ

ในระหว่างที่รับราชการอยู่นั้น ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ คือ เบญจมาภรณ์ช้างเผือก เบญจมาภรณ์มงกุฎสยาม เหรียญรัตนาภรณ์ชั้นห้า รัชชกาลที่ ๕ และที่ ๖ เหรียญราชรุจิ กาไหล่ทอง รัชชกาลที่ ๕ และที่ ๖ เหรียญศารทูล เหรียญทวิภา ภิเศก เหรียญรัชมมงคลสมัย เหรียญรัชมงคลภิเศกกับเหรียญบรมราชาภิเศก รัชชกาลที่ ๖ และ ที่ ๗

พระยาบุรีสราธิการ ได้ทำการสมรสกับ แส ในสกุลหิรัญจินทา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๙ เกิดบุตรธิดาด้วยกัน ๔ คน คือ

๑. นางเวชยันตรังสฤษฏ์ (ตาระกา มหาสันทนะ)
๒. นายวัชร กนิษฐรัต
๓. นางสาวอาจิต กนิษฐรัต
๔. นางสาวอุ้นเรือน กนิษฐรัต

๗

ณวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๘ พระยาบุรีสวัสดิการได้
เริ่มป่วยเป็นโรคเกี่ยวกับหัวใจและปอด ครั้นถึงวันที่ ๑ มีนาคม
พ.ศ. ๒๔๗๘ เวลา ๓.๑๐ น. ได้ถึงแก่อนิจกรรม ฌาย์เลข
ที่ ๔๕๕๔ ก. ครอบงำมิตต์ เยื้องสถานีตำรวจนครบาลบางรัก
ถนนนเรศ คำนวณอายุได้ ๕๒ ปี.

สารบาญ

พระราชปณารัษฎกาลที่ ๒

เรื่องพิธีวิสาขบูชา

หน้า ๑

พระราชกำหนดพิธีวิสาขบูชา

” ๑

พระราชปณารัษฎกาลที่ ๓

พระราชปณณา

ว่าด้วยพระราชกุศลสิ่งใดที่พระองค์ทรง
บำเพ็ญไว้ จึงให้ได้มาเสวยศิริราชสมบัติ
และว่าทรงพระปรีวิตกถึง พระประยูรวง
ศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยซึ่ง
เป็นกำลังของประเทศชาติ ว่ายังไม่
สมควรจะท่วนล่วงลัไป ไฉนจึงล่วงลั
ไปเสีย และพระราชกุศลที่พระองค์ทรง
บำเพ็ญแล้วพระราชทาน อุทิศไปถึงท่าน
เหล่านั้น ไฉนกุศลเหล่านั้นจึงไม่ช่วย
ป้องกันไว้บ้างเลย และบำเพ็ญพระราช
กุศลสิ่งใดที่จะทำให้ มีพระชนม์ยืนยาว
และพริกพร้อมด้วยพระราชโอรสพระราช
ธิดา และพระประยูรวงศานุวงศ์

” ๗

แก่พระราชปณณา

ความที่ ๑

” ๑๗

แก้พระราชบัญชา	ความที่ ๒	หน้า	๒๓
แก้พระราชบัญชา	ความที่ ๓	,,	๓๓

พระราชปวงนารัศกาลที่ ๖

รายงานประชุมพระเถรานุเถร	,,	๔๐
พระราชบัญชา	ว่าด้วยพระทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุทิศไป พระราชทานแก่คนต่างชาติซึ่งมิใช่พุทธ ศาสนิกชน ต้องทำอย่างไรจึงจะเป็นผล สำเร็จแก่ผู้นั้น	,, ๔๑
ลายพระหัตถ์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า	,,	๔๒
คำถวายวิสัชนา	,,	๔๓
จดหมายของเสนาบดีกระทรวงวัง	,,	๔๖
หนังสือกราบบังคมทูล	,,	๔๗
จดหมายของราชเลขาธิการ	,,	๔๘

ย่อพระราชปวงนาที่พิมพ์แล้ว ๕ ภาค

ประชุมพระราชปวงนาภาคที่ ๑ พระราชปวงนากรุงศรีอยุธยา

พระราชปวงนาสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ที่ ๑	ว่าด้วยการลาสิกขาบท	,,	๔๙
-------	---------------------	----	----

พระราชปวงนาสมเด็จพระเพทราชา

ที่ ๒	ว่าด้วยอัฐฐาธรรมปัญหา	,,	๔๙
-------	-----------------------	----	----

พระราชปณาสมเด็จพระบรมโกศ

ที่ ๓	ว่าด้วยสังฆภัต	หน้า	๕๓
ที่ ๔	ว่าด้วยเทวคาพลี	,,	๕๔

พระราชปณาสมเด็จพระนารายณ์ (เพิ่มเติม)

ที่ ๕	ว่าด้วยภิกษุในทาพระเจ้าแผ่นดิน	,,	๕๔
ที่ ๖	ว่าด้วยอุตรกรทวิป	,,	๕๕
ที่ ๗	ว่าด้วยเชือกกรรม	,,	๕๕
ที่ ๘	ว่าด้วยเรื่องแขกเมือง	,,	๕๖
ที่ ๙	ว่าด้วยความรู้ของพระโพิสัตว์ในชาติก่อน	,,	๕๖
ที่ ๑๐	ว่าด้วยทศพลญาณ	,,	๕๗
ที่ ๑๑	ว่าด้วยโพิษักขิยธรรม	,,	๕๗
ที่ ๑๒	ว่าด้วยประวัติพระพุทธานุศาสตร์	,,	๕๘
ที่ ๑๓	ว่าด้วยบวชกะเทย	,,	๕๘

พระราชปณาสมในรัชกาลที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๑

ที่ ๑๔	ว่าด้วยสิ่งซึ่งเป็นกัลปนาในอาวรามเป็นต้น	,,	๕๙
ที่ ๑๕	ว่าด้วยปรตัตตปชีวินเปรต และประมาณอายุ ของปรตัตตปชีวินเปรต และพระปัจเจกโพิ พระจักรพรรดิ และเทวคาองค์ใหม่	,,	๖๐
ที่ ๑๖	ว่าด้วยมาฆมานพเป็นพระอินทร์ และผู้อื่นได้ เป็นพระอินทร์	,,	๖๒

ที่ ๑๗	ว่าด้วยกำหนดอายุสัตว์ในอเวจีมหานรก	หน้า	๖๓
ที่ ๑๘	ว่าด้วยพระบรมโพธิสัตว์เป็นพระเจ้าสมมติวงศ์ หรือเป็นพระอินทร์	”	๖๕
ที่ ๑๙	ว่าด้วยไม้ปาริชาติ และเรื่องอสุรวาทกับ พระอินทร์ในจักรวาฬอื่น	”	๖๖
ที่ ๒๐	ว่าด้วยโทษที่กล่าวล่วงเกินในสงฆ์	”	๖๗
ที่ ๒๑	ว่าด้วยอานิสส์ซึ่งยิ่งกว่ากันเป็นชั้น ๆ และอานิสส์ผู้บำรุงพระศาสนา	”	๖๘
ที่ ๒๒	ว่าด้วยจักรวาฬอื่นรักษาศิล และศีล แห่งนียตมิจฉาทิฏฐิ	”	๖๙
ที่ ๒๓	ว่าด้วยธรรมกาศิลแห่งพระพุทธมารดา และสัมปัตตวิรัตศีลแห่งนียตมิจฉาทิฏฐิ	”	๗๐
ที่ ๒๔	ว่าด้วยของสงฆ์ซึ่งไรลัก หรือมีผู้ขุดไถ	”	๗๑
ที่ ๒๕	ว่าด้วยสุทธาวาสมหาพรหมมาคคอกบวชนเป็น ยพพนิมิตต์	”	๗๑
ที่ ๒๖	ว่าด้วยพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระ ยากระต่าย	”	๗๒
ที่ ๒๗	ว่าด้วยสาวกภมิมือยังสร้างบารมี	”	๗๒
ที่ ๒๘	ว่าด้วยโทษที่ประมาณขาดศีล ลาคีล และมีศีลต่างพร้อย	”	๗๓
ที่ ๒๙	ว่าด้วยเมื่อพระพุทธศาสนามาครบ ๕๐๐๐ ปี แล้วมีผู้ประทุษร้ายเจตนาต่าง ๆ	”	๗๔

พระราชปณิธานรัชกาลที่ ๑ ภาคที่ ๓ ตอนที่ ๒

ที่ ๓๐	ว่าด้วยปลาว่ายนน้ำฟุ้งธรรมและนกแซกเท้า ซึ่งภาวนาฏจักรมฐาน	หน้า ๗๔
ที่ ๓๑	ว่าด้วยพระสงฆ์ถวายเทศนาว่าสัตว์เกิดใน ขณะ อสมัย	” ๗๕
ที่ ๓๒	ว่าด้วยทรัพย์ซึ่งปรับใหม่ผู้ลักของสงฆ์ และว่าด้วยสัตว์นรกที่กำหนดอายุพุทธานุสร	” ๗๖
ที่ ๓๓	ว่าด้วยนาคกลัมนต์อาลัมภายน์ แต่ นางอิฐมุขีไม่กลัมนต์	” ๗๖
ที่ ๓๔	ว่าด้วยสักกิกษุลาเวสียให้บวชใหม่ และ ว่าด้วยเหตุที่จะบรรพชาอุปสมบทได้และไม่ได้	” ๗๗
ที่ ๓๕	ว่าด้วยคนไข้อยอดหนวกอุปสมบทได้หรือไม่	” ๗๘
ที่ ๓๖	ว่าด้วยคนที่ว่าอักษรวิปลาศไทยมีประการใด พระจึงไม่โปรด	” ๘๐
ที่ ๓๗	ว่าด้วยการรับพระไตรสรณคมน์ และศีล ๑๐	” ๘๑
ที่ ๓๘	ว่าด้วยคนมีกายวิปริตมือทวนเท้ากุดและลิ้น คียบากเป็นคัน พระสงฆ์ไม่ยอมบวชให้	” ๘๒
ที่ ๓๙	ว่าด้วยผู้ที่ไม่เป็นอุปสัมบันและคนเป็น ปาราศิกทำสังฆกรรม	” ๘๔
ที่ ๔๐	ว่าด้วยคนปาราศิกเป็นคู่สวดขวัชกุลบุตรได้	” ๘๕

ที่ ๔๑	ว่าด้วยคนลอกทองพระพุทธรูปจะบรรพชา อุปสมบท	หน้า ๘๕
ที่ ๔๒	ว่าด้วยเศวตฉัตรมิกชั้น	” ๘๕
ที่ ๔๓	ว่าด้วยอานิสถวายุไตรจีวร	” ๘๖
ที่ ๔๔	ว่าด้วยพระอรหันต์ที่ไต่บาตรไตรจีวร เช่นทักขิณี ที่ไม่ไต่ก็มี	” ๘๗
ที่ ๔๕	ว่าด้วยพระองค์สิมมาสร้างพระบารมี	” ๘๘
ที่ ๔๖	ว่าด้วยพระโพธิสัตว์สร้างพระบารมี และ พระยาอชาตศัตรูทำบิณฑบาต	” ๘๙
ที่ ๔๗	ว่าด้วยพระเจ้าและพระสาวกสร้างพระบารมี	” ๙๐
ที่ ๔๘	ว่าด้วยเหตุที่ไม่นับพระพิมพาไว้ในพุทธสัทท และยกมหาอภิญญาแต่ ๔ องค์ และจักขุบารมี พระพุทธรูปา พุทธมารดา พุทธบุตร	” ๙๑
ที่ ๔๙	ว่าด้วยช้างป่าเดไลยก์และกาเผือก	” ๙๒
ที่ ๕๐	ว่าด้วยพระปัจเจกโพธิเจ้าและพระเจ้าบรม จักรพรรดิ	” ๙๓
ที่ ๕๑	ว่าด้วยสัตว์ตัวเมียมีไคสมผัสตัวผู้ตกฟองฟัก ไม่เป็นตัว	” ๙๔
ที่ ๕๒	ว่าด้วยพระราชประสงค์จะทรงฟังพระวินัยปิฎก	” ๙๕

พระราชปณารัชกาลที่ ๓ ภาคที่ ๔

ที่ ๕๓	ว่าด้วยสร้างหอพระไว้ในพระราชวัง และว่า
--------	--

- ผลแห่งการสร้างหอพระกับสร้างวิหาร และว่า
ถ้าจะเชิญพระไปไว้ยังวิหารแล้วเข้าอาศัยอยู่
หรือจะรื้อหอพระไปปลูกที่อื่น แล้วปลูกที่อยู่อื่น หน้า ๘๘
- ที่ ๕๔ ว่าด้วยอาการค่าน้ำและอาการสุรา และว่าพระเจ้า
มหายานมปรายโจรผู้ร้ายและจะเรียกส่วยสาอากร
และว่าท้าวเวสวัณเป็นพระโสคา ,, ๘๘
- ที่ ๕๕ ว่าด้วยกาที่พระเจ้าทองพระพุทธรูปที่วัดมณฑล
บพิตร ซึ่งหักพังกับทองเครื่องประดับพระบาง
มาหล่อเป็นพระพุทธรูป ,, ๑๐๒
- ที่ ๕๖ ว่าผู้ที่ต้องวิโยคโคกเคราถึงผู้ที่ตายไปแล้ว
จะมีประโยชน์อันใด ,, ๑๐๓
- ที่ ๕๗ ว่าไต่บ้ำเพ็ญพระราชกุศลสิ่งใดไว้ จึงได้มา
เสวยศิริราชสมบัติ และว่าทรงพระปริวิตก
ถึงพระประยูรญาติที่ยังไม่สมควรจะล่วงลับไป
และว่าทรงบำเพ็ญพระราชกุศลแล้วทรงแผ่ส่วน
พระราชกุศลไป และว่าจะบำเพ็ญพระราชกุศล
สิ่งใด ,, ๑๐๕
- ที่ ๕๘ ว่าด้วยสามัคคีธรรมมีคุณประการใด ,, ๑๐๗
- ที่ ๕๙ ว่าฉันใดจะได้พระภิกษุสามเณรเป็นเปรียญ ,, ๑๘๐
- ที่ ๖๐ ว่าด้วยพระราชกุศลที่ยังมิได้ทรงบำเพ็ญ
และว่าด้วยคนเข็ญใจมีทรัพย์อยู่เพียงกหาปณะ
หนึ่ง จะทำบุญ ,, ๑๐๘

ที่ ๖๑ พระราชปวารณพระสงฆ์ไทยห่มผ้าอย่างมอญ หน้า ๑๑๐

พระราชปจณาในรัชกาลที่ ๔ ภาคที่ ๕

- ที่ ๖๒ ว่าด้วยทรัพย์สินมรดกสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ,, ๑๑๑
- ที่ ๖๓ ว่าด้วยเรื่องพัทธสีมาจะต้องมีพระบรมราชา
อนุญาตหรือไม่ ,, ๑๑๒
- ที่ ๖๔ ว่าด้วยการในพระพุทธศาสนา ,, ๑๑๒
- ที่ ๖๕ ว่าด้วยคำว่าตถาคต อหิ มัมม เม พระสงฆ์
มาใช้ว่าอาตมาเสียหมด ,, ๑๑๓
- ที่ ๖๖ ว่าด้วยพระภิกษุขบถรูป เทียวฝากตัวในกรม
มหาดไทย กลาโหม กรมท่า โดยหวังยศ
เมือสักแล้ว ,, ๑๑๓
- ที่ ๖๗ หนังสือโต้ตอบกับพม่า ,, ๑๑๔
- ที่ ๖๘ ว่าด้วยพระเทพโมลีถวายเทศนาใช้คำผิด ,, ๑๑๕

พระราชปจณาในรัชกาลที่ ๕

- ที่ ๖๙ เรื่องแปลศัพท์นิพพาน ,, ๑๑๖
- ที่ ๗๐ ว่าด้วยการก่อพระทรายและเรื่องเทศาภิบาล ,, ๑๒๐

เรื่องพิธีวิสาขบูชา

ในปีฉลูนพศก จุลศักราช ๑๑๗๙ พ.ศ. ๒๓๖๐ นี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชดำริด้วยสมเด็จพระสังฆราช (ม) ให้ทำพิธีวิสาขบูชาเมื่อกกลางเดือน ๖ เป็นครั้งแรกที่ได้ทำในกรุงรัตนโกสินทร์ มีพระราชกำหนดได้พิมพ์ที่เมืองนครศรีธรรมราช ดังนี้

พระราชกำหนดพิธีวิสาขบูชา

๑ ศุภมัสดุ ๑๑๗๙ ศก อุกุศลสังวัจฉร เจตมาศกาฬปักข์ ทุติย
กฤตติครวาร บริเหทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จพระบรมมหาราช
รามาศรีราช บรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณธรรม
อันมหาประเสริฐ เสด็จออกณพระที่นั่งบุษบกมาลาตามหาจักรพรรดิพิमान
พร้อมด้วยอรรคมหาเสนามาตยาธิบดี มุขมนตรีกระทรวงวิชาตริราชปโรหิตา
โหราจารย์ ทูลละของอุลัพระพุทธโดยอันคับ ทรงพระราชศรัทธาถวาย
สังฆภัตตรทานแก่พระสงฆ์ มีองค์สมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน
ครั้นเสร็จการกุศตาก็ พระสงฆ์รับพระราชทานฉันแล้ว สมเด็จพระ
พุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระราชรำพึงถึงสรรพการกุศล เป็นต้นว่า
บริจาคทานรักษาศีลเจริญภาวนา ซึ่งได้ทรงบำเพ็ญมาเนิ่นนาน
ยังหาเต็มพระราชศรัทธาไม่ มีพระทัยปรารถนาจะใคร่ทรงบำเพ็ญ
พระราชกุศล ให้มีผลวิเศษประเสริฐยิ่งที่พระองค์มิได้ทรงกระทำ

เพื่อจะให้แปลกประหลาด จึงมีพระราชปฐาถามสมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยถวายพระพรว่า แต่ก่อนสมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้า กระทำสักการบูชาพระศรีรัตนตรัยในวันวิสาขบูชา คือนั่นเกิน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เป็นวันวิสาขนักขัตฤกษ์มหาบุญ พิธิบูชาใหญ่ มีผลานิสงส์มากยิ่งกว่าตรุษสงกรานต์ เหตุว่าเป็นวันสมเด็จพระสัมพันธูปุทธเจ้าประสูติ ใต้ตรัสรู้ ปรีนิพพาน และสมเด็จพระเจ้าภคิราช วสักราช ทิศาหาราช เคยกระทำสัปปะชนมาอยู่เป็นเยี่ยงอย่างโบราณราชประเพณีมีมาแต่ก่อน และพระราชพิธีวิสาขบูชาอันนี้เสื่อมสูญขาดมาช้านานแล้ว หามีกษัตริย์พระองค์ใด กระทำไม่ ถ้าได้กระทำให้สักการบูชาพระศรีรัตนตรัยในวันนั้นแล้ว ก็จะมีผลานิสงส์มากยิ่งนัก อาจสามารถปิดประตูตุลาบายภูมิทั้ง ๔ และเป็นที่จะดำเนินไปในสุคติภพเบื้องหน้า อาจให้เวรียุทธนายศิริสวัสดิพิพัฒนามงคล รำรับทุกข์โทษอยู่ทวารันตรายภัยต่าง ๆ ในบริเณทกาลปัจจุบัน เป็นอนันตคุณานิสงส์วิเศษนัก เจะนั้จะประมาณมิได้ ครั้นได้ทรงฟังเกิดพระราชปิติโสมนัส ตรัสเห็นว่าวิสาขบูชา นี้จะเป็นเนอบุญราชกิจของพระราชกุศลเกิดขึ้นอีกแห่ง ๑ เป็นแท้ จึงทรงพระราชศรัทธาจะยกอริวิสาขบูชามหาบุญพิธิอันขาดประเพณีมานี้ ให้กลับคืนเจริญวิฤติกาลปรากฏสำหรับแผ่นดินสืบไป จะให้เป็นอติตัตถประโยชน์ และปรตถประโยชน์ ทรงพระราชศรัทธาจะให้สัตว์โลกข้าขอบขัณฑสีมาทั้งปวง จำเวรียายุและอยู่เย็นเป็นสุข ปราศจากทุกข์ภัยในชั่วนี้และชั่วหน้า จึงมีพระราชโองการมานพระบัณฑูรสุร-

สึงหนาทคำรัสเห็นเอเกล้าเห็นอกระหม่อมสั่งว่า แค้นสืบไป เถิงฉวัน
 เถือน ๖ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ แรมค่ำ ๑ เป็นวันพิธิวิสาขบูชาณักขัตต-
 ฤกษ์ใหญ่ พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวจะทรงรักษาพระอุโบสถ
 คีล ประณิบัติพระสงฆ์ ๓ วัน ปลอยสัตว์ ๓ วัน ห้ามมิให้ผู้ใดฆ่า
 สัตว์ตกชีวิตเสพสุราเมรัยใน ๓ วัน ถวายประทีปตั้งโคมแขวนเครื่อง
 สักการบูชาดอกไม้เพลิง ๓ วัน ให้เกณฑ์ประโคมเวียนเทียนพระ
 พุทธเจ้า ๓ วัน ให้มีพระธรรมเทศนาในพระอารามหลวง ถวาย
 ไชยทาน ๓ วัน ส่วนพระบรมราชวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลี
 พระบาทไพร่ฟ้าอาณาประชาราษฎร ลูกค้ำวณิชสมณชีพราหมณ์ทั้งปวง
 จงมีศรัทธาปลงใจลงในการกุศล อุตส่าห์กระทำวิสาขบูชาให้เป็น
 ประเพณียั่งยืนไปทุกปีอย่าให้ขาด ฝ่ายฆราวาสนั้นจงรักษาอุโบสถ
 คีล ถวายบิณฑบาตทาน ปลอยสัตว์ตามศรัทธาทั้ง ๓ วัน จุจวัน
 ตรุษสงกรานต์ เพลาเพลแล้วมีพระธรรมเทศนาในพระอาราม ครั้น
 เพลาย่ำให้ตกแต่งเครื่องสักการบูชาพวงดอกไม้มาลากะทำให้วิจิตร
 ต่างๆ ฐูปเทียนชวลาทั้ง (๖) ฝ่ายกระทยออกไปยังพระอาราม
 บูชาพระรัตนตรัย ตั้งพนมดอกไม้แขวนพวงดอกไม้ฐูปเทียนธงใหญ่
 ธงน้อยในพระอุโบสถพระวิหาร ที่ลานพระเจดีย์และพระศรีมหาโพธิ
 และ ผู้ใดจะมีเครื่องศุภยคนตรีมะโหรีพิณพาทย์เครื่องเล่น สมโภช
 ประการใด ๆ ก็ตามแต่ใจศรัทธา ครั้นเพลาค่ำให้บูชาพระรัตนตรัย
 ด้วยเครื่องบูชาประทีปโคมตั้ง โคมแขวน จงทุกหน้าบ้านร้านโรงเรือน
 และเรือแพทุกแห่งทุกตำบล ให้ฆราวาสทำดั่งกล่าวนี้จงถ้วนครบ

๓ วัน และณวันเดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำนั้น เป็นวันเพ็ญบุรณมี ให้
 ข้าทูลละขงสุลัพระบาทในพระราชวังหลวง ในกรมพระราชวังบวร
 สถานมงคล ประชุมกันถวายฉลองภัตตรแก่พระสงฆ์ และให้มรรคนายก
 ทั้งปวงชักชวนสัปรุชทายก บรรดาที่อยู่ใกล้เคียงอารามใด ๆ ให้
 ทำฉลองภัตตรถวายพระสงฆ์ในอารามนั้น ๆ เพลาย่ำให้เอาหม้อใหม่
 ใส่ น้ำลอยด้วยดอกอุบลบัวหลวงวงสายสัญญาณสำหรับเป็นน้ำปฤติไปตั้ง
 ที่พระอุโบสถ พระสงฆ์ลงพระอุโบสถแล้วจะได้สวดพระพุทธมนต์
 จำเริญพระปริตธรรม ครั้นจบแล้วหม้อน้ำของผู้ใดก็ให้เอาไปกินอาบ
 ประพรมรดเหย้าเรือนเคหาขำยักโรคอุบ้ทวภัยต่าง ๆ ฝ่ายพระสงฆ์
 สมณะนั้น ให้พระราชาคณะฐานานุกรมประกาศให้ลงพระอุโบสถแต่
 เพลาเพลแล้วให้พร้อมกัน ครั้นเสร็จอุโบสถกรรมแล้ว เจริญพระ
 ปริตธรรมแผ่พระพุทธานุญาตไปในพระราชอาณาเขตต์ ร้างขุบ้ทว
 ภัยทั้งปวง ครั้นเพลาค่ำเป็นวันโอกาสแห่งพระสงฆ์สามเณรกระทำ
 สักการบูชาพระศรีรัตนตรัย ที่พระอุโบสถและพระวิหารด้วยธูปเทียน
 ไคมทั้งไคมแขวนดอกไม้และประทูปเป็นต้น พระภิกษุที่เป็นชรรมกถิก
 จงมีจิตต์ปราศจากโลกโลกามิส ให้ตั้งเมตตาศรัทธาเป็นบุเรจาริก
 จงสำแดงธรรมเทศนาให้พระสงฆ์สามเณรและสัปรุชฟังโดยอันควรแก่
 ราชวันนั้นทุกอาราม ให้กระทำตามพระราชบัญญัติดังกล่าวมานี้
 เสมอไปทุกขุบ้ทวให้ขาด ถ้าฆราวาสและพระสงฆ์สามเณรรูปใดเป็น
 พาลทุจริตจิตต์คระนองหยาบขำหามิศรัทธาไม่ กระทำความอันมิชอบ
 ให้เป็นอันตรายแก่ผู้กระทำวิสาขบูชาในวันนักขัตฤกษ์นั้น ก็ให้ร้าย

แขวงนายบ้านนายอำเภอกำกับตรวจตราสอดแนมจับกุมเอาตัวผู้กระทำผิดให้จงได้ ถ้าจับกระหิญได้ในกรุง ฯ ให้ส่งกรมพระนครบาลนอกกรุง ฯ ส่งเจ้าเมืองกรมการ ถ้าจับพระสงฆ์สามเณรได้ในกรุง ฯ ส่งสมเด็จพระสังฆราช พระพนรัตน์ นอกกรุง ฯ ส่งเจ้าอธิการ ให้ไล่เลียงไต่ถาม ได้ความเป็นลัทธิให้ลงโทษลงทัณฑ์กรรมตามอาญาฝ่ายพระพุทธจักรและพระราชอาณาจักร จะได้หลายจำอย่าให้ทำต่อไป และให้ประกาศข่าวร้องอาญาพระราชฐานถูกลักขานิชสมณชีพราหมณ์ให้รู้ทั่ว ให้กระทำดังพระราชบัญญัติดังกล่าวมานี้จึงทุกประการ ถ้าผู้ใดมีฟังจะเอาตัวผู้กระทำผิดเป็นไทยโดยไทยานุไทย

พิธีวิสาขบูชาที่ทำในกรุงเทพ ฯ เมื่อรัชกาลที่ ๒ ปรากฏว่ามี การเหล่านี้* คือ ทำโคมปักกระต่าย ชักเส้าไม้ไผ่บอกผลัดตรกระต่าย พระราชทานไปปักจุดเป็นพุทธบูชาตามพระอารามหลวง วัดละสังฆาร

อย่าง ๑ ให้อำเภอกำนันข่าวร้องราษฎรให้จุดโคมตามประเพณีตามบ้านเรือนเป็นพุทธบูชาอย่าง ๑ หมายแผ้วพระราชกุศลแก่ข้าราชการให้ร้อยดอกไม้ม้าแขวนเป็นพุทธบูชาในวัดพระศรีรัตนศาสดารามทั้ง ๓ วันอย่าง ๑ มีดอกไม้วีฬิงของหลวงตั้งจุดเป็นพุทธบูชาที่หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดารามอย่าง ๑ นิมนต์พระสงฆ์ให้ให้โอบสถศีลและแสดงธรรมเทศนาแก่ราษฎรตามพระอารามหลวงฝั่งตะวันออก ๑๐ วัด ฝั่ง

* เรื่องลักษณะทำพิธีวิสาขบูชาเมื่อในรัชกาลที่ ๒ และที่ได้แก้ไขในรัชกาลต่อมา มีพระบรมราชธิบายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ โดยพิสดาร แจกอยู่ในหนังสือเรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือน

ตะวันตก ๑๐ วัค เครื่องกัณฑ์เป็นของหลวงพระราชทาน และ
ให้อำเภอกำนันป่าวร้องตักเตือนราษฎร ให้ไปรักษาศีลฟังธรรมและ
ห้ามการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตอย่าง ๑ ทำจงจรเข้าป่าเป็นพุทธบูชาตาม
พระอารามหลวงวัดละคั่นอย่าง ๑ เลี้ยงพระสงฆ์ในท้องพระโรง พระ
ราชทานฉลากภัตร แล้วสดับปกรณ์พระบรมอัฐิอย่าง ๑.

พระราชปณิ

ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

๔
ขมะเส็งสัปตศก จ. ศ. ๑๒๐๗ พ. ศ. ๒๓๔๘

ศุภมัสสุ จุลศักราช ๑๒๐๗ สัปตสังวัจฉร ทิด
รวีวาร บริเวทกาลกำหนด เพลาย่ำโมงเศษ พระบาทสมเด็จพระบรม
นารถบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้ดำรงทศพิธราชธรรมอนันตปรีชา
อันมหาประเสริฐ เสด็จออกณพระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัย มไหสุริย
พิमान โดยสถานอุตราภิมุข ทรงพระราชรำพึงถึงสรรพกิจการพระ
ราชกุศลซึ่งทรงบำเพ็ญมา แต่ในอดีตแลปัจจุบันเป็นมูลเหตุ จึงมี
พระราชโองการมานพระบัญชาธุระสุสังหนาท ดำรัสเหนือเกล้า ภูมิ
ปรีชาราชเสนาบดีศรีสาตลักษณ์ อัญเชิญพระราชปณิ ณะเคียง
ถาม สมเด็จพระสังฆราชแล พระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อย ทั้งปวงว่า
สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว จำเดิมแต่พระองค์ได้เสวยถวัลราชสมบัติให้สุริย
สมบัติ ก็มีพระกมลหฤทัยโสมนัสเป็นอุกฤษฐ์ ในกิจอันทำนุกบารุง
พระบรมพุทธานุศาสน์ พร้อมด้วยพระประสาธศรัทธา ทรงบำเพ็ญ
พระราชกุศลรักษาสรรพสุขจิต ในทศพิธราชธรรมทั้ง ๑๐ ประการ
ก็ไพศาลรุ่งโรจน์ ด้วยพระราชสิริสวัสดิ์คัมภีระฐานภาพกฤษฏาธิคุณ
วิบุลยมหันตอศรัยยศ ปรากฏทั้ง ภาณุมาศปรากฏจากเมฆนันทราย
ในมัชฌันติกสมัย พฤทธิ ตามเยี่ยงอย่างบรรพกาล

พุทธภูมิโกโฬิสัตว์ อันปฏิบัติในมงคลมาตยาปฏิบัติฐานวัตรวิทยา
 เป็นพระอรหันต์โดยนิกาล ก็ยังทาลให้ล้มเจ้าพระพันหลวงกรมพระ
 ศรีสุลาโดยอันทรงพระกฤตคุณ มีคัลลาทวัครคุณเป็นอาทิ เป็น
 ชงไชยเฉลิมพระบรมชัฏยราชประยุรวงศานวงศ์ และเป็นที่เคารพรัก
 แห่งสมณพราหมณาประชาราษฎรทั้งปวง ให้ถ้วนเสด็จทิวงคตล่องไป
 ให้เลื่อมสฤษฎ์เลี่ยมหามงคล..... จรรยาอย่างหนึ่ง ก็ถึงซึ่งภาวะ
 เป็นปริณามทุกซ์..... ฉะนี้ ส้มเจ้าพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็
 ทรงพระทุกขโทมนัสพระหฤทัยนัก อนึ่งเบื่องว่าพระราชโอรสและ
 พระราชบุตรพระองค์ใด ที่วางพระทัยทรงพระมหากรุณาโปรดทำนุ
 บำรุง ให้รุ่งเรืองด้วยอัคริยศ บวรยศ ดังมหาอัคริชนันอันใหญ่
 ก็พลันดับสูญสิ้นพระชนม์ไปเสียก่อน มิได้ดำรงอยู่คู่พระบารมีหนี
 ทิวงคตไป ให้ไ้ทรงเสวยบิยวิปโยคทุกซ์ ด้วยทรงพระเมตตภาพ
 เสน่หาอาลัย จนแต่ชั้นพระสนมที่มีอริยาศัย..... สามีภักทิสุจริต
 ทรงพระการุณาภาพชุบเลี้ยงให้รุ่งเรือง เชิญให้ถึง
 ชีพิตันตรายหนีบุญไปก่อน มิได้อยู่ฉลองพระเดชพระคุณ ให้ไ้
 เสวยพระโทมนัสทุกซ์นั้นเนื่อง ๆ ด้วยทรงพระกรุณา ทั้งพระบรมราช
 วงศานวงศ์พระองค์ใด ที่หวังพระทัยว่าเป็นคู่บุญบารมี ควรจะเป็น
 กำลังราชการช่วยทำนุยกบำรุงแผ่นดิน เช่นที่พงแก่สมณพราหมณา
 ประชาราษฎรไ้ เหมือนคุจลันเกล้า ๆ กรมพระราชวังบวร ฯ และ
 กรมหมื่นสุรินทรรักษ์นั้น ก็พลันมละพระราชภารธุระเสีย เส็จ
 สวรรคตไป ก็ตั้งแต่ทรงพระอาลัยเสวยทุกขโทมนัส.....

แต่ข้าทูลลอองธุลีพระบาทที่มีสติปัญญาควรที่จะวางพระทัยได้ราชการ
เหมือนอย่างพระยาสุรเสนา นิม พระยาพิพัฒน์โกษา ชัน พระยา
ธิเบศร์บทิ พิม พระยาราชมนตรีบริรักษ์ พู แลพระยาศรี
สหเทพ เพ็ง พระยาเทพอรชุน ทองอิน พระมหามนตรี ทวีป
พระอินทรเทพ ช้าง พระพิเรนทรเทพ เกษ ซึ่งทรงพระกรุณา
โปรดฯชุบเลี้ยงไว้ตามยศลาภศักดิ์โดยขนาด ก็มีใต้อยู่สนองพระเดช
พระคุณ ถ้วนถวายเป็นมงคลลาภสืบไป ก็มีพระธำมัญญ์ด้วยทรง
พระเมตตา โดยชั้นแต่พระราชพาหนะศรีพระนคร เจริญ
พระเกียรติยศไปในนานาประเทศมีเศวตฉัตรชูชาติและราชมณฑลขึ้น
เป็นคั่นนั้น ก็พลันพิชิตอันตรายทำลายชีพ เป็นแต่เช่นนั้นเอง
มีอุปมาคฤมางคัลลาลพฤษ์พญารังใหญ่ อันเป็นประธานแก่นก
นานาทุกชาติในทิศทั้งปวง มีลำต้นและบริณทลบริบูรณ์ เป็น
ที่อาศัยเสพลมคม แห่งสรรพสัตว์จับทวิบาทต่าง ๆ แต่มีกิ่ง
ใหญ่พอจะเจริญยังบริณทลให้บริบูรณ์ขึ้นแล้ว พันเอิญให้มีผู้มาตัด
รอน ลิกล้างให้เสียบริณทลไป มิให้บริบูรณ์ขึ้นได้ ความ
เป็นดังนี้จึงทรงพระราชดำริสงสัยสังเวชพระทัยกันว่า แต่ปางก่อนนั้น
ได้ทรงสั่งสมพระราชกุศลไว้ฉันทใด จึงมีผลเป็นมหัศจรรย์ดังนี้
ให้เสวยวิบุลยราชสมบัติดังนี้ แล้วเ็นจึงให้ได้เสวยบริวิปโยคทุก
อย่างนี้ ด้วยผลแห่งโบราณกรรมอันใดดังนี้ หรือจะเป็นปัจจุบัน
กรรมสิ่งใดมาให้เกิดเป็นทิษฐะ โดยจะว่าปัจจุบันกรรมเล่า ก็ทรง

พิจารณาด้วยพระปรีชาญาณว่า พระราชธุระนั้นมากเกลือกจะเคลือบ
 เกล็ดม พระสติไปให้ ทศราชธรรมอันใดอันหนึ่ง พระราชหฤทัย
 จะ อุกุศลทุจริตสิ่งใดบ้าง แลทรงพระราชอนุสร
 คำนึงถึงโทษที่ประมาทพลาดพลั้งไป มาตราว่าครั้งหนึ่งสองครั้ง ก็ยังมี
 ได้ทรงเห็นปรากฏ ประการหนึ่งพระกมลหฤทัยมากไปด้วยพระเมตตา
 เป็นปกติธรรมดา มิได้ทรงพระราชดำริที่จะให้ร้ายแก่กษัตริย์พระองค์
 ใดในประเทใด ๆ ด้วยอิสสาจิต มาตราว่าวรจิตหนึ่งกับมีพมมี เว้น
 ไว้แต่ชัศยราชไพร่ อันจะมาเบียดเบียนบีฑาประชาราษฎร ในพระราช
 อาณาเขตทำให้ไ้ความเดือดร้อน เหมือนพระเจ้าเวียงคนามิณูมาง
 แลนักองจันท์นักองสงวน ซึ่งเป็นข้ามิตรนั้น ได้ทรงทราบข่าวว่า
 มีอันตรายทำลายชีวิตเสียแล้ว ก็ทรงพระโสมนัสปรึทัยยัง ด้วย
 อำนาจทรงพระกรุณาแก่ไพร่ฟ้าประชากร เกรงว่าจะไ้ความเดือดร้อน
 อันเกิดภัยอันตรายเพราะกษัตริย์ข้าศึกทั้งหลายเหล่านั้น หรือจะว่าเหตุ
 มิฉฉาววิตกที่ยินคิดงั้นนั้น มาตามทันทให้ผลเห็นประจักษ์ในทมิษฐธรรม
 ก็ทรงพิจารณาเห็นว่าพระเมตตานี้มีมากนัก แต่มีฉฉาวจิตตนิทหนึ่ง
 เท่านั้น เห็นว่าหาควรที่จะให้ผลเป็นทมิษฐธรรมได้ไม่ แลเกลียด
 พระทัยระลึกถึงราชประเพณี ในการที่จะบ่งกันรักษาพระราชอาณา
 เขตก็ แลคำรัสให้ข้าทลของอุลัพระบาททแล้วทหารไปปราบปราม
 ประยักษทประทุษร้ายเป็นแสนหนามแผ่นดิน เขาก็กวาดต้อนครัว
 อพยพเอาพักพวกผู้ผิด ให้พลัดพรากจากถิ่นฐานที่อยู่ขึ้นมา ประรณนา
 จะให้รางวัลข้าทลผู้ขยันแผ่นดินทั้งนี้ กรรมมนหรือจะมาอำนวยผล

ให้ได้เสวยบิณฑบาตทุกเช้าเย็นในชั้นนั้น ถึงกระนั้นบรรดา
 ครองครวต่างประเทศที่เป็นพวกพ้องผู้ผิด ซึ่งกวาดต้อนเข้ามานั้น ก็
 ยังทรงพระเมตตาหาเวรอาชวาทมิได้ ย่อมพระราชทานเลี้ยงอาหาร
 แลเงินตราผ้าเสื้อ ทั้งเหย้าเรือนตั้งเป็นคานานิคมชุกเลี้ยงให้มีความสุข
 ตามสมควร แลจะได้มีพระกมลเจตนาประทุษร้ายให้ทุกข์โทษแก่
 พวกผู้ผิดก่อน ก็หามิได้ กรรมที่มีได้มีเจตนาหรือจะมาอวยผล
 ให้ทั้งแต่เสวยพระทุกข์โทมนัสเนื่อง ๆ ดังนี้ แม้ว่าอเจตนากรรมเช่นนั้น
 จะมาให้ผลได้โดยแท้แล้ว ก็จะมีตั้งแต่ได้เสวยราชสมบัติแต่ก่อน
 นั้น กรรมอย่างนั้นก็ยังหาไม่แก่พระองค์ไม่ อันลักษณะที่จะยังพระทัย
 ให้เศร้าหมองด้วยทุกข์โทมนัสเช่นนั้น ย่อมมีมาแต่ยังไม่ได้ราชาภิเศก
 เสวยราชสมบัติ แต่ครั้งยังทรงพระเยาว์อยู่นั้น ก็เสียดสมเด็จพระราช
 อนุชาทั้งสองพระองค์อันควรจะอยู่คู่พระบารมี ก็เสด็จทิษฐานเสียด
 พระชนม์ไปก่อน มิได้ช่วยทำนุบำรุงแผ่นดิน ครั้นทรงพระเจริญ
 แล้วแลข้าพระบาททูลปรึกษาที่มิจิตตัสวามีภักดีต้องพระราชอัธยาศัยก็
 แลข้าทูลลของฉลี่ยพระบาทที่ร่วมพระนม แลราชบริวารที่วิสาสะ
 สนิทชิดพระองค์ ได้เล่นผ่นเล่นทรายโดยเสด็จมาแต่ก่อนก็ดี คน
 ทั้งหลายเหล่านี้สมควรที่จะอยู่ผลของพระเดชพระคุณให้ทรงชุกเลี้ยงโดย
 ขนาด ก็มีไต่อยู่ผลของพระบาทยุคล บันดาลอันตราไป อีก
 ทั้งพระราชโอรสแลพระราชธิดาพระองค์ใหญ่ที่หนึ่งทีลวงนั้น ก็มีควร
 ที่จะอยู่รับพระราชฐานะเป็นกำลังราชการ ก็บันดาลพิชิตทิษฐานไปเสียด
 ก่อน บมีไต่อยู่ทันถึงเสด็จเถลิงถวัลราชสมบัติจนถึงสิ้นเกล้าฯ สมเด็จฯ

พระพุทธเจ้าหลวง ก็ยังไม่ควรที่จะท้วงเสียดังสวรรคต ควรจะทรง
พระชนมอยู่ดำรงพระราชอาณาจักร บริรักษ์บำรุงเลี้ยงโลกสืบต่อไป
อยู่ดี ๆ ก็เสด็จทิวงคตลี้ลับไปดังนี้ จะว่าเป็นขี้นุกรมนกรรณก็ใช่ที่
ด้วยแต่ก่อนนั้นกรรณที่ปราศจากเจตนาเช่นนั้นก็ยังหาไม่ ให้ทรง
พระสังเวชสงสัยพระทัยนัก ว่า ไ้กระทำการกุศลสิ่งใดไว้ จึงให้ทรง
เสวยพระทุกข์โทมนัสเนื่อง ๆ ฉะนั้น อนึ่งถึงไ้ทรงพระอาทรด้วยวิโยค
ทุกข์ดังนี้ ก็จะได้มีพระกมลสันดานทำริอิสสาใคร ที่บริบูรณ์ด้วย
บุตถวรวิยาคุณาญาทิเขาอยู่พร้อมเพรียงกันนั้น แต่มาตรว่าขณะจิตต์
หนึ่งก็หาไม่ ทรงพิจารณาเห็นว่า เพราะทำกุศลสิ่งใดไว้จึงให้ผล
บริบูรณ์ดังนี้เล่า กระทำกุศลสิ่งใดไว้จึงให้ผลให้ไ้วิโยคทุกข์เช่นนั้น
ก็ให้บังเกิดกรรมสังเวชสงสัยพระทัยยิ่งนัก อนึ่งอกุศลกรรมสิ่งใดที่
บุพการีกระทำแล้วจะพึงให้ผลให้ไ้โดยยัยวิโยคทุกข์ ถ้าทรงทราบ
กรรมนั้นแล้วก็จะไ้ทรงมนสิการมละเสียซึ่งกรรมนั้น แลกุศลสิ่งใด
ที่จะพึงให้ผลพ้นจากวิโยคทุกข์ที่บังเกิดดังนี้ ถ้าทรงทราบแล้วก็จะ
ทรงพระอุทสาหะสน์นิยบาการซึ่งกุศลสิ่งนั้น ให้เจริญต่อไปเป็นอาจิณ
กุศล

อนึ่ง ไ้ทรงสัคยพระธรรมเทศนาอยู่เนื่อง ๆ ว่ากุศลกุศลอันใด
ที่เป็นอาจิณกรรมแล้ว ก็อาจให้ผลเป็นทิษฐกรรมเวทนียะโดยแท้ จึง
ทรงพระอุทสาหะสังพระทัยบำเพ็ญพระราชกุศล เป็นต้น คือทรง
ปฏิสังขรณ์พระอารามใหญ่น้อยมาเป็นอาจิณ พระราชประสงค์จะให้
ถาวรวัฒนาการเป็นน่าน จึงให้ถาปนการด้วยคิลานและอิฐปูนเป็น

เสนาสนะไว้โดยมาก มีพระศรีรัตนศาสดาราม แลพระเชตุพนวิมล
มังคลาราม ราชบุรณ อรุณราชอาราม สุกตันทพธาราม ขวรนิเวศ
อาวาส ราชโอรสธาราม เป็นอาทิ แต่ล้วนขจิตรงานด้วยกา
จนมณีนมือนะประการ แลทรงสร้างพระพุทธรูปมากมาย หล่อด้วย
สุวรรณรัชฎามัยไพโรจน์ด้วยสัตตภัณฑ์อลังการารณ์ พื้นมหัศจรรย์
อันมีราคามาก ที่หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์องค์ใหญ่ ๆ คือพระประธาน
ในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพอาราม แลพระพุทธรูปนันทคุณ ใน
พระอุโบสถวัดราชโอรสธาราม ทั้งพระพุทธรูปสมณุต ในพระวิหาร
วัดอรุณ กับพระพุทธรูปาลีไสย ซึ่งประดิษฐานไว้เป็นพระประธาน
ในพระอุโบสถวัดกัลยาณมิตรนั้นก็มี แล้วได้สร้างพระพุทธรูปพระ
สัตพันธุเจ้าทั้ง ๒๘ พระองค์ไว้ในพระอุโบสถวัดอัมรินทร์วรศักดิ์ แล
รูปพระอรหันต์อัสสัมชิสสาวกทั้ง ๘๐ พระองค์ไว้ในวิหารวัดราชบุรณะ
ล้วนหล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ทั้งสิ้น แลได้ทรงปฏิสังขรณ์พระพุท
ธัศตารสณอาวาสสระเกษวิหาร ที่ถาปนการด้วยอิฐปูนเป็นพระพุทธรูป
องค์ใหญ่ ๆ นั้น คือพระพุทธรูปไสยา ประทานในมหาวิหารพระเชตุ
พนาวาสราชโอรสธาราม แลพระประธานในพระวิหารหลวงวัดกัลยาณ
มิตรเป็นต้น แลที่พระอารามอื่น ๆ นั้น ก็ทรงสร้างพระพุทธรูปมากมาย
บ้าง ทรงปฏิสังขรณ์บ้าง สิ้นพระราชทรัพย์เป็นมูลค่าของสัมฤทธิ์ก็มาก
กว่ามากนักหนาแล้ว แล้วได้ทรงสร้างพระมหาสถูปแลพระเจดีย์ใหญ่ ๆ
ก็หลายตำบล คือพระมหาสถูปวัดอรุณราชอาราม แลราชบุรณาวาส
อีก พระมหาเจดีย์ทั้งสามในพระเชตุพนาราม ทั้งสิ่งหฟเจดีย์ในขวร
นิเวศวิหารแลสมุทเจดีย์อันประดิษฐานกลางมหาสมุทรเป็นต้น

อนึ่ง ทรงพระราชดำริท้าวสร้างพระปริยัติไตรปิฎกธรรมนวงศัตถุ
ศาสนาไว้หลายฉบับ เป็นนิรันตรกาลหาประมาณที่สุดมิได้ ล้วนขจิต
ไปทั่วท้องทุ่งกรอบแลดลากักรงเรกอนเณกประณีตภักทิสรรพสุพรรณ
ภือลึงกฎมีประการต่าง ๆ ผ้าห่อแลสายรกันัน ล้วนสุพรรณพิริตร
โกไสยพัชรแต่พื้นค่ามาก ทั้งยังโปรดเกล้า ฯ ให้สืบเสาะหาฉบับขึ้น
ใหม่อีก แต่ณนาประเทศจนถึงลังกาทวีป ได้มาสร้างเพิ่มเติมขึ้น
ไว้เป็นอันมาก ก็ยังหารู้สิ้นสุคพระราชประสงค์ที่ทรงพระราชดำริท้าวไม่

อนึ่ง ทรงสถาปนาพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งเรียนรู้พระปริยัติธรรมขึ้นเป็น
พระราชาคณะ แลถนนวนุกรมเปรียบก็มากกว่าแต่ก่อน ทรงพระ
ราชูปถัมภ์ถวายนิมิตร์จุฑาภิเศกไตรจักร แลบริกขารภักทิล้วนวัตถุอัน
ประณีต สมควรแก่สมณฐานันดรศักดิ์เป็นนิมิตได้ขาด แลโปรด
ให้หาบัณฑิตจารย์ทั้งหลาย มาบอกพระไตรปิฎกธรรมแก่พระภิกษุ
สามเณร พระราชทานเสื้อผ้าแลเงินตราประจำเดือนอัครา ทั้ง
ให้ตั้งโรงทานศาลาทรงบริจจาคพระราชทรัพย์แจกจ่ายเป็นวัตถุทาน
ต่าง ๆ อุทิศทั่วไปแก่คนเณกนิกรยาจกฉวิภักกับฉาประชานแล
บรรพชิต เป็นนิรันตรกาล แลโปรดประทานพระราชทรัพย์ จำหน่าย
ถวายชีวิตสัตว์จุฑาบทวิบาทแลมีฉาชาติทั้งหลาย ให้พ้นฉิพิคินตรวย
ปล่อยไปโดยยถาสุขทุกทิวาอาจิณ และสรรพราชกุศลกิจอื่น ๆ ที่เป็น
นิพัทธวิมภิริยาทั้งสิ้น ก็มีอีกอนเณกนัยประการ หวังพระทัยจะ
ให้เป็นกุศลอุปนิสัยอันสงสโดยยิ่ง ผลนั้นจะได้ช่วยอุปถัมภ์บำรุงพระ
องค์ กับทั้งพระญาติประยูรวงศ์ แลข้าทูลลอองธุลีพระบาททั้งปวง

ให้อยู่ย่นนานพร้อมเพรียงกัน ซึ่งบำเพ็ญพระราชกุศลทั้งปวงนั้น ก็
เป็นมหาอาจิณกุศลราชกิจนี้ ในสิ่งนี้ให้สำเร็จผลที่ทรงพระราช
ประสงค์เฉลิมพระบรมศรีทราธิบายเลย ให้ตั้งแต่สวพระทุกขโถมันต์
เนื่อง ๆ ด้วยพระเมตตาคุณนี้

อนึ่ง ซึ่งสรรพสิ่งพระราชกุศล มีทรงสมาทานซึ่งองค์อุโบสถศีล
แลพุทธานุภาวนาแลวิปัสสนาภาวนา แลสักการบูชาเคารพพระ
รัตนตรัย แลธรรมทานธรรมเสาวนระเป็นอาทิทั้งนี้ จะได้มีพระ
อริยาศัยเจือไปด้วยคณหาปรารภนาซึ่งมนุษย์สมบัติแลสวรรค์สมบัติ
อันเป็นโลกียะนันทมิได้ ทั้งพระทัยหมายมั่นแต่พระสัพพัญญุตญ
ญาณอย่างเดียวโดยแท้ แลการเมื่อทรงบำเพ็ญพระราชกุศลขณะ
ใด ก็ได้ทรงหล่อหลอมทักษิโณทกพระราชกุศลแผ่ผลไปแก่สรรพสัตว์
ทั้งหลายทั่วสากลโลกธาตุ มีพระบรมญาติประยูรวงศ์และหมู่มีจามาตย์
ปราชญ์บรรลัษเป็นต้น ในสิ่งนี้ผลแห่งขัตตานุปัตตานุญญกิริยาวิถุนัน
จึงมิได้ช่วยทำนุบำรุงป้องกันรักษาพระบรมคณาญาติ แลราช
บรรลัษทั้งปวงให้มีความเจริญปราศจากอันตรายได้เล่า หรือพระบรม
ราชประยูรวงศ์ แลข้าทูลลอองธุลีพระบาททั้งหลายฝ่ายหน้าฝ่าย
ในเหล่านี้ มีอกุศลกรรมทำแต่ก่อน จึงให้มีอายุสั้นพลันทำลายชีพ
ด้วยอำนาจอุปัทวเหตุกรรมแห่งตนเอง ก็เหตุในเล่าชนเหล่านี้จึงได้
มายังเกิดเป็นพระราชสัมพันธวงศ์ แลปริวาริราชเสวกามาตย์
เป็นที่สืเนภาพสนธิชิตชอบพระอริยาศัย จนได้ทรงพระกรุณาโปรด
ชุบเลี้ยง แล้วบันดลให้พลันถึงชีพตันตราไป ให้ต้องทรงพระ

ชาติบรรณทุกขโทมนัสเนื่อง ๆ เล่า ครั้นทรงพระดำริไปก็ยังเกิด
 วิจิตรจินดาเคลือบแคลงพระทัยเสวยหมอง ประหนึ่งมีจัญวิตกจะเกิดขึ้น
 ในบรรณสันดานเสียแล้ว

อนึ่ง ซึ่งบุคคลกระทำกุศลสิ่งทั้งๆ จึงมีอายุยืนอยู่พร้อมไปด้วย
 บุตรนิตยาคณาญาติ อย่างพระวิสาขามหาอุบาสิกา^{๕๕}นั้นก็ดี อนึ่ง
 บุคคลกระทำอกุศลสิ่งใด จึงให้ผลให้พลัดพรากจากที่รักที่เจริญใจ
 นั้นก็ดี ขอพระผู้เป็นเจ้าทั้งปวงพิจารณาพระบาลีถวายเป็นวิสาขนา^{๕๖}มาให้
 สันข้อพระราชาปุจฉา เป็นธรรมโมวาทานศาสน์ ถ้าชอบตักเตือนพระ
 สติให้ทรงทราบ จะได้ทรงปฏิบัติบำเพ็ญซึ่งกุศลสิ่งนั้น บำบัดเสีย
 ซึ่งบาปสิ่งนั้นตามในโอวาท แห่งพระผู้เป็นเจ้าทั้งปวง จะได้เป็น
 เที่ยงอย่างขัตติยจรรยา^{๕๗}ราชานุวัตร^{๕๘}วิสัยไปในภายหน้า ให้ถวายเป็นวิสาขนา
 เข้ามาให้แจ้งเถิด.

แก้พระราชปณ. ความที่ ๑

อาตมภาพ พระพินิตธรรม จะได้รับพระราชทานถวายวิสัชนา
ในพระราชปณมานัน อาตมภาพพิจารณาตฤกตรองไป เห็นความว่า
ลักษณะบุคคลทั้งหลาย อันเป็นบุคคลที่ยังเวียนวนอยู่ในวัฏสงสาร
ย่อมมีจิตตกไปจากขัตติและความสุขโดยมาก ย่อมกอบไปด้วยทุกข์
โทมนัสจิตอยู่มิได้ขาดเลย เหตุไฉนจึงขึ้นไปถึงนั้นเล่า เหตุว่า
สัตว์ทั้งหลายนั้นย่อมปราศจากสิ่งอันเป็นที่รักใคร่ ก้อนใจเล่าซึ่งเป็น
ที่รักนั้น สิ่งอันเป็นที่รักนั้นได้แก่สัตว์แลสังขาร คือขันธ์และ
ภรรยาประยูรวงศ์ญาติมิตรญาติทั้งหลาย แลทรัพย์สมบัติ
ทั้งปวงเหล่านี้ เป็นที่รักใคร่แก่สัตว์ทั้งปวง ปางเมื่อชนทั้งหลาย
มีบุตรภรรยาเป็นต้นนั้น ครั้นต้องแสงพระอาทิตย์อันกล้าหาญ กล่าว
คือชาติทุกข์ ชราทุกข์ มรณทุกข์เข้าแล้ว ถึงซึ่งสภาวะหาบัญญัติ
มิได้ ก็ทำลายสายบุญล่องลอยไป แต่บุคคลที่ยังเหลืออยู่นั้น ย่อม
กอบไปด้วยทุกข์โทมนัส ระฤกถึงผู้รักใคร่อันดับสูญไปนั้น ก็เมื่อ
เป็นอย่างนั้นจะว่าบุคคลที่รักใคร่อาไยถึงนั้น ได้กระทำซึ่งอกุศลกรรม
ไว้เป็นประการใด ซึ่งจะเป็นท่วงทีเพราะอกุศลอันตนได้กระทำไว้แต่
ชาติปางก่อน ปางก่อนนั้นตนได้กระทำบาปอกุศลกรรม ครั้นตน
กระทำกาลกิริยาตายแล้ว ก็ไปบังเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ ครั้นจุติ
จากอบายภูมิแล้ว ก็ขึ้นมาบังเกิดในมนุษยโลก เมื่อมาบังเกิดนั้น
ฝ่ายกุศลอันตนกระทำไว้แต่บุพพชาติปางก่อนนั้น เข้าอุปถัมภ์เป็น

ชนกกรรมนำปฏิสนธิให้มาบังเกิดในสกุลอันสูง อุดมไปด้วยสมบัติ
ทั้งหลายเป็นอันมาก ครั้นนานมา ๆ ผลวิบากแห่งปาณาติบาตที่ตน
กระทำไว้นั้นยังหาสิ้นไม่ จึงมาให้ผลเข้าเป็นตน ให้วิโยคพลัดพราก
จากสัตว์แลสังขารอันเป็นที่รัก กระทำบุคคลผู้นั้นให้ได้ความทุกข์
โทมนัส เป็นไปทั้งนี้เพราะผลแห่งปาณาติบาตกรรมสิ้นทั้งนั้น เมื่อ
บุคคลจะปรินิพัตินี้ปราศจากปัจจัยวิโยคทุกชั้นนั้น พึงรักษาคือให้บริสุทธิ์
เหตุมีบาปในปรमรรตโศกิกาอรรตถาขุททกปาฐว่า “ปาณาติปาตาเวร-
มณียา เจตถ วา ปิเยหิ มนาเปหิ สทฺธิ อวิปปโยคตา ทิฆายุกตาคิ”
สำแดงข้อความว่า ผลทั้งหลายมีต้นว่า “อญฺคปจฺจกฺสมนฺนาคตตา”
คือภาวะบริบูรณ์ด้วยอวัยวะน้อยใหญ่ ๑ “อาโรหปรินาหสมุပ္ปติ”
คือบริบูรณ์ไปด้วยกายอันสูงและเป็นปริมณฑล ๑ “ชวสมุပ္ปติ”
คือบริบูรณ์ด้วยกำลัง ๑ “สุปติฏฺฐจิตฺตปาตทา” คือภาวะมีท้าวทั้งเป็น
อันที่ ๑ “จารุตา” คือภาวะรุ่งเรือง ๑ “สุจิตา” คือภาวะสะอาด ๑
“มุตฺตทา สุจิตา” คือภาวะอ่อนแอเป็นสุข ๑ “สุรฺรตา มหพฺพลตา”
คือภาวะแก่กล้าและมีกำลังมาก ๑ “วิสิฏฺฐจฺวณตา” คือภาวะ
มีถ้อยคำอันสละสลวย ๑ “อภะชฺชปริสฺสตา” คือภาวะมีบริสุทธิ์มิได้
พลัดพรากจากตน ๑ “อณฺมภา” คือภาวะมิได้สะดุ้งตกใจกลัว ๑
“อปปริสฺสีกตา” คือภาวะอันเข้าคึกกำจัดมิได้ ๑ “ปรูปฺปกฺกเมน
อมรณตา” คือภาวะมิได้ตายด้วยความเพียรแห่งผู้อื่น ๑ “อนนฺต-
ปริวารตา” คือภาวะมีบริวารหาที่สุดมิได้ ๑ “สุรฺรปฺตา สุตฺตณฺจฺนตา”
คือภาวะมีรูปงาม และมีสัณฐานอันงาม ๑ “อปปฺปาพาทตา อโลกิตา”

คือภาวะมีอาพาธน้อยและมีความโศกน้อย ๑ “โลกขีตคา” คือ ภาวะเป็นที่รักแห่งสัตว์โลก ๑ “ขีเยหิ มนาเปหิ สทฺธิ อวิปปโยคคา” คือ ภาวะ มีได้พลัทธิพรากจากสัตว์แลสังขารอันพึงรักแลยังจิตให้จำเริญ ๑ “ทีฆายุกตา” คือภาวะมีอายุยืน ๑ แลผลวิเศษทั้งสำแดงเป็นผลแห่งการเว้นจากปาณาติบาต

ซึ่งมีพระราชบัญชาว่า จำเดิมแต่ได้ไต่สวนซึ่งวิญญูราชสมบัติมา จะมีความประมาทหามิได้ อุสาหะบำเพ็ญศีลทานการกุศลมิได้ขาด ได้เข้าปนาการพระอารามทั้งหลายไว้เป็นอันมาก แล้วได้อุทิศส่วนกุศลให้แก่ชนทั้งหลาย มีพระราชบุตรแลพระราชธิดาเป็นอาทิ ที่ชอบอัชฌาครัยจะได้เป็นที่ปฤกษารักษาซึ่งแผ่นดินสืบไป ในเวลาผลแห่งกุศลที่ได้อุทิศให้แก่ชนทั้งหลายนั้น จึงมิให้ผลแก่ตนและคนทั้งปวง ให้เห็นเป็นทิวฐะบ้างเล่า ซึ่งพระราชกุศลที่พระองค์บำเพ็ญนั้น ก็มีผลานิสงส์เป็นอนกอนันต์ คงจะให้ผลไปในอนาคตกาลสิ้นกาลช้านาน ซึ่งจะจักเป็นทิวฐะกรรมเวทนียกรรมให้ผลเห็นประจักษ์ในชาตินี้ไม่ได้ ซึ่งผลจะเป็นทิวฐะกรรมเวทนียกรรมในชาตินั้นนั้น ต่อเมื่อได้พร้อมด้วยสัมปทาทั้งสี่จึงจะให้ผลเห็นประจักษ์ในชาตินี้ได้ และบรมบพิตรพระราชสมภารผู้ประเสริฐ ทรงพระราชศรัทธาบำรุงพระบวรศาสนาในครั้งนั้นเป็นที่สุดแล้ว ทรงกระทำซึ่งพระราชกุศลเป็นอาจิณมิได้ขาด พระชนมายุจะวัฒนาจำเริญสิ้นกาลนาน ครั้นสิ้นพระชนมายุสังขารแล้ว อาไศรยเพราะพระราชกุศลเป็นอาจิณกรรม ก็ระน้อมนำพระองค์ให้ไปบังเกิดในเทวโลก สมด้วยพระพุทธปฏิภาตวิเทศนาไว้ว่า “อิติ

โมททิ เปจุ โมททิ” บุคคลผู้ใดเมื่ออยู่ในมนุษยโลก กอปรด้วย
ศรัทธาเชื่อมั่นในศีลทานการกุศลทั้งหลาย อุตสาหะยินดีในทำ
การกุศล ครั้นนานมาเกือบใกล้ถึงมรณสัณภาพ และมีอารมณ์ถูก
ตรองในกองกุศลที่ตนได้กระทำไว้นั้น ก็มีความยินดีในกองการกุศล
แห่งอาตมา ครั้นจุติแล้ว ก็ได้ขึ้นไปยังเกิดในที่อันสุขสม คือ
สมบัติในเทวโลก แลบุคคลได้กระทำบาปนั้นย่อมมีความเดือดร้อน
ไปชั่วอายุคน เมื่อจะใกล้ดับสูญนั้นพิจารณาไปก็เห็นแต่อกุศลที่ตน
ได้กระทำไว้ ก็ยังเกิดวิปัสสารเดือดร้อนด้วยกรรมแห่งตน ครั้น
ดับสูญแล้วก็ไปยังเกิดในที่อันเดือดร้อนคืออบายภูมิทั้งสี่ ตรัสเทศนา
ไว้ดังนี้

อนึ่งเล่าพระพุทธองค์ตรัสเทศนาไว้ว่า “เปมโต ชายเต โลโก
เปมโต ชายเต ภย” ซึ่งโคกเศร้าโศกการขันตราย จะยังเกิดขึ้นแก่
สัตว์ทั้งปวงนั้น ก็ย่อมยังเกิดขึ้นแต่ความรักนั้นสิ่งเดียว พระธรรม
เทศนาตรัสไว้ดังนี้ นักปราชญ์ผู้กอปรด้วยธรรมโมक्षปัญญาพึงพิจารณา
ดูเทอญ ซึ่งอนิจจธรรมแห่งสัตว์ทั้งหลาย แล้วก็พึงบำเพ็ญซึ่ง
วิปโยคทุกข์ให้เบาบางจากสันดานแห่งตนด้วยตทังคปหานและวิชฌมณ-
ปหาน บุคคลผู้ใดมีสติระงับเสียได้ซึ่งความโศกให้เบาบางลงได้บ้าง
ทำซึ่งจิตต์แห่งตนให้เกษมจากอวลคือทุกข์โทมนัสได้แล้ว ก็เป็นอุตม
มงคลอันอุดมในอิโลกแลปรโลก

อนึ่งเล่าในคัมภีร์ปรมรรตโชติที่ปนีอรรถกถาจารย์บัญญัติว่ามีบาลี
ว่า “เปตสฺส หิตาย รุณฺณาทิกํ วา” สำแดงข้อความว่า บุคคลที่

เศร้าโคกร้าไรรักซึ่งญาตอันคัยสุญไปแล้วนัน ประโยชน์แลความ
 สุขอันใดซึ่งจะบังเกิดไปดังหม่ญาตอทั้งปวงไม่มีเลย มีแต่จะกระทำ
 ซึ่งกายของตนให้ไ้ความเคือตรอันอย่างเคียว “เอว ติฏฐนติ ญาตโย
 อวิทจสิโน” มีบาลีในคัมภีร์มงคลที่ป็นล้าแกงข้อความว่า ถึงจะ
 ร้าไรเศร้าโคกประการใด ๆ ก็คื ญาตอที่คัยสุญไปนั้น ซึ่งจะไ้กลับ
 ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐
 พนเป็นจนมากหามีไ้ ตั้งอยู่อย่างไร ก็อยู่อย่างนั้น

อนึ่งเล่าพระองค์ศรีสเทศนาไว้ในคัมภีร์พระธรรมบทว่า “ปุตุต-
 มตฺถิ จนมตฺถิ อิติ พาโล วิหณฺณตฺถิ” เป็นอาทิละนี้ ว่าบุคคลเป็น
 พาลหาญญญาไมไ้ ย่อมพิริ้วไ้ไปว่าลูกหญิงของข้า ลูกชายของข้า
 หลานของข้า และสมบัติทั้งปวงเป็นของข้า ย่อมว่ากล่าวไปละน้เนื่อง ๆ
 อาไ้รบเพราะปราศจากวิจารณปัญญา เมื่อพิจารณาไปซึ่งสิ่งของทั้งปวง
 นั้นก็ไ้ของอาตมาสิ้นทั้งนั้น พระธรรมเทศนาโปรดไว้ละนี้ แล
 จะขึ้นเศร้าโคกไปไ้วิสัย ให้คู้เยี่ยงอย่างชนทั้งหลาย อันมิไ้
 เศร้าโคกในกาลเมื่อบุตรของอาตมาอันอสรพิษขบตายนัน อนึ่งเล่า
 ความตายนันเป็นธรรมคา ประเวณีแห่งสัตว์โลกทั้งหลาย อันท่องเที่ยว
 อยู่ในวัฏสงสาร อันมรณะนั้นจะไ้เว้นจากบุคคลนั้นหามีไ้ อนึ่ง
 เล่าในคัมภีร์รียาขุฏก มีข้อความว่า “คุณุ อนุสฺสฺรณโต” ถ้า
 แลบุคคลที่ยังอยู่นั้น ระลึกลึงคุณแห่งผู้ตายนันแล้ว ก็พึงกระทำ
 กองการกุศลแล้ว ก็พึงอุทิศส่วนกุศลไปดังเทอญ ก็ะประกอบด้วย
 ผลานิสงส์แก่ผู้คัยสุญไปนั้นเป็นอันแท้ อนึ่งเล่าผู้ประกอบไปค้วย
 วิจารณปัญญา พิจารณาเห็นทุกขลักษณะแลอนิจจลักษณะแลอนัตต

ลักษณะ ก็พึงเจริญมรณานุสติกรรมฐาน โดยอาการเจ็ดประการ อันมีในคัมภีร์วิสุทธิมคตินั้น พึงศึกษาอารมณ์แห่งตนให้แก่วัดใน พิจารณาซึ่งมรณานุสติกรรมฐานไว้ให้ชำนาญแน่น ๆ พึงดู เยี่ยงอย่างประเพณีแห่งโพธิสัตว์เจ้าอันบำเพ็ญซึ่งพระโพธิญาณ พระ องค์ยอมให้ปัญจมหาวริชาต มื่อน้ำพระทัยมิไคยย่อห่อนพระบารมีตาม ตันติพุทธประเพณีพระมหาสัพพัญญุโพธิสัตว์ ที่ได้ตรัสแต่กาลปางก่อน

ขอถวายพระพร ซึ่งพระราชสมภารเจ้าได้เสวยซึ่งวิบุลราชสมบัติ นั้น เพราะพระราชกุศลอันพระองค์ได้กระทำไว้แต่ในบุพพชาติปางก่อน เหตุพระบาลีในนิภิกขุทสุตราวว่า “ปเทสชฺช อีสฺสริยํ วลฺล สพุพฺเมเตน ลพฺภติ” อรรถาธิบายความว่า “ปเทสชฺช” อันว่าสมบัติในประเทศ ที่คือ “อิสฺสริย” อันว่าภาวะเป็นใหญ่ คือสมบัติแห่งจักรพรรดิราชก็คือ “กุกกวัตฺติ สฺชํ ปิย” อันว่าความสุขแห่งพระยาจักรพรรดิ อันบุคคล ปรารถนาอันใดก็ “เทวชฺชมฺปิ ทิพฺเพสุ” อันว่าสมบัติแห่งเทพยดา ในเทวโลกก็ แลผลทั้งสี่ประเทศศรีเขตนัน ถึงถวายวิสัยนา มานี้ แต่ล้วนบุคคลได้ด้วยบุญนิธิ ชุมทรัพย์คือบุญสิ้นทั้งนั้น

ขอถวายพระพร ซึ่งพระราชปณากันนี้ ใช้วิสัยที่อาตมภาพจะ วิสัยนาได้ เป็นวิสัยแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าวิสัยนา อาตมภาพ พิจารณาอุบายสองแห่ง คือปรมมรรคโคตรรณกถาขุททกปาฐ ๑ นิธิ กัณทสุต ๑ พยบาลีสองแห่งเท่านั้น ขอถวายพระพร ฯ

แกพระราชปจณา ความที่ ๒

อาตมภาพ พระธรรมเจดีย์ มุนีวงศ์นายกคิปปิฏกธรา มหา
คณฤศร ขวรสังฆาราม คามวาสี อันสถิตย์ณจักรวรรดิราชาวาส
วิหารพระอารามหลวง ขอถวายพระพรว่า อาตมภาพได้รับพระราชทาน
ข้อพระราชปจณามาแล้ว พิจารณาในข้อพระราชปจณาแต่ต้น จนอวสาน
ก็เห็นว่าทรงทราบบนพระราชขจรสันดานแล้ว ด้วยทรงพระสคัย
พระสัทธรรมเทศนาทั่วไปในห้วงพระไตรปิฎกแล้ว จักถวายวิสัชนา
โดยสังเขปไปตามแต่จะได้ออประคัยพระสคัยขุญญาขารมี

แกข้อ ๑

ซึ่งทรงพระปริวิตกว่า ได้บำเพ็ญพระราชกุศลสิ่งใดไว้ จึง
ได้มาเสวยศิริราชสมบัติดังนี้ อาตมภาพพิจารณาเห็นว่า ประพฤติ
ขึ้นไปด้วยอำนาจบุญญาภินิหาร หากได้ทรงบำเพ็ญมาแต่เบื้องบุริมภพ
โดยวาระพระบาลีในนิจิกถสสูตรว่า “เอสเทวมานุสฺसानํ สพฺพกามทโท
นิจิ ๗ ล ๗ สพฺพเมเตน ลพฺภติ” เนื้อความว่าบุญนิจิ ชุมทอง
กล่าวคือบุญนี้ ย่อมสำเร็จความปรารถนาแห่งเทพคาแลมนุญที่ขังปวง
“ยัม เทวภิปตฺถเนติ” เทพคาแลมนุญทั้งหลาย จะปรารถนาซึ่ง
สมบัติสิ่งใด ๆ ก็ย่อมได้ตามความปรารถนาสิ้นทุกประการ ด้วยบุญ
นิจิชุมทองกล่าวคือบุญ “สุตฺตมฺหา สุตฺตมฺหา” อนึ่งบุตคสมันฉววรรณ
พรรณแห่งกายอันงามเปรียบเสมือนด้วยทอง และมีสุรเสียงอันไพเราะที่
ประคูลเสียงแห่งท้าวมหาพรหมแลนกกกรเวกัถิ “สุตฺตมฺหา สุตฺตมฺหา”

อนึ่งบุคคลจะมีฐานะแห่งสรีรกายอันงาม สถานประเทศแห่งอังกาพ
 ยพใหญ่่น้อยควรจะมีเสมอกันเสมอ ควรจะเต็มก็เต็ม ควรจะกลมก็กลม
 แลมีสกลกายอันทรียอันงามพร้อม คือไม่สูงหนักไม่ต่ำหนัก ไม่พิ
 หนักไม่ผอมหนัก ไม่กำหนักไม่ขาวหนัก นั่นก็คือ “อาธิปัจ
 ปริวาโร” บุคคลจะได้เป็นอธิปัตย์ คือได้เป็นชัตยมหาศาล พราหมณ
 มหาศาล คหบดีมหาศาล มีบริวารมากนั่นก็คือ สมบัติทั้งปวง
 นี้บุคคลย่อมได้ด้วยบุญนิธิชุมของกล่าวคือของบุญ “ปะเทสสุช
 ธิสฺสริย” อนึ่งบุคคลจะได้เป็นอธิราชก็เป็นใหญ่ในประเทศราช แล
 ผ่านสมบัติเป็นบรมจักรพรรดิได้เป็นใหญ่ในทวีปทั้ง ๔ นั่นก็คือ “เทวราช
 ชมปิ ทิพฺเพสุ” บุคคลอันเป็นมนุษย์ได้ไปเสวยสมบัติทิพในเทวโลก
 เหมือนพระยาสมันทาศราชนั่นก็คือ บุคคลอันจุติจากมนุษย์โลกแล้ว
 ได้ไปเป็นเทวราชเป็นใหญ่ในเทวโลกนั่นก็คือ สมบัติทั้งปวงนี้บุคคลย่อม
 ได้ด้วยบุญนิธิชุมของกล่าวคือของบุญ ไซ้แต่เท่านั้นบุญนิธินี้ ย่อม
 ให้สำเร็จผลตลอดจนพระโลกตรสมบัติ อาไศรยวาทพระยาตั้งนั้น แล
 ซึ่งได้มาเสวยศิริราชสมบัติตั้งนั้น ก็จักได้ขอเป็นไปด้วยกุศลราชย์พระ
 บารมีได้บำเพ็ญมาแต่ในกาลปางก่อน

แกไขข้อ ๒

ประการหนึ่ง ซึ่งทรงพระปริวิตกปรารภถึงสมเด็จพระพุทธเจ้า
 หลวง พระพนยหลวง ถึงว่ายังไม่ควรที่จะเสด็จสวรรคต แลก่อน
 เสด็จสวรรคตล่องไป พระบรมราชประชวรลงคานวงศ์ มีองค์สมเด็จพระ
 พระอนุชาธิราชเป็นอาทิ ก็ยังไม่ควรที่จะเสด็จทิวงคต ไฉนจึงเสด็จ

ทิวงคดล่องไป แลข้าพระบาทบริจาฝ่ายใน แลข้าทูลลอองธุลี
พระบาททั้งปวงผู้ยาน่า ก็ยังไม่ควรที่จะลาล่องล้วยไป เหตุไฉนจึง
ถวายเป็นคมลาล่องล้วยไป แลราชพาหนะทั้งปวงเล่าก็ยังไม่ควรที่จะ
ล่องล้วยไปก็

ข้อนี้อาตมภาพพิจารณาเห็นว่า เป็นไปด้วยอำนาจผลแห่งอกุศล
กรรมของท่านที่มีมาแล้วในกาลก่อน อาไศรยวาทพระชาติในคัมภีร์
พระสารสังคหะแลทศศีลว่า “ปาณาติปาโต ฯลฯ ปาณาติปาตสุ
วิปาโก” ความว่า บุคคลผู้ใดกระทำปาณาติบาตกรรม บุคคลผู้นั้น
เมื่อได้มาเกิดเป็นมนุษย์นั้น เคยบาปเป็นกรรม ๔ ประการ คือ อุป-
ปัฟกกรรม ๑ อุปัชฌะตกรรม ๑ ชนกะกรรม ๑ อุปัตถัมภกะ
กรรม ๑ เป็น ๔ อุปปัฟกกรรมนั้นเป็นพนักงานที่จะเบียดเบียนสัตว์
ให้ยากลำบากเวทนา อุปัชฌะตกรรม เป็นพนักงานที่จะเข้าไปใกล้
ใต้โอภาคแล้วก็จะตักซึ่งชีวิตินทรีย์แห่งสัตว์ให้ขาด ชนกะกรรมเป็น
พนักงานที่จะยังสัตว์ให้อุบัติยังเกิดในที่ชั่วต่ำช้า อุปัตถัมภกะกรรม
เป็นพนักงานที่จะอุปถัมภ์ค้ำชูอุดหนุนสัตว์ให้โตทุกซ์โตยาก ให้ได้
ความลำบากเวทนามีประการต่าง ๆ ไม่รู้แล้ว กรรมทั้งหลายให้ผล
ให้เป็นบุคคลมีอายุสั้น พลันมรณภาพแต่ในประถมวัยแลมชฌิมวัย
“ปิเยหิ มนาเปหิ วิโยโค” กรรมที่กระทำไว้วิโยคพลัดพรากจากสัตว์
แลสังขารอันเป็นตรกแลเป็นที่ยังจิตทำให้เจริญ ก็เพราะปาณาติบาต
ใช้แต่เท่านั้น ปาณาติบาตนี้มีโทษมากอยู่ สมเด็จพระบรมครูตรัสเทศนา

แก้ศุภมานพ ในคุุณสูตรในคัมภีร์พระมัชฌิมนิกายอุปัชฌายาสว่า
 “มาณ” ทูกรศุภมานพ “มนุสฺสา” อันว่ามนุษย์ทั้งหลาย
 “กมฺมสฺสกา” มีกรรมเป็นของแห่งตน “กมฺมทายาทา” อนึ่งมนุษย์
 ทั้งหลายมีกรรมเป็นทรัพย์แห่งตน “กมฺมโยนิ” อนึ่งมนุษย์ทั้งหลาย
 มีกรรมเป็นกำเนิดแห่งตน “กมฺมพนฺธุ” อนึ่งมนุษย์ทั้งหลายมีกรรม
 เป็นเผ่าพันธุ์ญาติแห่งตน “กมฺมปฏิสรณา” อนึ่งมนุษย์ทั้งหลาย
 มีกรรมเป็นทพแห่งตน มนุษย์ทั้งหลายที่เกิดมามีอายุสั้นพลันมรณภาพ
 แต่ประณมไวยมัชฌิมไวยอนั้น ก็เพราะกระทำให้ปาณาติบาตกรรม ฆ่าสัตว์
 ตัดชีวิตในปฐมภพ

อนึ่งบุคคลทั้งหลายที่เกิดมา ย่อมมากไปด้วยโรคภัยไข้เจ็บ
 บ่อยมักไฉน “วิเหณชาติกา” เพราะเหตุเบียดเบียนสัตว์กระทำให้
 สัตว์ลำบากป่วยเจ็บ กระทำทัณตกรรมต่าง ๆ “อทยาปนฺนา” ไม่
 เห็นคุณค่าในปฐมภพนั้น

อนึ่งบุคคลทั้งหลายที่เกิดมา “ทุพฺพณฺหา” มีสิ่งสิ้นพรพรรณอัน
 เศร้าหมองนั้น ก็เพราะเหตุมีความโกรธมากในปฐมชาติ

อนึ่งบุคคลทั้งหลายที่เกิดมา “อปะเปสฺสกา” มีศักดานุภาพ
 น้อยนั้น ก็เพราะเหตุผูกใจถืออิจฉาริษยาประทุษร้ายในลาภสักการ
 ครุการมานะวันทนะบูชาแห่งชนทั้งหลายอื่นในปฐมภพ

อนึ่งบุคคลทั้งหลายที่เกิดมา มีสมบัติศักดาน้อยนั้น ก็เพราะ
 เหตุมิได้ให้ซึ่งเช่าและนำวัดถายานมาลาคันธวิเลปะนะ แก่สมณะ
 แลพราหมณ์ในปฐมภพ

อนึ่งบุคคลที่เกิดขึ้น มีตระกูลอันต่ำช้านั้น ก็เพราะเหตุไม่มีการระ เป็นคนกระต้างคว้ยมานะ ไม่มีการระบิการมารทา สมนะ พราหมณ์ แลพระอุปัชฌาย์อาจารย์แลผู้เฒ่าผู้แก่ ควรจะบูชา ก็ไม่บูชา ในปริมิชาตินั้น

อนึ่งบุคคลที่เกิดขึ้น “ทุปะญโณ” เป็นคนโง่เง่าเฉาโรคหา ษัญญายมิได้ นั้น เพราะเหตุไม่ได้ตามซึ่งอรรถธรรมแก่สมณะแล พราหมณาจารย์ ท่านเป็นผู้มักปราชญ์ว่า “กิ ณฑเต กุสล์” ข้า แต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ จะกระทำเป็นประการใด จึงจะเป็นบุญ เป็นกุศล “กิ อกุสล์” กระทำเป็นประการใดจึงเป็นบาปเป็นอกุศล จะได้ไต่ถามดังนี้ก็หามิได้ กระทำแต่อกุศลกรรมในปริมิชาตินั้น ครั้น เกิดมาในชาตินี้จึงหาษัญญายมิได้ สมเด็จพระศาสดาตรัสพระสัทธรรม เทศนาในอกุศลราษี มีปาณาติบาตเป็นต้น แก่ศุภมานพยุคิลงเพียงนี้

สมเด็จพระศาสดาจึงตรัสพระสัทธรรมเทศนา “ปาณาติปาตา เวรมณี” ในกุศลราษีมีเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้น ต้องเข้าในข้อที่ ทรงพระปริวิตกว่าจะบำเพ็ญพระราชากุศลสิ่งใดจึงจะมีพระชนมชีพยืนนั้น แก่ศุภมานพว่า “มาณ” บุกรศุภมานพ “ที่มายุโก” บุคคลที่มี อายุยืนนั้น ก็เพราะกุศลที่ตนรักษาคือปาณาติบาต ไม่ฆ่าสัตว์ คัดชีวิต สันดานมากไปคว้ยเมตตากุณา “ทยาปนโน” อนุเคราะห์ เอ็นดูสัตว์ เห็นสัตว์ต้องไภยได้ทุกข์แล้ว ก็คิดอ่านปลดปล่อยให้พ้น จากมรณภาพ ทั่วอุบายอันเป็นธรรมปราศจากโทษปราศจากบาป

อนึ่งบุคคลที่เกิดขึ้น “อปะปาพาโธ” มีความสุขมากไม่อาพาธ

ช่วยไข่ ปราศจากทุกข์โศกโรคภัยนั้น “อวิเหทจากชาติโก” เพราะ
เหตุที่ไม่เบียดเบียนสัตว์ ไม่กระทำให้สัตว์ทั้งปวงได้รับความลำบาก
สันทานมากไปด้วยหิริ แลโอตตัปปในปรีมชาติปรีมภพ

อนึ่งบุคคลที่เกิดขึ้นมาแลมากด้วยญาติกัมมด้วยสมบัติศักดาน มี
ไต่ยากมีไต่จน เพราะกุศลที่ตนรักษาคือลทินนาทาน ไม่ฉกไม่ลัก
ไม่ช่วงไม่ชิงไม่ฉ้อไม่กระปัดเอาทรัพย์สินเจ้าของหวงแหนรักษา อนึ่ง
ก็มีใจศรัทธาอุสาหะบำเพ็ญทาน ทรมานจิตต์ตระหนี่เสียไต่

อนึ่งบุคคลที่เกิดขึ้นมา มีบุตรภรรยาว่าง่ายสอนง่ายตั้งอยู่ในถ้อยคำ
มิได้กระทำให้เคืองให้แค้น มีแต่จะแสวงหาประโยชน์มาให้ แต่
ใจก็มีไต่ส่งไปในภายนอก ไต่บุตรภรรยาที่ดี ๆ อย่างนี้ เพราะกุศล
ที่ตนรักษาคือกาเมสุมิฉลาจารไวเป็นอันดี มีไต่ประมาณในปรีมชาติ

อนึ่งบุคคลที่เกิดขึ้นมามีตะบะเยอะมาก จะว่ากล่าวสิ่งใดชนทั้งปวง
ขมิอาจฝ่าฝืนเกินเลยไต่ ชนทั้งหลายนับถือเชื่อฟังตั้งอยู่ในถ้อยคำนั้น
ด้วยอำนาจกุศลที่รักษาคือมสุสาทาไวในชาติหนหลัง ในปรีมภพนั้น
คือความสัตย์ปราศจากมายา กุศลนั้นคึกตามมาอันวยผลเกิดมาจึง
มีตะบะเยอะมีสง่า มีวาจาประสิทธิประสาท ชนทั้งหลายขมิอาจล่วง
จะเกินไต่

บุคคลที่เป็นนักปราศณม์สถิตสัมปชัญญะ ขิริบูรณด้วยหิริแล
โอตตัปปะ มาตราว่าแก่ชราก็หาพ้นหาเพื่อนไม่ เป็นคนก็มีสติมาก
มิไต่รู้เป็นโง่เป็นข้านั้น ด้วยกุศลที่รักษาคือสุราเมรย์ไวในปรีมภพ
ตกว่าสรรพสัตว์ในโลกสันนิวาศ จะชั่วจะดีจะมีจะยากจะไต่ด้วย

สุขแลทุกชั้นแล้วด้วยกุศลแลอกุศลประชุมแต่ง

อนึ่งบุุคคลที่เกิดมา “มหาปณฺโณ” เป็นบุุคคลมีปัญญามาก
เฉลียวฉลาด ก็เพราะกุศลที่ตนไม่ประมาท มีคารวะเคารพแก่
สมณะพราหมณาจารย์ท่านผู้เป็นปราชญ์ “ปริปุรุฉิตา” ใ้ถามว่า
“กั ฌนฺเต กุสฺลั” ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า จักกระทำเป็นประการใด จึง
จะขึ้นบุญเป็นกุศล “กั อกุสฺลั” กระทำเป็นประการใด จึงเป็นบาป
เป็นอกุศล “กั สาวชฺชั” กระทำเป็นประการใด จึงประกอบไป
ด้วยโทษ “กั อนาวชฺชั” ทำเป็นประการใด จึงจะไม่มีโทษ อุสาหะ
ใ้ถามแล้วก็ปรนินิบัติตามคำสอน แต่ในปุริมชาติ ครั้นเกิดมาชาตินี้
จึงมีสติแลปัญญาปรีชาญาณอันประเสริฐ

สมเด็จพระทศพลญาณ ตรัส ประทาน พระ สัทธรรมเทศนา ด้วย
บุุคคลอันกระทำซึ่งบุญพิชเวรกรรมทั้งห้า แล้วตรัสเทศนาด้วยบุุคคล
อันเว้นจากบุญพิชเวรกรรมทั้งห้า แก่ศุภมานพยลงแล้ว ศุภมานพ
ไ้ตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์ ถวายวิสาขนาโดยสังเขปกถาในศุภสูตร
ยุติลงแต่เพียงนี้

แกไขข้อ ๓

อนึ่งซึ่งใ้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล เป็นต้นว่าทานและศีลสัถย
พระสัทธรรมเทศนา แล้วแลทรงแผ่ส่วนพระราชกุศลนั้น แก่สมเด็จพระ
พระประยูรวงศ์านุวงศ์ มีองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง พระพันยหลวง
เป็นต้น แลให้ทวไปแก่สรรพสัตว์ทั้งปวง แลพระราชกุศลซึ่ง

ทรงแผ่ให้มีอาชีพของภิกษุซึ่งพระประยูรวงศ์ มิ่งมงคล
 พระพุทธเจ้าหลวง พระพนัสนิคม เป็นคนไว้ได้ ด้วยอำนาจอภิส
 มาตาศักดิ์ฐานาภิบาลมีกำลังกล้า เป็นกรรมวาจาของภิกษุซึ่งอภิส
 เสียดินอย่างหนึ่ง จะช่วยกล่าวไปไปถึงโลกียบุคคลแล้ว จนแต่
 พระอริยบุคคลอันประเสริฐ คือพระมหาโมคคัลลานเถระเจ้า สำเร็จ
 ซึ่งสาวกบารมีญาณ เป็นบรมบรรพตสาวกเบื้องซ้ายแล้ว เมื่ออภิส
 คือมาตาศักดิ์ฐานาภิบาลที่พระผู้เป็นเจ้ากระทำไว้ในกาลก่อนนั้นกำลัง
 กล้า ไวรทั้งหลาย ๕๐๐ มาเข้าแวดล้อมซึ่งวัดสถานที่อยู่ของพระ
 ผู้เป็นเจ้าไว้ พระมหาโมคคัลลานเถระรู้ว่าไวรมาล้อมไว้แล้ว พระ
 ผู้เป็นเจ้าก็ออกโดยช่องศาลไป วันนั้นไวรทั้งหลายไม่พบแล้ว ไป
 วันอื่นไวรทั้งหลายก็ไปล้อมเข้าไว้อีก พระผู้เป็นเจ้าก็ทำลายปริณิชาต
 ช่อฟ้าเหาะไป “เอว เต ไวร” ไวรทั้งหลายพากันไปแวดล้อม
 กันนั้นสิ้น ๒ เดือน แล้วก็กระทำอันตรายท่านไม่ได้ ครั้นล่วงเข้า
 ในเดือนเป็นคาบ ๓ พระผู้เป็นเจ้าก็รู้ว่า มาตาศักดิ์ฐานาภิบาลนำ
 ไวรทั้งหลายมา พระผู้เป็นเจ้าก็ไม่หลีกหนี ไวรทั้งหลายก็จับพระผู้
 เป็นเจ้าแล้ว ก็ประหารพระผู้เป็นเจ้าให้แหลก เหลืออยู่แต่พระธาตุ
 ประมาณเท่าเมล็ดข้าวสาร “ฉานเวเนณ ถิรํ กตวา” พระผู้เป็นเจ้า
 ก็ผูกพันพระกายให้มั่นด้วยเชือกกล่าวคือฉาน มาถวายนมัสการ
 สมเด็จพระทศพลญาณ แล้วกลับไปปรินิพพานในฐานที่นั้น อาตมภาพ
 นำมาถวายนมัสการ เพื่อให้ทรงทราบว่าอภิสกรรมมีกำลังกล้า

พระมหาโมคคัลลานเถระนี้ ได้ที่เอตทัคคะว่าเลิศว่าประเสริฐ

ข้างฤทธิแล้ว พระผู้เป็นเจ้าก็ไม่เอาฤทธิมาช่วยกันไร คือมาตา
 บิดุฆาฏกรรมได้ สมเด็จพระทศพลญาณเจ้าก็เป็นอรรคบุพคลอันเลิศ
 ยอดโลกแล้ว ก็ยังไม่เอาพระพุทธานุภาพเจ้าไปช่วยพระมหาโมคคัล-
 ลานช่วยกันไรคือมาตาบิดุฆาฏกรรมได้ จะช่วยกล่าวไปใยกับช่วย
 โลกียบุคลชน วัตถุนั้นอยู่ในคัมภีร์พระธรรมบท

แกไขข้อ ๔

ซึ่งทรงพระปริวิตกว่า จะบำเพ็ญพระราชกุศลสิ่งใด จึงจะมีพระ
 ชนม์ยืนพร้อมด้วยพระราชโอรสพระราชธิดา พระประยูรวงศ์านุวงศ์
 นั้น อาตมภาพพิจารณาเห็นว่า แต่ชั้นพระวิสาขามหาอุบลิกา ท่าน
 มีอายุยืนพร้อมด้วยประยูรวงศ์าคณาญาติแล้ว ไฉนเล่านางสุทตติ
 กุมารีที่พระวิสาขาทรงไว้ให้เป็นไวยวจักร สำหรับปรินิบัติพระสงฆ์
 เข้าไปฉันในเรือนวันละ ๒๐๐๐ นั้น นางสุทตติปรินิบัติพระสงฆ์มา
 ไม่สู้ช้านาน อกุศลของนางสุทตติที่กระทำไว้ในปริมภพนั้น เป็น
 อุบัติเหตุกรรมเข้าตัดเอาชนมชีพของนางสุทตตินั้นให้ขาดเติดไปแต่
 ในประณมไวย กุศลที่นางสุทตติกระทำในปัจจุบันชาติก็ช่วยชีวิตนาง
 สุทตติไม่ได้ กุศลของพระวิสาขาก็บริบูรณ์ ก็ไม่อาจจะช่วยชนมชีพ
 แห่งนางสุทตติได้ บุตรนักตาคณาญาติที่มีอายุยืนอยู่พร้อมเพรียงกัน
 กับด้วยนางวิสาขานั้น ก็เพราะกุศลที่ต้งอยู่ในวัตรปรินิบัติ มีศรัทธา
 เชื่อมลงในคุณแห่งพระศรีรัตนไตร บำเพ็ญทานตั้งอยู่ในปัญญาจกคิณ
 และพระอริยฐานจกคิลาจารวัตรปรินิบัติเสมอด้วยพระวิสาขามาแต่ใน
 ปริมชาติ จึงมีชนมชีพอายุยืนอยู่พร้อมด้วยพระวิสาขา “กาเวตุวา”

นางให้ชั้นทั้งหลายกระทำการฉาปนกิจแห่งนางสุทตติ์แล้ว “อสุก-
โกนติ” นางยังมีอาตมรังซึ่งความโคกไวไว้ “ทุกขี ทุมมนา” นาง
เสวยซึ่งทุกขโทมนัสไปยังสำนักนี้แห่งพระศาสดา นางถวายนมัสการ
สมเด็จพระทศพลญาณแล้ว นั่งร้องไห้อยู่ในฐานที่นั่งนั้น สมเด็จพระ
ศาสดามีพระพุทธานุญาตว่า คุณนางวิสาขา ไฉนจึงมานั่งร้องไห้
อยู่ในฐานที่นั่ง พระวิสาขาทูลว่า “ภนเต” ข้าแต่พระพุทธองค์
ผู้ทรงพระเจริญ “วตฺถสฺมปฺนฺนา” นางสุทตติ์หลานสาวเกล้า
กระหม่อม ประกอบด้วยวัตรปฏิบัติ เป็นที่พึงแก่พระสงฆ์ทั้งหลาย
บัดนี้นางวิโยคพลัดพรากจากเกล้ากระหม่อมไปแต่ในประณมไวย เกล้า
กระหม่อมจึงมีความโศกาไโดยอยู่ในนางสุทตติ์ดังนี้ พระวิสาขามหา
อุยาสิกานี้ ก็มีพระบารมีบริบูรณ์ได้พระโสดาปัตติผลมาแต่พระนาง
มีชนมชีพได้ ๗ ปี นางก็เสวยขีวิโยคทุกข์ดังนี้ ถึงมาตราบที่จะ
เป็นไปพร้อมด้วยพระประยูรวงศ์วงศ์บริบูรณ์ เหมือนนางวิสาขาก็
ก็ไม่พ้นจากที่เสวยขีวิโยคทุกข์

แม้มิได้ยุดิด้วยธรรมกถาอธิบายไวยาหารในข้อใดข้อหนึ่งก็มิ ขอ
เทชะพระเมตตาคุณพระกรุณาคุณพระขันติคุณ จงทรงพระกรุณาโปรด
พระราชทานอภัยแก่อาตมภาพ ผู้มีสติปัญญาอ่อน ขอถวายพระพร ฯ

แก้พระราชปณิธาน ความที่ ๓

พระวินัยมุนี ส่งวิสัยชนาแก้พระราชปณิธานมา

วันอาทิตย์เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีมะเส็งสัปตศก (๑๒๐๗)

อาตมภาพพระวินัยมุนี อันสถิตยณบพิตพิมุขรววิหารพระอาราม
หลวง รับพระราชทานถวยาวิสัยชนาในพระราชปณิธาน ที่ทรงพระมหา
กรุณาโปรดรับสั่งให้ราชบุรุษเชิญมาณะเตี้ยตามนั้น ข้อซึ่งทรง
พระราชดำริอันสรค่านึงถึงพระบรมประยูรวงศา และข้าทูลละอองธุลี
พระบาท ทั้งฝ่ายในและฝ่ายหน้า อันถึงชีวิตันตรายด้วยสูญไปนั้น
อาตมภาพพิจารณาเห็นว่า เป็นประเพณีสรวพสัตร์ทั้งหลายอันสัญญา
ท่องเทียวอยู่ในสังสารวัฏแล้ว ก็ย่อมวิโยคพลัดพรากจากกัน สมเด็จพระ
เจ้าพิพัฒน์มุนีพระพุทธรูปกษัตริย์ธรรมเทศนาไว้ ในพระมหาปริ
นิพพานสูตรว่า สพเพเหว ปีเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโว
เป็นอาทิฉะนั้น แปลเป็นเนื้อความว่า สรวพสัตร์ทั้งหลาย ย่อม
จักวิโยคบาราศปราศจากสัตร์และสังขาร อันเป็นที่รักที่เจริญใจ บุคคล
จะดำริว่าปัญจขันธ์อันใดอันนี้ยังประชุมตกแต่ง มีพินาสลียหาย
เป็นธรรมดา ปัญจขันธ์อันนั้น อยู่ดียังเกิดมาแล้ว จงอย่าได้
พินาสลียหายเลย ความดำริดังนี้ บุคคลจักได้สำเร็จถึงมโนรถ
แต่ที่ถึงฤๅ

ประการหนึ่ง ยี่สิบวิโยคทุกขนั้นย่อมยังเกิดแต่ความมรอัน พระพุทธรูป

ฎีกาตรัสธรรมเทศนาแก่ภุมพิน္ณหนึ่ง ในบิณฑาทิณสูตรว่า บิณฑาทิกา
โสภณปริเทวทุกขโทมนัสสุปายาสา บิณฑาทิกา แปลเป็นเนื้อความว่า
ความโศกและปริเทวทุกขโทมนัสสุปายาส ความคับแค้นทั้งปวง ยังเกิด
แต่ความรักเป็นเดิมเกิด

ข้อซึ่งทรงพระราชดำริว่า ทรงพระอุทิศสาธุบูชาแด่พระราชาสกุล
ต่าง ๆ เป็นอเนกประการ คือทรงพระราชศรัทธาสถาปนาและปฏิสังขรณ์
ซึ่งพระอารามราชวิหาร ภูมิลำเนาสนะ พร้อมด้วยพระพุทธรูปปฏิมา
และพระเจดีย์ฐาน และทรงสร้างพระปริยัติไตรปิฎกถาวรขจิตบรรพ
และทรงพระราชทานอาหารบิณฑบาต แก่ภิกษุสงฆ์สามเณรเป็นอัน
มาก และทรงพระบริจจาคพระราชทรัพย์ซื้อสัตว์ปล่อยเป็นนิจ และ
พระราชกุศลอื่น ๆ ก็มีอีกเป็นอันมาก ให้เฝ้าโอบอุ้มด้วยโภชนาการยา
หาร ทั้งวัดถาวรการสรรพโสด ทวีไปแก่เสวกามาตยราชบุตรประชา
ทั้งปวง ทรงสร้างพระราชกุศลทั้งนี้แล้ว ก็ทรงพระมหากรุณาโปรด
อุทิศส่วนพระราชกุศลนั้นไป แก่สรรพสัตว์นกรทั้งปวง ทั้งทั้งสากล
จักรวาล เหตุไฉนปัดตานุปัตตานุโมทนาบุญกุศลไว้ด้วยนั้น จึงมิได้
ช่วยบำรุงรักษาพระบรมวงศา และข้าทูลละอองธุลีพระบาท ให้
นิราศจากอันตรายได้เล่า กระแสพระดำริดังนี้ อาตมภาพพิจารณา
เห็นว่า เมื่อทรงพระราชอุทิศโปรดพระราชทานส่วนพระราชกุศลไปนั้น
พระประยูรวงศาและข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งหลาย จักมิได้รับ
พระราชทานอนุโมทนา ส่วนพระราชกุศลจึงมิได้คุ้มครองรักษา เพราะ
เหตุกุศลบุคคลอื่นกระทำ จักได้ให้ผลแก่บุคคลผู้อื่นหามิได้ มี

พระบาลีในพระมงคลทีปนีว่

น อญเณน กตํ กมฺมํ อญฺเณสุสฺส ผลทํ โหติ

เนื้อความในพระบาลีก็เหมือนกันกับเนื้อความในเบื้องต้นที่ถวาย
วิสาขนามาแล้วแต่หลัง ประการหนึ่งถึงว่าได้รับพระราชทานอนุโมทนา
ส่วนพระราชกุศลก็กั บัฏคานุโมทนาบุญกิริยาวัตถุนั้น มิได้ยังเกิด
ในปฐมเชาวนะ บัฏคานุโมทนานั้นจึงมิได้เป็นทิวฐุธรรมเวทนิยะ

มีพระบาลีในอรรถกถาวิมฺวณินิกายว่ กมฺมํ หิ กิริยามานเมว
คโย โภฏฐาเส ปุเรปี เป็นอาทิฉะนั้น แปลเป็นเนื้อความว่ กุศล
และอกุศลอันบุคคลกระทำ ย่อมหยั่งส่วนทั้งหลายสามให้บริบูรณ์ คือ
จักเป็นทิวฐุธรรมเวทนิยกรรมส่วนหนึ่ง จักเป็นอุปัชชเวทนิยกรรม
ส่วนหนึ่ง จักเป็นอปราปรเวทนิยกรรมส่วนหนึ่ง จึงเป็นสามส่วน
ด้วยกัน อธิบายว่ ปฐมเชาวนะเจตนาอันเป็นกุศลและอกุศลนั้น จัก
เป็นทิวฐุธรรมเวทนิยกรรม ให้ผลปรากฏในอิตถภาพชาตินี้ ถ้า
ไม่ออกอวยผลในเบื้องปัจจุบัน ก็เป็นอโหสิกรรม เชาวนะเจตนาเป็น
คำรบเจ็ด จักเป็นอุปัชชเวทนิยกรรม ให้ผลในอิตถภาพเป็นลำดับ
ถ้าไม่ให้ผลในชาติอันเป็นลำดับ ก็เป็นอโหสิกรรม เชาวนะเจตนาทั้ง
หลาย ๕ ในระหว่างแห่งเจตนาทั้งสองนั้น จักเป็นอปราปรเวทนิยกรรม
ได้โอกาสเมื่อใด ก็ให้ผลเมื่อนั้นในอนาคตกาล เพราะเหตุพระบาลี
ดังนี้ อาตมภาพพิจารณาเห็นโดยอิตถโนมัตถาธิบายว่ พระราช
ประยูรวงศ์ และข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งปวง แม้ว่าได้อนุโมทนา
ส่วนพระราชกุศลก็กั บัฏคานุโมทนากุศลเจตนาอันมิได้เป็นไปในปฐม

เขาวนระ จึงมิได้เป็นทิวสุธรรมให้ผลเห็นประจักษ์ในชาติ^{นี้} ปัตตนา
นโมทนาเจตนานั้น จักเป็นไปตั้งแต่เขาวนระคำรบสอง ตรายทั่ว
ถึงสัทมเขาวนวิถิ กุศลเจตนานั้นจักเป็นอุปัชชเวทนียกรรม และ
อุปปราปรเวทนียกรรม จักให้ผลในชาติอื่นเป็นลำดับและในชาติอื่นๆ
ในอนาคตกาล จึงมิได้สำเร็จผลเป็นทิวสุธรรมเห็นประจักษ์ในชาติ^{นี้}

ข้อซึ่งทรงพระราชดำริปรารภว่า อกุศลกรรมอันใดจักอวยผล
ให้ไ้^๕ได้ทรงเสวยขีวิปโยคทุกข์ จักทรงมละเสีย กุศลอันใดจักให้
ผลสโมสพร้อม^๕เพริยง^๕ด้วยพระประยุรวงศาเป็นอาทิ จักทรงบำเพ็ญ
ซึ่งกุศลอันนั้น อาत्मภาพิจารณาเห็นว่า อกุศลกรรมคือปาดณาภิยาต
และอหินนาทาน ทั้งกาเมสุมิฉาจาร อกุศลกรรมทั้งสามประการ
นั้นแลอาจเพื่ออวยผลให้ไ้^๕ได้เสวยขีวิปโยคทุกข์ ข้อซึ่งกุศลจักอวย
ผลให้สโมสพร้อม^๕เพริยง^๕นั้น ถ้าวรณำ^๕เพ็ญพระราชกุศลแต่พระองค์
ฝ่ายเดียว แล้วแลทรงปณิธานปรารภว่า ก็จักคุ้มครองรักษาไว้
แต่อวิญญาณกวัตร^๕ คือสิริราชโกลโคศวรรย์สรรพราชูปริโภคทั้งปวง
เหมือนดังโชติกเศรษฐี^๕ ในชาติก่อนเมื่อบังเกิดเป็นอุปราชคคหบดี
นั้น เห็นพราหมณ์ผู้หนึ่งมาลักไปซึ่งแก้วมณีของอาตมา จึงตั้ง
ความปรารภว่า ขออย่าให้ทรัพย์พัสดุวิบัติอันตราย ครั้นเมื่อ
บังเกิดเป็นโชติกเศรษฐี^๕ พระเจ้าอชาตศัตรูราช กอบด้วยพหล
กำลังโลกลอยขึ้นไปในอากาศได้ ๘๐ คอก ก็ไม่อาจทอดแหวนจาก
ของคู่^๕แห่งมหาเศรษฐี^๕ได้ แต่สวิญญาณกวัตร^๕ คือราชบริวารยศ
เป็นต้น จักให้สโมสพร้อม^๕เพริยง^๕นั้น อาत्मภาพิจารณาเห็นว่า

ต้องบำเพ็ญกุศลพร้อมด้วยกันทั้งสองฝ่าย จึงจักพร้อมเพรียงกัน เหมือน
 ทั้งธรรมปาสดชาตก เรื่องธรรมปาสดชาตกนั้นว่า ในอดีตกาลมีบ้าน
 ตำบลหนึ่งนามชื่อว่า ธรรมปาสดคาม ในกาลیکษัตริย์ประเทศ เพราะเหตุ
 บ้านนั้นเป็นที่อยู่แห่งตระกูลอันอภิบาลรักษาซึ่งทศกัณฐกรรมมถธรรม
 ในตระกูลอันนั้น โดยตำแหน่งท้าวธรรมกรก็ให้ท่านรักษาคิลลสมาทาน
 อัมภางคิกอุโบสถ พระบรมโพธิสัตว์อุบัติยังเกิดในตระกูลนั้น นาม
 ชื่อว่าธรรมปาสดกุมาร ครั้นเจริญวัยวุฒิภาพแล้ว บิดาให้ทรัพย์
 พันหนึ่งส่งไปสู่เมืองทักกสิลา เพื่อจะให้เรียนศิลปศาสตร์ พระมหา
 บรมโพธิสัตว์ไปสู่เมืองทักกสิลาราชธานีแล้ว ก็เรียนศิลปศาสตร์
 ในสำนักทศปาโมกขอาจารย์ ได้เป็นอันแตกฉานผู้ใหญ่มากกว่ามานพ๕๐๐
 บุตรผู้ใหญ่อันอาจารย์นั้นกระทำมรณกาล ทศปาโมกขอาจารย์
 กับมานพและหมู่ประยูรญาติทั้งหลาย ประเทวนาร่ำไรพากันไปกระทำ
 ฉาปนกิจยังสุสานประเทศ แต่ธรรมปาสดกุมารพุทธานุสรโพธิสัตว์ผู้
 เคียงมิได้ประเทวนาการ ธรรมปาสดกุมารจึงบอกแก่มานพทั้งหลายว่า
 ประเวณีตระกูลเราไม่ตายแต่หนุ่ม ต่อชราจึงกระทำกาลกิริยาตาย
 มานพทั้งหลายจึงบอกแก่อาจารย์ ๆ จึงถามสอบธรรมปาสดกุมาร ๆ ก็
 ถวายว่าจริงดังนี้ ทศปาโมกขอาจารย์จึงดำริว่า ธรรมปาสดกุมารนี้
 กล่าวด้วยคำควรอัศจรรย์ยิ่งนัก อาตมาจะไปถามบิดาธรรมปาสดกุมาร
 ดู ถ้าจริงดังนี้ อาตมาก็จักบำเพ็ญซึ่งธรรมอันนั้น ดำริดังนี้แล้ว
 จึงนำชูพระมาล้างเสียบแล้วใส่ลงในกระท่อ กับจุลบุษจากคนหนึ่ง
 มาสู่ธรรมปาสดคามโดยลาคับ แล้วก็ไปประคิณฐานยืนอยู่แทบประตู

เรือน ครั้นพราหมณ์ผู้เป็นบิดาธรรมपालกุมารผู้ ก็เชิญให้ขึ้นไป
 สู่เรือน แล้วให้นั่งเหนือบัลลังก์ และเชิญให้บริโภคน้ำโกชาหาร
 ทิศาปาโมกข์อาจารย์บริโภคน้ำแล้ว จึงบอกว่า ธรรมपाल
 กุมารบุตรของท่านประกอบด้วยปรีชาญาณ เรียนจบเพทางศาสตร์
 สรรพวิทยาคุณทั้งปวง อาพาธป่วยหนักลงกระทำกาลกิริยาตายเสีย
 แล้ว สรรพสังขารธรรมทั้งหลายนี้มีได้เที่ยง ท่านจงอย่าได้โศก
 เศร้าเสียใจเลย มหาพราหมณ์ได้สัพยอกหยิ่งแล้วก็สำรวจสรรพ
 วัตถุพิพสามันยังอันถึง ทิศาปาโมกข์อาจารย์จึงถามว่า เหตุถึง
 ท่านจึงสำรวจ มหาพราหมณ์จึงบอกว่า บุตรข้าพเจ้าไม่กระทำกิริยา
 ตาย ที่ตายนั้นจักเป็นบุคคลผู้อื่น ทิศาปาโมกข์อาจารย์จึงว่า ท่าน
 ไม่เชื่อถึงครูอุปัชฌาย์ของท่าน กล่าวถึงนั้นแล้วก็นำอัฐิออกสำแดงให้
 ดู มหาพราหมณ์จึงกล่าวว่า อัฐิฉันจักเป็นอัฐิอื่น บุตรแห่งข้าพเจ้า
 ไม่กระทำกาลกิริยาตาย จนทั้งหลายในตระกูลแห่งข้าพเจ้าเจ็ดชั่ว
 ตระกูลแล้ว ไม่เคยตายแต่หนุ่ม ท่านแกล้งกล่าวมุสาวาท ทิศา
 ปาโมกข์อาจารย์ได้สัพยอกแล้วโสมนัสยินดี บอกโดยอันควรแก่จริง
 แล้วจึงถามว่า ท่านประพฤติพรหมจรรย์เป็นประการใด จน
 ทั้งหลายในตระกูลแห่งท่านจึงมิได้ตายแต่หนุ่ม มหาพราหมณ์จึงบอก
 ว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายพร้อมกันประพฤติซึ่งกุศลสุจริตทั้งสี่ประการ
 เว้นเสียจากอกุศลอันลามก ละเสียซึ่งมิตรอันเป็นพาล ส้องเสพ
 ซึ่งบัณฑิตยชาติ เมื่อจะบำเพ็ญทานก็บริบูรณ์ด้วยเจตนาทั้งสาม
 ประการ เหตุถึงนั้นคนทั้งหลายในตระกูลแห่งข้าพเจ้าจึงมิได้กระทำ

มรณกาลแต่หนุ่ม ทิศาปาโมกชอาจารย์จึงขอเรียนซึ่งกุศลกรรมข
 นั้น ยับยั้งอยู่สองสามวันแล้วก็ลากลับไปเมืองตักกสิลา สันเนช
 ความในธรรมปาลชาดกโดยสังเขป อาตมภาพพิจารณาเห็นดังนี้ จึง
 รับพระราชทานถวายพระพรว่า สวิญญาณกวัตตุ คือพระประยูรวงศา
 และข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งปวง มละเสียซึ่งอกุศลกรรม บำเพ็ญ
 ซึ่งไตรปิฎกสูตรสุจริตรรมให้บริบูรณ์ โดยพระราชกฤษฎาณินิหาร
 ถ้าหากอกุศลกรรมที่กระทำมาแต่ก่อนมิได้แล้ว ก็จะไม่สรวพร้อมเพรียง
 อยู่คู่พระบารมี ด้วยอาณูภาพผลไตรปิฎกสุจริตรรม อาตมภาพรับ
 พระราชทานถวายวิสาขชนาญรูปการสนองพระเดชพระคุณ ควรมีคว
 ขอบเษะพระเมตตาคิคุณ พระกรุณาคุณ พระขันติคุณ จงทรงพระ
 กรุณาโปรดพระราชทานอภัยแก่อาตมผู้มีสติปัญญาอ่อน ขอดถวาย
 พระพร.

รายงานประชุมพระเถรานุเถระ

วันที่ ๔ พฤษภาคม ๒๔๖๖ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า พร้อม
ด้วยพระเถรานุเถระ ๑๘ รูป

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

สมเด็จพระพุฒาจารย์

พระญาณวราภรณ์

พระพรหมมุนี

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์

พระธรรมปาโมกข์

พระธรรมเจดีย์

พระธรรมไตรโลกาจารย์

พระเทพมุนี

พระเทพเวที

พระเทพสุธี

พระเทพกว

พระเทพโมลี

พระราชมุนี

พระราชสุธี

พระราชเวที

พระราชโมลี

พระวิมลมังคลมุนี

ประชุมที่พระอุโบสถวัดราชบพิธ เวลา ๕ นาฬิกา ๑๐ นาที หลังเที่ยง
 เปิดประชุม ท้าวอภัยภูธรเรื่องมีพระราชบัญชาว่า ทรงพระราชอนุสร
 ถึงผู้มีคุณูปการแก่พระองค์ ผู้ล่วงลับไปแล้ว มีพระราชประสงค์
 จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศล อุทิศไปพระราชทานผู้นั้น แต่ผู้นั้นเป็น
 คนต่างชาติไม่ใช่พุทธศาสนิกชน ทำอย่างไรจะเป็นผลสำเร็จแก่ผู้นั้น
 ลงมติพร้อมกันถวายวิสัชนาว่า ผู้ตายจะเป็นคนต่างชาติหรือมิใช่ ไม่
 เป็นประมาณ ลัทธิฝ่ายเราเคยทำอย่างไร ควรทำอย่างนั้น อัน
 จะเป็นผลสำเร็จแก่ผู้ตายนั้น ก็เพราะเหตุ ๓ ประการ ผู้ให้อุทิศ
 ถึงผู้ตายนั้น ๑ ผู้ตายนั้นรับอนุโมทนา ๑ ทานที่ผู้ให้ฯ แก่ทักษิณ
 บุคคล ๑ ๑

เวลา ๕ นาฬิกา ๓ นาที หลังเที่ยง เลิกประชุม ๑

(สำเนา)

พระราชบัญชา

พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎ
 เกดเจ้าอยู่หัว เสด็จออกประทับ ณ ท้องพระโรงค่ายหลวงหาคเจ้าสำราญ
 จังหวัดเพชรบุรี ณ วันจันทร์ที่ ๒๓ เมษายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๖
 มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ แก่เจ้าพระยาธรรมาธิกรณา
 ธิบดีว่า ทรงพระราชอนุสรคำนึงถึงผู้ซึ่งมีอุปการคุณแก่พระองค์มา
 แก่ทนต์หลัง อันล่วงลับไปสู่ปรโลกแล้วนั้น มีพระราชประสงค์จะ

ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล เพื่ออุทิศส่วนบุญกุศลพระราชทานไปให้ แต่
ว่าผู้นั้น ๆ เป็นชนต่างชาติ ซึ่งมีไค้อยู่ในพระพุทธศาสนา เมื่อมี
พระราชประสงค์เช่นนั้นจะทำอย่างไรจึงจะให้ศรัทธาได้สำเร็จ เป็น
ผลบุญแก่ผู้นั้น อันอาจได้โดยญาณวิถีสัมพระราชประสงค์ที่ทรงพระ
ราชศรัทธา บำเพ็ญพระราชกุศลพระราชทานไปให้นั้นได้ ให้เจ้า
พระยาธรรมมาธิกรณาธิบดี เชิญพระราชปวงษาขึ้นทูลถามพระเจ้า
วรวงศ์เธอ สัมเด็จพระสังฆราชเจ้า และถามสมเด็จพระราชาคณะ
พระราชาคณะพิจารณาแล้ว และให้ถวายวิสัชนาไป แล้วให้นำข้อ
วิสัชนาขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวาย

ศาลากรมวัง ค่ายหลวงหาคเจ้าสำราญ
วันที่ ๒๔ เมษายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๖
(ลงนาม) เจ้าพระยาธรรมมา

(สำเนา)

ลายพระหัตถ์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า

ที่ ๗/๑๐

วัดราชบพิธ

วันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๔๖๖

เจริญพรมายังเจ้าพระยาธรรมมาธิกรณาธิบดี เสนวยที่กระทรวงวัง
พระราชปวงษาที่เจ้าคุณเชิญไปให้พระเถรานุเถระถวายวิสัชนานั้น
อาตมภาพได้ นัดพระเถรานุเถระประชุม พิจารณาเห็นพร้อมกัน ถวาย

วิสัยนา ทั้งคำถวายวิสัยนาซึ่งส่งมาพร้อมกับหนังสือนี้ และได้ส่งรายงานการประชุมเรื่องนี้มาด้วย

(ลงพระนาม) กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์

(สำเนา)

คำถวายวิสัยนา พระราชปจนา

พระราชปจนาที่เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี เสนาบดีกระทรวงวัง เชิญมาขอให้พระเถรานุเถระถวายวิสัยนานั้น มีความว่า สมเด็จพระบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระราชอนุสรถึงผู้ซึ่งมีอุปการคุณแก่พระองค์ ผู้ล่วงลับไปสู่ปรโลกแล้ว มีพระราชประสงค์จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุทิศถวายเป็นผลพระราชทานแด่ผู้นั้น แต่ผู้นั้นเป็นคนต่างชาติ หาใช่พุทธศาสนิกชนไม่ จะทำอย่างไรถึงจะให้เป็ผลสำเร็จแก่ผู้นั้น โดยญานาวิธิตี สมพระราชประสงค์ดังนี้ ๖ อาตมภาพทั้งปวงขอถวายวิสัยนาแก่พระราชปจนา ๖ เข้าใจว่า บุคคลผู้มียุคุณูปการเช่นนั้น จะเป็นพุทธศาสนิกชนหรือไม่ใช่ หาเป็นประมาณไม่ ควรมุ่งเอาลัทธิหรือศาสนาที่ผู้บำเพ็ญนับถือเป็นประมาณ เมื่อผู้บำเพ็ญเชื่อว่าลัทธิหรือศาสนาใดเป็นที่นับถือ ก็ควรบำเพ็ญบุญตามลัทธิหรือตามศาสนานั้นแล้ว อุทิศส่วนกุศลไปถึงผู้ตาย ถ้าจะถือเอาลัทธิหรือศาสนาที่ผู้ตายถือเป็นประมาณแล้ว และถ้าผู้จะบำเพ็ญถือลัทธิหรือศาสนาตรงกันข้ามกับผู้ตาย จะทำอย่างไร ๖ อนึ่ง ถ้าผู้จะบำเพ็ญบุญเชื่อแน่ว่า ลัทธิที่ผู้ตายถือเป็นผิดเป็นบาป และจะ

ขึ้นทำเพื่อให้ลูกประสงค์ของผู้ตาย ก็จะต้องกลายเป็นตนเองต้องทำบาป
ตามลัทธิที่ตนถือ เช่นนี้ไม่เป็นอันทำบุญและอุทิศส่วนบุญแก่ผู้ตายได้
แต่ถ้าได้บำเพ็ญบุญในทางที่ลงกันได้ทั้ง ๒ ฝ่าย ก็น่าจะเป็นการดี ๆ
สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า เป็นเอกอัครพุทธศาสนิกบัณฑิต
พุทธศาสนูปถัมภก ควรทรงประพฤติพระราชจรรยาตามพระพุท
ธศาสนโนวาทเป็นหลักฐาน อันพระพุทธานุวาทที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ประทานไว้ อาจใช้ได้ทั่วไปไม่มีนิยมนะเพาชนบางพวก อาจย้พระ
พุทธโอวาทเป็นมัทศักรรย์ดังนี้ จึงปรากฏเป็นเนมิตกนามว่าสมเด็จ
พระโลกนาถเจ้า ผู้วิริยชาติบรมคาสถาของประชุมชนทุกชั้น ๆ ตาม
พระราชปณณั้น ควรยกพระพุทธานุวาทที่ทรงสัแต่พระเจ้าพิมพิสาร
มาอ้างว่า อทาสี เม อทาสี เม ญาตี มิตทา สขา ฯ เม เปตานํ ทกฺขิณํ
ทชฺชา ปุพฺเพ กตมณฺสฺสํ ดังนี้ มีความว่าเมื่อบุตคตมาระลึกถึง
คุณูปการ อันผู้ละโลกนี้ไปแล้ว ได้ทำไว้แล้วในก่อนว่า ผู้นี้ได้ให้
สิ่งนี้แก่เรา ผู้นี้ได้ทำกิจสิ่งนี้ของเรา หรือผู้นี้เป็นญาตี เป็นมิตรเป็น
สหายของเรา ดังนี้ ก็พึงให้ทักขิณาทานเพื่อผู้เหล่านั้นอันละโลกนี้
ไปแล้ว ดังนี้ ฯ คำว่า อทาสี เม ผู้นี้ได้ให้สิ่งนี้แก่เรา และคำว่า
อทาสี เม ผู้นี้ได้ทำกิจสิ่งนี้ของเราทั้ง ๒ วาจนนี้หมายบุตคตทั่วไป หา
ได้หมายชนชาติเดียวกันหรือต่างชาติไม่ เพราะฉะนั้นเคยทรงบำเพ็ญ
พระราชกุศล แล้วทรงอุทิศส่วนพระราชกุศลนั้นพระราชทานแก่ชน
ร่วมชาติฉันใด ชนต่างชาติก็ควรทรงฉันนั้น ฯ

พระราชกุศลที่ทรงพระราชอุทิศ จักเป็นผลสำเร็จแก่ผู้นั้น ท่าน

ว่าเพราะบริบูรณ์ด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ ผู้ถวายชนม์ทราบบรม
ราชูทิศแล้วถวายอนุโมทนา ๑ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลแล้ว ทรงพระ
ราชูทิศแก่ผู้ถวายชนม์นั้น ๑ ปฏิภาณผู้รับปัจจัยลางที่ทรงบริจาค
เป็นทักษิณียบุคคล ๑ เมื่อไม่พร้อมด้วยเหตุ ๓ ประการนี้แล้ว ก็
หาเป็นผลสำเร็จแก่ผู้ถวายชนม์ไม่ ฯ

บุรพเปตพลีทักษิณานุประทานกิจ ท่านที่เป็นบัณฑิตได้เคยบำเพ็ญ
สืบมาแต่โบราณกาล เช่นพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้า
จักรพรรดิ มีพระนามว่า ทิโลกวิชัย ก็ได้ยังประชุมชนให้สมาทานบุญ
สมบัติที่ได้ทรงบำเพ็ญไว้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาอันมาในพุทธาปทานว่า

ยถิณฺณิ กุสลกมฺมํ กตฺตพฺพํ กิริยํ มม เป็นต้น แปลความว่า
กิริยา คือ กุศลกรรมอันใดอันหนึ่ง อันเราพึงทำด้วยกาย วาจา ใจ กิริยา
คือ กุศลกรรมนั้น เป็นของจะถึงสุคติในไตรภพเทวโลก อันเราทำ
แล้ว ฯ สัตว์เหล่าใดที่มีสัญญา หรือสัตว์เหล่าใดที่หาสัญญามีได้
สัตว์เหล่านั้นทั้งปวงจึงเป็นผู้มีส่วนบุญ จึงเสวยผลแห่งบุญที่เราทำแล้ว ฯ
บุญนั้นที่เราทำแล้ว อันสัตว์เหล่าใดทราบดีแล้ว สัตว์เหล่านั้นจึง
เสวยผลแห่งบุญที่เราให้แล้ว บรรดาสัตว์เหล่านั้น สัตว์เหล่าใด
ไม่ทราบบุญที่เราทำแล้วนั้น ขอเทวกาทั้งหลายช่วยไปแจ้งแก่สัตว์
เหล่านั้นให้ทราบ ฯ สัตว์เหล่าใดทั้งหมดในโลกนี้ เป็นอยู่อาศัย
อาหาร สัตว์เหล่านั้นทั้งหมดคงได้อาหารที่ยังใจให้พูนด้วยความคิด
คือบุญฤทธิ์ของเรา ดังนี้ ฯ ทิโลกวิชัยภาษิตนี้ แสดงขัตตาภิสน

ธรรมแก่ผู้ละโลกนี้ไปแล้ว ไม่นิยมใคร อุทิศให้ทั่วกันทั้งมนุษย์
อมนุษย์ตลอดจนสัตว์ทิริยาน เป็นแบบอย่างสืบมา ฯ

(ลงพระนาม) กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์
วัชรราชบริพ

วันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๔๖๖

(สำเนา)

จดหมายของเสนาบดีกระทรวงวัง

หากเจ้าสำราญ, ศาลากรมวัง

วันที่ ๑๓ พฤษภาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๖
กราบทูล พระเจ้าวรวงศ์เธอ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ทราบฝ่าพระบาท
ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ประทานวิสัชนา
ของพระเถรานุเถระ ซึ่งได้ประชุมพิจารณาเห็นพร้อมกันถวายวิสัชนา
มีข้อความตามรายการประชุมนี้ เกล้ากระหม่อมได้นำขึ้นทูลเกล้า
ทูลกระหม่อมถวายทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ได้พระราชทาน
กระแสพระราชโองการตามที่ได้อัศกสำเนาถวายมาในครั้งนั้นด้วยแล้ว
เพื่อฝ่าพระบาทจะได้ประทานรับสั่งให้พระเถรานุเถระที่ได้มีนามประชุม
ในครั้งนั้น ทราบกระแสที่โปรดเกล้า ฯ พระราชทาน เกล้ากระหม่อม
ได้ถวายสำเนาหนังสือกราบบังคมทูล และพระราชกระแสมาในคราว
นั้นด้วยแล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(ลงนาม) เจ้าพระยาธรรม

(สำเนา)

หนังสือกราบบังคมทูล

ถวายหลวงหากเจ้าสำราญ

วันที่ ๑๑ พฤษภาคม พระพุทธศักราช ๒๔๖๖

ขอเศษผ้าลของอุลัพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้าได้เชิญกระแสร้พระราชปุจฉา จดหมายทูลถวาย
ไปยังสมเด็จพระสังฆราชเจ้า เมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน คกนี้ สมเด็จพระ
สังฆราชเจ้าได้ประชุมสมเด็จพระราชาคณะแลพระราชาคณะ แล้ว
ทรงแถลงข้อความในพระราชปุจฉา ณ ทำกลางเถรสมาคม ที่ประชุม
กัน เห็นพร้อมกันจึงได้ถวายวิสัชนาตามที่สมเด็จพระสังฆราชเจ้าท
ข้อความนั้น ๆ ประทานมายังข้าพระพุทธเจ้า ลงวันที่ ๕ พฤษภาคม
และได้มาถึงต่อเมื่อวันที่ ๑๐ เดือนนี้ ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทาน
นำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาถวายผ้าลของอุลัพระบาท

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม
ขอเศษ

(ลงนาม) ข้าพระพุทธเจ้า

เจ้าพระยาอรรณมาธิกรณ

(สำเนา)

จดหมายของราชเลขาธิการ

กรมราชเลขาธิการ

หากเจ้าสำราญ จังหวัดเพชรบุรี

วันที่ ๑๒ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๖๖

เรียน ท่านเจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี

ตามหนังสือกราบบังคมทูลพระมหากษัตริย์ลงวันวานนี้ ส่งลายพระหัตถ์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า เสด็จไปประชุมพระเถรานุเถรวาย วิสัยนาทอพระราชปุจฉา ว่าด้วยเรื่องจะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุทิศไปพระราชทานแก่ชนต่างชาติที่ล่วงลับไปมานั้น ความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ว่า ได้ทรงอ่านวิสัยนาทอสมเด็จพระสังฆราชเจ้า และพระเถรานุเถรวายแล้ว มีพระราชหฤทัยยินดีที่ได้ทรงรับคำชี้แจงอย่างแจ่มแจ้งอันเป็นเครื่องเพิ่มพูนพระปัญญาซึ่งยังทำให้ทรงรู้ สึกมากจนอีกกว่า พระพุทธศาสนาของเราเป็นศาสนาอันเรียกได้ว่า กว้างขวางด้วยประการทั้งปวง เป็นศาสนาอันควรแก่วิญญูชนโดยแท้ และตามคำวิสัยนาทอของพระเถรานุเถรวายนี้ ก็แสดงให้เห็นปรากฏชัดว่า สมควรที่จะเรียกว่าพระศาสนาของพระพุทธองค์ ผู้ซึ่งสาธุชนย่อมกล่าวสรรเสริญอยู่เป็นนิตย์ ด้วยคำว่า “มหากาฬโก นาโต” ดังนี้

(ลงนาม) พระยาราชสาสนโสภณ

ลงนามแทนราชเลขาธิการ

ย่อพระราชปณิธานที่พิมพ์แล้ว ๕ ภาค

ประชุมพระราชปณิธาน ภาคที่ ๑ พระราชปณิธานครั้งกรุงศรีอยุธยา
พระราชปณิธานสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ความว่า

ที่ภิกษุปลงสิกขาบทว่า “พุทฺธํ ปเรกฺขามิ” แปลว่า
ข้าพเจ้าจะปลงสรณคมนั้นที่สมาทานด้วยอุปสมบทว่า

“พุทฺธํ สรณํ” นั้น สรณคมนั้นมิได้ติดตัวไปด้วยหรือ ?

อนึ่ง เมื่อบวชเป็นภิกษุต้องสวดกัมมัตติเป็นอันมาก ครั้น
เมื่อสึก ว่าแต่ ๒-๓ คำ เท่านั้น ก็ขาดจากเป็นภิกษุนั้น
เป็นไฉน ?

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ถวายวิสัชนาว่า

ที่ปลงสรณคมนั้น เพื่อให้สรณคมนั้นสำหรับภิกษุขาดไป
เสียก่อน เป็นคฤหัสถ์แล้วจึงสมาทานเอาสำหรับคฤหัสถ์ใหม่
และเมื่อสึกว่าแต่เพียง ๒-๓ คำนั้น เช่นเดียวกับเมื่อจะก่อ
สร้างซ่อมแซม ส่วนการทำลายนั้นทำได้เร็ว

พระราชปณิธานสมเด็จพระเพทราชา เรื่องปณิธานธรรม ๘ ประการ ว่า

- (๑) ทางใหญ่อย่าเที่ยวจร
- (๒) ลูกอ่อนอย่าอุ้มรัก
- (๓) หลวงเจ้าวัดอย่าให้อาหาร
- (๔) ไม่วางอย่าทำกงวาน

- (๕) ช้างสารอย่าผูกกลางเมือง
- (๖) ถ้าจะให้เส้นผูกให้เอาไฟสุ่มตัน
- (๗) ถ้าจะให้ล่อมบรรทุกแต่เขา
- (๘) ถ้าจะเรียนโหราให้ฆ่าอาจารย์ทั้ง ๔ เลีย^๕
ทั้งนหมายความว่ากระไร ?

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ถวายวิสัชนาว่า

- (๑) ทางใหญ่อย่าเที่ยวจร หมายถึงทาง ๒ ทาง คือ กาม
สุขัลลิกานุโยค ประกอบด้วยการสุขในเบญจกามคุณ
ทั้งหลาย ๑ อิตถกิลมณานุโยค ประกอบด้วยการ
ปฏิบัติอันให้เกิดทุกข์ลำบากแก่ตน ๑ ทั้งสองนั้นนับเป็น
ทางใหญ่ อย่าให้เที่ยวจรไป
- (๒) ลูกอ่อนอย่าอุ้มรัก หมายความว่า ลูกอ่อนนั้น ได้
แก่งศาสดาญาติ และอุ้มนั้น มี ๒ อย่าง อุ้มแล้วรัก
อย่าง ๑ อุ้มแต่มีให้รักอย่าง ๑ อุ้มหมายความว่า
อุปการะอุคหนุน แต่อย่าอุ้มรัก คืออุปการะบำรุงด้วย
ศรัทธาอุปาทาน ให้เป็นแต่อุปการะรักษาญาติวงศ์ทั้งหลาย
แต่ตามประเพณีอันมีเมตตาจิตต์ อย่ารักให้ติดตัวด้วย
สามารถศรัทธาอุปาทาน ทุกกัมมบุคคลอุ้มลูกอ่อน และ
มิได้รักเข้าให้ติดตัวนั้น
- (๓) หลวงเจ้ารักอย่าให้อาหาร หมายความว่า หลวงเจ้า
รักได้แก่จิตต์อันเป็นประธานเป็นใหญ่แก่เจตสิกทั้งปวง

เช่นเดียวกับหลวงเจ้าวัด อันเป็นประธานแก่ภิกษุภิกษุภิกษุ
ที่อาบยาให้อาหารนั้น คือ อย่าให้จิตคิดนึกต่ออาหาร
ทั้ง ๔ คือ กวฬการาหาร ผัสสาหาร มโนสญฺเจตนาหาร
และวิญญาณาหาร เพราะว่าอาหารทั้ง ๔ นี้ กอบด้วย
ภย ๔ ประการ คือ นิกันตภย อุปคมนภย คุปยัตติภย
และปฏิสันธิภย

- (๔) ไม่โกธอย่าทำกงวาน หมายความว่า กงวานทั้งปวง
เป็นอุปการแก่ลำสำเภายให้แข็งแรงมั่นคง ลำเภาก็ไม่มี
กงวาน มีอาทนทานกำลังจะลือกในท้องทะเลได้ ก็
จะอับปางลง มีอาทนททะเลได้ กงวานนั้นให้เอาไม้
ตรงมาทำ อย่าเอาไม้โกงมาทำกงวานฉันทิ พระ
โยคาวจร ผู้ปรารณจะข้ามทะเล กล่าวคือสังสารวัฏฏ์
ให้ถึงนฤพาน ก็ฉันทินั้น อย่าสร้งเสพด้วยคนอันคต
อันโกง อันเป็นอสัตบุรุษ ให้สร้งเสพด้วยคนอัน
ซื่อตรง เป็นสัตบุรุษ จึงจะข้ามสงสารถึงนฤพานได้ตาม
ปรารณ ฉันทิว่ากัลยาณมิตรอำมาตย์ทาสกรรมกรนั้น
เปรียบด้วยกงวานลำเภ จิตต์แห่งโยคาวรนั้น คุ
พาณิชนายลำเภแล

- (๕) ช้างสารอย่าผูกกลางเมือง หมายความว่า ช้างทั้งหลาย
มิได้ยินดีจะอยู่ในเมือง ย่อมยินดีจะอยู่ในแต่ป่าอย่าง
เดียว ฉันทิ พระโยคาวรผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน

ก็ฉันนั้น มิไต่ยินดีในสังฆารธรรมทั้งปวง แต่ยินดี
อยู่ในนฤพาน อันระงับกิเลสธรรมที่ให้เกิดครันกระวน
กระวาย ช้างสารนั้นคือพระโยคาวจร อย่างผู้นั้น คือ
นิพพิทานุสัสสนา กลางเมืองนั้น คือ สังฆารธรรม

- (๖) ถ้าจะให้เป็นลูกให้เอาไฟสุ่มค้น หมายความว่า ลูกนั้น
ได้แก่ผลทั้ง ๔ คือ โสคาปัตติผล สกทาคามีผล อนา-
คามิผลและอรหัตตผล ไฟนั้นได้แก่มรรคญาณทั้ง ๔
คือ โสคาปัตติมรรค สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค
และอรหัตตมรรค ดังนั้น คือ กิเลสธรรมอันมีอวิชชา
ค้นหาเป็นมูล พระโยคาวจรผู้ปรารภผลทั้ง ๔ นั้น
ให้พึงเจริญวิปัสสนากรรมฐาน เผาเสียซึ่งกิเลสธรรม
อันเป็นสัญโญชน์ อันเป็นมูลเสีย คุ่ว่าเอาไฟสุ่ม
ค้นไม้ฉะนั้น

- (๗) ถ้าจะให้ล้มให้บรรทุกแต่เขา หมายความว่า ลำเนา
อันบรรทุกสินค้าเขามีย้ายและผ้าแพรไหมเป็นต้น หา
มีศีลาภกตต้องเป็นอัยเฉาไม้ไค้้น พอชกัปกะโคงขึ้น
ให้เต็มกำลึง ครั้นลมแรงพัดต้องไบนั้น ลำเนาที่จะหัก
คว่ำล้มลงฉับพลัน ถ้ามีศีลาหรือของหนักเป็นอัยเฉา
แล้ว ลำเภานั้นก็มิไค้ล้ม และจะท่องเที่ยวไปมาอยู่ใน
ท้องทะเลสิ้นกาลช้านาน อันพระโยคาวจรผู้ปรารภจะ
ให้ถึงอนุภาติเสสนิพพานธาตุ มิให้บังเกิดในวัฏฏสงสาร

สืบไปนั้น พงษรรทุกแต่ของเขา คืออกุศลธรรมทั้งหลาย
จึงจะพลันถึงนฤพาน มิได้ต้องเที่ยวไปในวัฏฏสงสาร
คูลำเนาอันบรรทุกแต่เขาและพลันลุ่มลงณนั้น

- (๘) ถ้าจะเรียนโหราให้ฆ่าอาจารย์ทั้ง ๔ เสีย หมายความว่า
ว่า คัมภีร์โหรานั้นได้แก่วิชา ๓ คือ ทิพยจักขุญาณ
บุพเพนิวาสญาณ และอาสวักขยญาณ, อาจารย์ทั้ง ๔
นั้น ได้แก่ออกุศลธรรมทั้ง ๔ คือ โลภะ โทสะ โมหะ
และมานะ พระโยคาวจร ผู้ปรารภวิชา ๓ ประการ
นั้น ก็พึงฆ่าอาจารย์ คือ อกุศลธรรมทั้ง ๔ นั้นเสีย

พระราชปุจฉาสมเด็จพระบรมโกศ

พระราชปุจฉาที่ ๑ เรื่องสังฆภัต ความว่า

ทายกแต่งจังหันไว้ในบ้านในเรือน แล้วถวายสังฆภัต
ถ้ามีสงฆ์มาแต่รูปเดียว จะได้สงฆ์รูปใดทำอปโลกนกรรม
และจังหันที่ทายกถวายแก่สงฆ์อื่นเหลือแล้ว สงฆ์ให้จังหัน
นั้นแก่ผู้ใด ๆ ก็นั้นผู้นั้นจะเป็นโทษหรือไม่?

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ถวายวิสัชนาว่า

ไม่พบขालีในวินัยว่าให้ทำอปโลกนกรรม

ภายหลังได้เชิญประชุมพระราชาคณะ และพระครู ๖ รูป
ปรึกษากัน สมเด็จพระพิมลธรรมว่า ถวายจังหันเป็น
สังฆภัต แล้วว่าขาลีเป็นอปโลกนกรรม ในพระวินัย
มิได้พบ เห็นแต่ปรัมปราชญ์ทำสืบ ๆ กันมา สมเด็จพระ

พระพุทธโฆษาจารย์ว่า ในวินัยบัญญัติว่า ทายกถวาย
สังฆภัตต สังกัณฐ์รับประเคนแล้ว จึงยกไปช้อนออกแก่พระมหา
เถระ ๆ จึงให้สังฆ์แก่กัน หากบุคคลจะเปรียบเทียบกระทำกัน
และจึงหันที่ทายกถวายแก่สังฆ์ ครั้นสังฆ์แก่กันแล้ว
ก็เป็นของส่วนบุคคล ฉนั้นเหลือแล้ว ให้แก่ผู้ใดกินหาโทษมิได้
(ตอนท้ายสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ถวายวิสัชนา
สังฆภัตต ๑๔ อย่าง และสมเด็จพระพิมลธรรม ถวาย
วิสัชนาสังฆภัตต ๑๘ อย่าง)

พระราชปุจฉาที่ ๒ เรื่องอุทิสทเวทกาพลี ความว่า

ญาติพี่น้องฆ่าเพื่ออุทิศสิ่งใด ๆ ในมนุษย์โลกนี้ แล้ว
อุทิศส่วนบุญนั้นไปให้แก่ญาติผู้เป็นเทวดา ญาติผู้เป็นเทวดา
จะได้ส่วนบุญหรือมิได้? และส่วนบุญนั้นไปอยู่ที่ไหน ?

สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะ ถวายวิสัชนาว่า

เทวดาจำพวกใดได้โอนโมทนาส่วนบุญ ซึ่งญาติอุทิศ
ไปให้ ผลบุญนั้นก็เจริญแก่เทวดาผู้นั้น เว้นไว้แต่พรหมโลก
เพราะพรหมโลกห่วงหาอาณานเป็นอารมณ์ มิได้มีอารมณ์อื่น
ส่วนเทวดาจำพวกใดมิได้โอนโมทนาก็ไม่ได้ และผลบุญนั้นก็
เจริญแก่ทายกผู้เป็นเจ้าของทานนั้นเอง

พระราชปุจฉาสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (เพิ่มเติม ครั้งที่ ๑)

พระราชปุจฉาที่ ๑ ความว่า

พระสงฆ์วิภวังไชยนิททาพระเจ้าแผ่นดินว่ารักแขกเมือง

ยิ่งกว่าข้าแผ่นดิน จึงให้ขบพระนั้นเสีย ชอบหรือไม่ชอบ ?

พระพรหมวัดปากน้ำประสพ ถวายวิสัชนาว่า

๙
ทรงสงฆ์นิพนธ์พระเจ้าแผ่นดินนนิชอบ แลวงงถาม

อำมาตย์ผู้รับพระราชโองการมาว่า พระเจ้าแผ่นดินได้ขึ้นเอง
หรือ? บอกว่าข้าหลวงไต่ขึ้นแล้วกราบทูล พระพรหมว่า
ถ้าข้าหลวงไต่ขึ้นแล้วกราบทูล กูว่าด้วยมิได้ เพราะพระเจ้า
แผ่นดินก็ไม่ไต่ขึ้น กูก็ไม่ไต่ขึ้น

พระราชปุจฉาที่ ๒ ความว่า

ในสารสังเคราะห์ว่าชาวอุดรภูมิได้เป็นทุกชั้นงกนนิศก
ปรมัตถ์ เพราะวโลภียะไม่เป็นทุกชั้นกระไรได้

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ถวายวิสัชนาว่า

เพียงแต่บุคคลจำเริญ มรณานุสสติไว้แต่เมื่อยังค้อย
เมื่อมรณะมาถึง ก็มิได้ส่ะต้งตกใจกลัว ก็ชาวอุครกูณ^๒
ตามธรรมตามิได้หวงแหนพคฺคตุงปวง และคิล ๕ ประการ
ก็ต้งอย่ในสันตानมนคง จึงมิได้เป็นทุกข^๓

พระราชปุจฉาที่ ๓ ความว่า

บุคคลเขื่อกรรม เข้าไปในป่า พยช้าง พยเสือ ก็ถื
 เสี่ยวแล้วแต่กรรม ไม่หลยหนี เสือช้างก็ทำร้ายสันชีวิต
 ดังนั้นจะว่ามีกรรมหรือหามิได้?

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) พฺรหฺมชโย วัดสุทัศน์ฯ (ความที่ ๑) ว่า

บุคคลผู้นั้นหาวิจารณ์ปัญญามิได้ ข้อว่าไม่พบเพ่งตมจึง

วิปาสี เชื่อแต่กรรมที่กระทำแต่ก่อนสิ่งเดียว นักปราชญ์ม
ควรรสรวี

พระธรรมไตรโลก ถวายวิสัชนา (ความที่ ๒) ว่า

บุคคลอันถือกรรมและมีไต่พิจารณาเหตุอันผิดและชอบ
นั้น ไต่ชื่อว่า ปุพเพเหตุกทิจฺญู เป็นถือผิดประกอบกรรม
อันผิด เพราะโมหะ มีกรรมหนหลัง ในที่ใดมีสัตว์ร้ายเลื้อ
ร้าย พระพุทธเจ้ายังทรงอนุญาตให้ภิกษุขึ้นต้นไม้หนไต่

พระราชปุจฉาที่ ๔ ให้นายสิทธิมาถามพระพรหม

นายสิทธิ — บัดนี้แขกเมืองเข้ามาเป็นอันมาก จะเห็นเป็นประการใด?

พระพรหม — บุญสมภารพระเจ้า (แผ่นดิน) มากนัก ซึ่งแขกเมือง
เข้ามามากดังนี้ ด้วยเดชะโพธิสมภาร

นายสิทธิ — แขกเมืองจะเข้ามาอีกมากกว่านั้น เห็นยังจะเป็น
ประการใด?

พระพรหม — แขกเมืองจะเข้ามาอีกนั้น ย่อมทราวยอยู่ในพระไทย
พระเจ้า (แผ่นดิน) ทุกประการแล้ว

พระราชปุจฉาสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (เพิ่มเติมครั้งที่ ๒)

พระราชปุจฉาที่ ๑ ความว่า

พระโคตมบรมโพธิสัตว์ เมื่อเป็นพระเวสสันดรก็ พระ
เมตไตรยโพธิสัตว์ เมื่ออยู่ในชั้นกสิท หรือเมื่อจุติมาเกิดใน
มนุษย์ก็ จักรพรรดิองค์ว่าจะได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าหรือไม่?
แก่พระราชปุจฉาที่ ๑ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ถวายวิสัชนาว่า

พระโคตมโพธิสัตว์ เมื่อเกิดเป็นพระเวสสันดรนั้น พระ
 ปัญญาญาณแก่กล้าแล้ว รู้พระองค์ว่าจะได้ตรัสเป็นพระพุท
 ธเจ้าเที่ยงแท้ พระเมตไตรยโพธิสัตว์ เมื่ออยู่ในชั้นกุสิตหรือ
 จุกิมาเกิดในมนุษยโลก ก็รู้พระองค์ว่าจะได้ตรัสเป็นพระ
 พุทธเจ้า คุณพระสมณโคตมเหมือนกัน

พระราชปุจฉาที่ ๒ ไม่มีพระราชปุจฉา แต่รู้ได้จากคำแก้พระราช
 ปุจฉานั้น เข้าใจว่ากล่าวด้วยทศพลญาณ ๑๐ ประการ คือ
 อะไรบ้าง ? ต่างกับสัตัพัญญตญาณอย่างไร ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๒

สมเด็จพระพุทธานุชาจารย์ ถวายวิสัชนา ความที่ ๑
 ตั้งบาลีแล้วแปลเป็นข้อ ๆ ไปจนจบ ๑๐ ประการ

พระธรรมไตรโลก ถวายวิสัชนา ความที่ ๒ ตั้งบาลี
 แต่น้อย และว่าเนื้อความมาก แล้วค่อนท้ายถวายวิสัชนาว่า
 ทศพลญาณนี้ รู้แต่กิจแห่งตัวเองแต่ละสิ่ง ๆ ส่วนสัตัพัญญ
 ตญาณนั้น รู้อารมณ์ทั้งปวงทั่วไป

พระราชปุจฉาที่ ๓ ไม่มีพระราชปุจฉา แต่เข้าใจว่าปุจฉาโพธิปักขิย
 ธรรม ๓๗ ประการ

แก้พระราชปุจฉาที่ ๓

สมเด็จพระพุทธานุชาจารย์ ถวายวิสัชนา ความที่ ๑
 กล่าวแก้ ยกบาลี บอกแต่จำนวนย่อ ๆ

พระธรรมไตรโลก ถวายวิสัชนา ความที่ ๒ กล่าวแก่
 ยกบาลีแปลแจ้งจำนวนพิสการ
 พระราชปุจฉาที่ ๔ ความว่า

เมื่อศาสนาจะสูญไปจากโลฟสมหานครนั้น พระไตรปิฎก
 ทั้งปวงจะสูญไปแห่งใดสิ้น จึงหาผู้ใคร่จำเรียนมิได้?
 แก่พระราชปุจฉาที่ ๔

(สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์?) ถวายวิสัชนา ความที่ ๑
 เมื่อก่อนในโลฟสมหานครนั้น พระอรหันต์ปฏิสัมภิทาญาณ
 มีมาก ย่อมทรงพระไตรปิฎกขึ้นใจทุก ๆ องค์ กุลบุตรที่เกิด
 ในภายหลัง หาอุปนิสัยข้จำมิได้ มีอาจทรงพระไตรปิฎก
 ไว้ได้ ครั้นอาหารบิณฑบาตแล้ว พระไตรปิฎกในโลฟสมหา
 นครจึงอันตรธานไป

พระธรรมไตรโลก ถวายวิสัชนา (ความที่ ๒) สงฆ์
 ทั้งปวงผู้ทรงพระไตรปิฎก ย่อมอาศัยคัมภีร์ข้จำแห่งทายก
 เมื่อมีชัณมิประเทศร่วงโรย สงฆ์จึงไปประชุมกันในปัจฉินค
 ประเทศ เหตุจะอาศัยทายกผู้มีศรัทธา เหตุนี้ศาสนา
 ในชัณมิประเทศ (โลฟสมหานคร) จึงสูญไป
 พระราชปุจฉาที่ ๕ ความว่า

เหตุไรจึงห้ามมิให้ชาวคนกะเทย? และพระอรหันต์
 นั้นเหมือนคนกะเทยหรือไม่?

แก่พระราชปณิธาที่ ๕

(สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์?) ถวายวิสัชนา ความ
ที่ ๑ พระพุทธเจ้าห้ามมิให้ชาวคนกระเทยนั้น เพราะเหตุ
คนกระเทยเป็นอกุฬบุพพบุคคล มิควรจะได้มรรคได้ผล เหตุมี
กิเลสกล้า พระอรหันต์ต่างกัณฑ์กับคนกระเทย เพราะคนกระเทยไม่
มีของดี และมีราคะ โทสะ โมหะ อวิชชา ตัณหา และ
บาปกรรมทั้งปวง ส่วนพระอรหันต์นั้น ของดียังคงมีอยู่ แต่
ราคะ โทสะ โมหะ อวิชชาตัณหา และบาปกรรมทั้งปวงหายไป

พระธรรมไตรโลก ถวายวิสัชนา ความที่ ๒ มนุษย์
ทั้งปวง เป็นไตรเหตุกปฏิสนธิก็มี เป็นเหตุกปฏิสนธิก็มี
ทั้งสองพวกนี้ พระพุทธเจ้าอนุญาตให้บวชได้ ส่วนคนกระเทย
นั้นเป็นอเหตุกปฏิสนธิ พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาตให้บวช
และคนกระเทยนั้นยังมีราคะตัณหา มีความกำหนัดตามคฤ
โลกเหมือนมนุษย์ทั้งปวง ส่วนพระอรหันต์นั้นกิเลสราคะขาด
หายไป จึงไม่เหมือนกัน.

ประชุมพระราชปณิธา ภาคที่ ๒ พระราชปณิธาในรัชกาลที่ ๑ ตอนที่ ๑

พระราชปณิธาที่ ๑ ความว่า

สิ่งซึ่งมีผู้ถือคิดเป็นกัลปนาในอารามนั้น ๆ แต่กาลก่อนเป็น
ต้น ซึ่งบัดนี้ขยับเป็นสาขาสถูแล้ว ะควรทำประการใด
จึงจะไม่มิโทษ ?

แก่พระราชปฤชาที่ ๑ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะ ๓ รูป

ถวายวิสัชนาว่า

สิ่งซึ่งอุทิศเป็นกัลปนาของอารามใด มิควรนำไปอุทิศ
บูชาในอารามอื่น แต่ถ้าอารามเดิมไม่มีผู้รักษา จะนำมา
รักษาและปฏิสังขรณ์ในอารามอื่นก็ควร ถ้าเป็นพระพุทธรูป
ใหญ่โตนัก นำมามิได้ จะเอาทรัพย์สินที่เป็นกัลปนาไปจำหน่าย
เป็นสัณณการ ทำเป็นร่มฉัตรก็ได้ตามสมควร ส่วนทรัพย์สิน
ที่เหลือจะนำไปสร้างพระไตรปิฎก แล้วจารึกอุทิศณะเพาะ
อารามนั้น แต่นำไปรักษาไว้ในอารามอื่นไปพลางก่อน
จนกว่าจะมีผู้รักษาในอารามนั้น แล้วจึงส่งคืน ก็ควรสิ่ง
อื่นเป็นกุฎ และเตียงตั่งของสงฆ์ หรือของเจดีย์ ก็เช่น
เดียวกัน แต่ทั้งนี้เป็นแต่สิกขาบทห้ามพระภิกษุฝ้ายเคียว ฝ้าย
ฉราวาสหากล่าวว่ามีโทษไม่

พระราชปฤชาที่ ๒ แยกข้อความเป็น ๕ ข้อ คือ

ข้อ ๑ ท้าวสรรพสัตว์ทั้งปวงที่เกิดมาในวิญญูสงสาร ล้วนเป็น
ญาติกัน ก็ในศาสนาพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระพุทธองค์
ที่ล่วงมาแล้วนั้น ปรตัตตปุชชีเปรตที่เป็นญาติของ
พระเจ้าพิมพิสารนั้น มิได้เป็นญาติกับคนที่เกิดใน
ศาสนาพระเจ้าทั้ง ๓ พระองค์นั้นข้างหรือ จึงได้ท่น
ทุกขทรมานรอพระเจ้าพิมพิสารอยู่ถึง ๓ ชั่วพุทธันดร

ข้อ ๒ อายุของปรตัตตปุชชีเปรตอันเป็นเคษยาปจากนรก เหตุ

ไรรุ่งยืนกว่าสัตว์ในมหาเวจฺจนรก ?

ข้อ ๓ อายุสัตว์ในอเวจฺมทานรณนั้น กำหนดด้วยกัลป์
แผ่นดินหรืออันตรากัลป์

ข้อ ๔ พระปัจเจกโพธิ์และพระ ยาจักพรพรวก จะเกิดขึ้นเมื่อ
สิ้นศาสนาพระเจ้าแห่งเราหรือไม่ ?

ข้อ ๕ พระอินทร์และเทวดาองค์ใหม่ จะได้วิมานและยวิวาร
ขององค์เก่า หรือได้เป็นส่วนบุญของตนเอง ?

แก่พระราชปุจฉาที่ ๒ พระสงฆ์ ๑๖ รูป มีสมเด็จพระสังฆราชเป็น
ประธาน ถวายวิสัชนาว่า

ข้อ ๑ เมื่อครั้งศาสนาพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์นั้น หมู่ญาติ
มิได้รุดถึง หรือรุดถึงและได้อุทิศไป หาก
แต่เปรตมิได้อ้อนุโมทนา เพราะหมู่เปรตระพันทุกซ์
ได้ด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ ญาติได้บำเพ็ญกุศล
และอุทิศไปให้ ๑ เปรตเหล่านั้นได้อ้อนุโมทนา ๑
ปฏิกาคหก ผู้รับทาน เป็นผู้ควรแก่ทักษิณา ๑
ผลทานจึงจะสำเร็จแก่หมู่เปรต จนมาถึงผลทาน
แห่งพระเจ้าพิมพิสาร

ข้อ ๒ ข้อนี้ เป็นด้วย โทษที่ตนเขี่ยเขี่ยพของที่ท่าน อุทิศให้
แก่สงฆ์ประมาณเก้าหมื่น และของที่อุทิศถวายพระเจ้า
และโทษเผาโรงงานเป็นโทษอันใหญ่หลวง

ข้อ ๓ กำหนดด้วยอันตรากัลป์ คือ นับอายุมนุษย์ตั้งแต่

๑๐ ปี ขึ้นไปถึง ๑๐๐ ปี ๆ ทวชนบหนึ่ง จนถึง
 อสงไขย แล้วลดลง ๑๐๐ ปี ถอยบหนึ่งลงมาจน
 คงอยู่ ๑๐ ปี ทั้งนชออันตรากัลป์

ข้อ ๔ เมื่อสิ้นศาสนาพระเจ้าแห่งเราแล้ว อายุสัตว์น้อย
 ต่ำกว่า ๑๐๐ ปีลงไปจน ๑๐ ปีนั้น พระปัจเจกโพธิ
 และพระยาจักรพรรดิ มิได้บังเกิด ถ้าอายุสัตว์เรวณ
 ขึ้นตั้งแต่ ๑๐๐ ปีขึ้นไปจนถึงอสงไขย พระปัจเจกโพธิ
 และพระยาจักรพรรดิบังเกิด

ข้อ ๕ เทวบุตรองค์ใดองค์หนึ่งมีพระอินทร์เป็นต้น ที่มีทิพย
 วิมานและบริวารเป็นอันมากนั้น เมื่อจุติแล้ววิมาน
 และบริวารยังคงอยู่ ถ้าเทวบุตรเกิดใหม่มีบุญควร
 จะได้ ก็ได้มรดกขององค์ก่อน ส่วนบริวารองค์ก่อน
 นั้นก็ย่อมจะจุติไปบ้าง เทวบุตรกลางองค์ก็ได้ทิพย
 วิมานและบริวารด้วยบุญแห่งตนเอง แต่ถ้าเป็นอากาศ
 วิมานแล้ว เมื่อเจ้าของจุติ วิมานและบริวารก็จุติ
 สูญไป เหตุว่าสมบัตินั้นหาควรแก่เทวบุตรองค์อื่นไม่

พระราชปุจฉาที่ ๓ ความว่า

เมื่อมาฆมาณพเป็นพระอินทร์ ก็มีช้างเอราวัณ และ
 สมบัติอื่น ๆ เกิดด้วยบุญ แต่เมื่อผู้อื่นได้เป็นพระอินทร์
 ต่อไปนั้น จุติขึ้นไปแต่มนุษย์หรือ ๆ เทวบุตรอยู่ในชั้นนั้น
 เลื่อนขึ้นเป็นพระอินทร์ และจะมีช้างเอราวัณและสมบัติอื่น

เหมือนมานานหรือไม่ ?

แก้พระราชปจฉาที่ ๓ สมเด็จพระสังฆราช พร้อมด้วยพระราชาคณะ

๑๕ รูป ถวายวิสัชนาว่า

ถ้าบุคคลบำเพ็ญกุศล สมควรจะได้จะเป็นพระอินทร์แล้ว ก็ย่อมจะได้บังเกิดเป็นพระอินทร์ ส่วนการสร้างกุศลนั้น ก็มี ต่าง ๆ กัน แต่หลักสำคัญบุคคลจะได้เป็นพระอินทร์ต้อง บำเพ็ญวิัตตบทธ ๗ ประการ ส่วนสมบัติของพระอินทร์ก็ย่อม ต่าง ๆ กัน แต่สมบัติอันเป็นหลักฐานเช่น บัณฑิตภูมิพล ศีลาอาศน์ ไม้ปาริชาติ นันทนอุทยาน เป็นต้นนั้น ย่อม ต้องอยู่ต่อราบเท่าสิ้นภัททกัลป์ และข้างเราวโรณนั้นก็เกิดขึ้นด้วย อาณภาพเทวบุตรนิรมิต แม้ถึงเทวบุตรองค์นั้นจุติแล้ว ก็ ย่อมมีเทวบุตรอื่นนิรมิตเป็นข้างเราวโรณถวายพระอินทร์ ตาม ประเพณีมาแต่ก่อน

พระราชปจฉาที่ ๔ แยกพระราชปจฉาเป็น ๔ ข้อ คือ

ข้อ ๑ เหตุไรจึงนับอายุมนุษย์ตั้งแต่ ๑๐ ปีขึ้นไปจนถึงอสัณ ไซย แต่ออสัณไซยลงมาจน ๑๐ ปี ว่าชื่ออินทราภักดิ์ ซึ่งเพื่อกำหนดอายุสัตว์ในอเวจี ?

ข้อ ๒ โทษอนันตริยกรรมทั้ง ๕ กับ โทษญาติพระยาพิมพิสาร กินของสงฆ์เผาโรงทาน ข้างไหนจะหนักเขากว่ากัน?

ข้อ ๓ ถ้าภักดิ์ฉิบหายวันใด สัตว์ในอเวจีมีทานรทที่พัน ทุกข์ในวันนั้นจะพันทุกข์ไปทีเดียวหรือ ๆ กรรมจะให้

ผลสืบไปในกัลป์อื่นอีก ?

ข้อ ๔ โทษเปรตญาติพระยาพิมพิสาร ว่าเขากว่าอนันตริย
กรรม กรรมนั้น ครั้นไฟบรรลัยกัลป์มา ก็ว่าพัน
โทษ ใต้ไปเกิดในพรหมโลก ส่วนเปรตพวกนี้
เหตุไรจึงต้องทรมานในจักรวาลนี้ จักรวาลโน้น
ช้านานถึง ๘๒ แผ่นดิน ?

แก้พระราชปฤชาที่ ๔ สมเด็จพระสังฆราช พร้อมด้วยพระราชาคณะ

๑๕ รูป ถวายวิสัชนาว่า

ข้อ ๑ วิชณัยอันตรากัลป์นี้มี ๒ ประการ คือ ถ้านัยอายุ
แผ่นดินว่านาน ๖๔ อันตรากัลป์ ให้นัยแต่สองไซย
ลงมาถึง ๑๐ ปี แล้วนัย ๑๐ ปีขึ้นไปถึงสองไซย
เป็นอันตรากัลป์ ๑ ถ้านัยอายุเฉลี่ยให้นัยอายุมนุษย์
ตั้งแต่ ๑๐ ปีขึ้นไปถึงสองไซย แต่สองไซยลง
มาถึง ๑๐ ปีเป็นอันตรากัลป์ ๑

ข้อ ๒ โทษอนันตริยกรรมทั้ง ๕ เป็นครุกรรมโทษหนัก
แต่มีกำหนดสิ้นโทษเร็ว โทษเปรตญาติพระยาพิม
พิสารกินของสงฆ์ เมาโรงทาน เป็นพหุกรรมโทษ
มากยิ่งยวด กว่าจะสิ้นโทษนั้นช้านาน

ข้อ ๓ ถ้ากัลป์ฉิบหายวันใด สัตว์ในอเวจีนรกก็พันทกซ์ใน
วันนั้นทีเดียว กรรมทำให้ผลสืบไปในกัลป์อื่นอีก
มิได้

ข้อ ๔ โทษกินของสงฆ์เผาโรงงาน เช่น เปรตผู้เป็นญาติ
พระยาพิมพิสารนั้น ชื่อว่าพหุลกรรมเป็นโทษช้านาน
ยิ่งยาว แม้จะได้เสวยทุกขเวทนาไม่สาหัสเหมือน
อนันตริยกรรมก็จริง แต่เป็นอุปราคาปรวทนียกรรม
ให้ผลยิ่งยาวช้านาน เมื่อไฟบรรลัยกัลป์ไหม้แผ่น
ดินให้สูญสิ้น และสัตว์อื่นไปเกิดในสวรรค์แล้ว
อุกฤษฏกรรมจึงยกเปรตจำพวกนี้ไปทนทุกข์ทรมานอยู่
ในจักรวาฬอื่นอีกช้านานถึง ๘๒ แผ่นดิน

พระราชปุจฉาที่ ๕

มีพระบาลีกล่าวว่า เมื่อแรกปฐมกัลป์ พระโพธิสัตว์
ได้เป็นกษัตริย์ ชื่อว่าพระเจ้ามหาสมมติวงศ์ แต่อีกแห่งหนึ่ง
ว่า พระโพธิสัตว์ได้เป็นพระอินทร์ในคัมภีร์กัลป์นี้ เนื้อความ
ทั้ง ๒ นี้แย้งกันอยู่ พระโพธิสัตว์เป็นพระเจ้ามหาสมมติวงศ์
หรือเป็นพระอินทร์แน่ ?

อีกประการหนึ่ง ที่มาชมานพได้เป็นพระอินทร์นั้น ได้
บำเพ็ญกุศลในภัททกัลป์นี้ หรือในกัลป์อื่น

แก้พระราชปุจฉาที่ ๕ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะ ๑๕

รูป ถวาววิสัยชนาว่า

เมื่อแรกตั้งปฐมกัลป์ พระโพธิสัตว์เป็นพระยามหา
สมมติวงศ์นั้น หาได้มีพระบาลีกำหนดวันเดือนปีว่าเท่าใดมิได้

แต่ที่มิพระบาลีว่า พระโพธิสัตว์ได้เป็นพระอินทร์ในคันธกัทธกัลป์ เป็นภายหลังพระเจ้ามหาสมมติวงศ์มาช้านาน แต่ทว่าในระยะเวลาที่พระอรรคธิดาจารย์เรียกประชุมกัลป์ด้วยกัน ฉะนั้นการที่มาณพได้เป็นพระอินทร์ ก็บำเพ็ญกุศลใน กัทธกัลป์นี้

พระราชาปุณนาที่ ๖ แยกพระราชาปุณนาเป็น ๓ ข้อ คือ

- ข้อ ๑ มีพระบาลีว่า อสุรคติถึงต้นปาริชาติในดาวดึงส์ จึงขึ้นไปทำสงครามกับพระอินทร์ เห็นเป็นหนึ่งว่าต้นปาริชาติเกิดก่อนพระอินทร์มาช้านาน
- ข้อ ๒ ถ้าต้นปาริชาติเกิดภายหลัง เพราะบุญของพระอินทร์มาช้านานแล้ว จะเป็นไม้ประจำดาวดึงส์ได้หรือไม่? และถ้าเป็นไม้ประจำดาวดึงส์แล้ว จะว่าเกิดเพราะบุญมาช้านานพอหรือไม่?
- ข้อ ๓ ที่ว่าเมื่อแรกตั้งประชุมกัลป์ หามีดาวดึงส์ไม่ มีแต่สุทนต์นครเป็นที่อยู่ของเนวาสิกเทวตา ต่อเมื่อพระอินทร์กับพวกขึ้นไปจับไล่เนวาสิกเทวตาลงมาอยู่ในอสุรพิภพ นั้นจึงได้ชื่อว่าดาวดึงส์ขึ้นมา ถ้าถึงนั้นจักรวาฬนั้นไม่มีพระอินทร์หรือไม่ และเรื่องพระอินทร์วิวาทกับอสูรนั้นมีทุกจักรวาฬหรือไม่?

แก่พระราชาปุณนาที่ ๖ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะ ๑๕ รูป
ถวายวิสัชนาว่า

ข้อ ๑ พระอินทร์บังเกิดก่อน ต้นปาริชาติบังเกิดภายหลัง
ด้วยบุญของพระอินทร์ และที่อสูรขึ้นไปทำสงคราม
กับพระอินทร์นั้น ก็เพราะเห็นต้นแคฝอยอันเป็นไม้
ใหญ่ประจำทวีปของตนเผด็จคอก จึงชวนให้นกถึง
ต้นปาริชาติ และพิภพเดิมของตน

ข้อ ๒ มีพระบาลีกล่าวว่า ต้นปาริชาติเกิดภายหลังด้วย
บุญของพระอินทร์ เป็นไม้ใหญ่ประจำดาวดึงส์ แม้ต้น
แคฝอยประจำทวีปในอสูรพิภพ ก็เกิดขึ้นภายหลัง
ด้วยบุญของพวกอสูร เมื่อพวกอสูรไปอยู่แล้ว ถึง
ต้นไม้ใหญ่ประจำทวีปอีก ๕ แห่งนั้นก็ มิได้มีพระ
บาลีว่าเกิดพร้อมกันทั้งสี่แผ่นดิน มีพระพุทธเจ้า
ตรัสว่า ไม้ประจำทวีปก็เพราะว่าเกิดขึ้นในส่วนเป็น
ปฐมแล้วมีอายุยืนไปชั่ววัฏสี่แผ่นดิน

ข้อ ๓ ในจักรวาลอื่น ก็มีพระอินทร์เหมือนกัน แต่พระ
อินทร์ในจักรวาลอื่น จะวิวาทกับอสูรเหมือนมณฑล
จักรวาลนี้หรือไม่ ยังมีได้พบพระบาลีกล่าวไว้

พระราชาปุจฉาที่ ๗ ความว่า

ถ้าบุคคลผู้ใดได้พลังพลาดในสงฆ์ จะมีวิฆมาตุกโทษ

ประการใด โทษนั้นจึงจะหายบริสุทธิ์

แก้พระราชาปุจฉาที่ ๗ ถวายวิสัชนาว่า

ผู้ใดทำพระอริยเจ้า พระสงฆ์ ถ้าขอขมาโทษแล้วก็หาย

ถ้าท่านไปเสียที่อื่น จะตามไปมิได้ ให้เข้ามาในสำนักพระมหา
เถระหรือภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ถ้าท่านมรณภาพแล้วให้เข้ามาใน
ที่เฝ้า ถ้ากินของสงฆ์ ต้องใช้ให้มากกว่าของเดิมหลายร้อย
หลายพันเท่า จึงหมดโทษ เว้นไว้แต่ที่เป็นมหันตโทษ ๆ นั้น
ไม่หาย

พระราชปุจฉาที่ ๘ ความว่า

ที่กล่าวถึงผลานิสงส์อันยิ่งย่อนกว่ากันโดยลำดับ ตั้งแต่
บุคคลิกทาน, สังฆทาน, วิหารทาน ถึงพระไตรสรณคมน์ และ
รักษาศีลด้วย, จำเวณเมตตาทาวนา, เห็นพระไตรลักษณ์
ล้วนมีอานิสงส์ยิ่งกว่ากันเป็นลำดับ ถ้าจะเทียบดังได้บำรุงยก
พระศาสนาข้างใดจะมีผลานิสงส์มากกว่ากัน

แก้พระราชปุจฉาที่ ๘ ถวายวิสัชนาว่า

ทั้งนี้กล่าวโดยอาศัยไตรสรณคมน์เป็นโลกีย์ คือเป็น
โลกุตร และเมตตาทาวนาซึ่งถึงอภินาถาน และการเป็น
พระไตรลักษณ์อันใกล้มรรคผลอยู่แล้ว ถ้าเป็นบุรุษ และ
รักษาศรีพระไตรสรณคมน์, คือ ๕, คือ ๘, อันเป็นโลกีย์จำเวณ
เมตตายังมิได้ถึงฉาน จำเวณวิปัสสนา มิได้ถึงมรรคผล จะ
นับว่ามีผลานิสงส์ยิ่งกว่าทำนุบำรุงยกย่องพระศาสนาซึ่งมิได้
เพราะ การทำนุบำรุงยกย่องพระศาสนาเป็นปฏิกิริยา มี
ผลานิสงส์มากกว่าสิ่งเหล่านั้น

พระราชปุจฉาที่ ๙ แยกพระราชปุจฉาเป็น ๒ ข้อ คือ

- ข้อ ๑ บุคคลในจักรวาลอื่นรักษาศีล ๕, ศีล ๘, ศีล ๑๐ หรือไม่ ถ้ารักษาศีล ผู้ใดสั่งสอนให้รู้จักองค์แห่งศีล เมื่อไม่รู้จักองค์ศีล จะจัดเขาเป็นศีลใดหรือไม่ ?
- ข้อ ๒ บุคคลเป็นนิยตมิจฉาทิฏฐิ ถ้าประพฤติก้องเข้าในศีล ๕ ศีล ๘ จะจัดเขาเป็นศีลใดหรือไม่ ถ้าเป็นศีลใดแล้วจะไปโลกกันตนรกหรือไม่ ?

แก่พระราชปุจฉาที่ ๘ ถวายวิสัชนาว่า

- ข้อ ๑ ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ประการ เป็นโลกบัญญัติ นักปราชญ์ปฏิบัติสืบ ๆ กันมา เห็นว่ามีรักษากันทั่วไปในจักรวาลอื่น เช่นทาสฤๅษีอื่นเป็นธรรมวาทิ ย่อมอธิษฐาน ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ นี้ด้วยตนเอง แล้วสั่งสอนผู้อื่นให้รักษา, ชาวอุคตรกรูกรักษา ศีล ๕ เป็นปกติ ทั้งนี้ เป็นต้น
- ข้อ ๒ ถ้าประพฤติก้องเข้าในศีล ๕ ศีล ๘ ก็เห็นว่าเป็นศีลใด ชื่อว่าสัมปัตตวิริทศีล แต่ถึงมาครว่าปฏิบัติต้องเข้าในสัมปัตตวิริทศีลก็ดี ถ้านิยตมิจฉาทิฏฐิ เหล่านั้น ยังมีไฉละทิฏฐิอันผิดแล้วยังถือว่าทำบุญไม่ได้บุญ ทำบาปไม่ได้บาป และมีไฉนยถิคุณพระรัตนตรัย ครั้นตายไป ก็ต้องไปตกในโลกกันตนรก อานิสสสัมปัตตวิริทศีลหาอาจช่วยได้ไหม

พระราชปุจฉาที่ ๑๐ แยกพระราชปุจฉาเป็น ๓ ข้อ คือ

ข้อ ๑ อานิสงส์แห่งสัมปตัตตวิรัตศีล ซึ่งนิยตมิจฉาทิฏฐิปฏิบัติ พอเข้าแล้วๆ นั้น จะพลอยสิ้นบุญไปด้วย หรือจะให้ผลสืบไป ?

ข้อ ๒ ธรรมคัลแห่งพระพุทฺธมารคานั้น เกิดด้วยบารมีของพระพุทฺธมารคา หรือเกิดด้วยอานุภาพบุญแห่งพระโพธิสัตว์ ?

ข้อ ๓ บุคคลอันเป็นนิยตมิจฉาทิฏฐินั้น จะได้พ้นจากสังสารทุกข์สำเร็จแก่พระนิพพานหรือหามิได้ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๑๐ ถวายเป็นวิสัชนาว่า

ข้อ ๑ อานิสงส์แห่งสัมปตัตตวิรัตศีลนั้น เป็นอปรာปรเวทนียกรรม ซึ่งโทยนียตมิจฉาทิฏฐิกำหนดที่สุดแห่งทุกข์ ถ้าโทษนั้นเคลื่อนคลายเมื่อใด สัมปตัตตวิรัตศีลจะให้สำเร็จผลเมื่อนั้น หาสูญไม่

ข้อ ๒ ธรรมคัลแห่งพระพุทฺธมารคานั้น เกิดด้วยบารมีของพระพุทฺธมารคา และอานุภาพบุญแห่งพระโพธิสัตว์ อันเป็นปัจฉิมภววิชาติประกอบกัน

ข้อ ๓ นียตมิจฉาทิฏฐิบุคคลนั้น จะพ้นมาจากโลกันตนรกได้ด้วยกุศลอันเป็นอปรာปรเวทนียกรรม และเมื่อได้มาเกิดในมนุษย์โลกแล้ว ถ้าได้บำเพ็ญกุศลเป็นวิวิญญูคามีกุศลปรารภนาพระนิพพาน ก็จะได้พ้นจาก

ทุกซั้ได้สำเร็จแก่พระนิพพาน แต่ทว่าเนิ่นนานหนัก
หนา จะกำหนดด้วยพระพุทธานุญนั้นมิได้

พระราชปุจฉาที่ ๑๑. ความว่า

แก้แหวเงินทองที่ผู้ มีศรัทธาสรางเป็นพระพุทธรูป
พระสถูปเจดีย์ หรือบูชาไว้เป็นของพระรัตนตรัย ภายหลัง
โรสลักไปทำลายหรือนำมาขาย ผู้ไม่รู้ ซ้อไว้ใช้สอยก็
หรือของเหล่านั้นทำลายไปเอง มีผู้ชั้ก่อนได้มีทราบายว่าเป็น
ของสงฆ์ นำมาใช้สอยเอง หรือให้ปันผู้อื่นก็ ชั้
โทษหรือหาไม่ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๑๑ ถวายวิสัชนาว่า

แก้แหวเงินทองเหล่านั้น เมื่อตกเป็นของบุคคลแล้ว
มีผู้ ซ้อหาแลกเปลี่ยนบริโภคะใช้สอย ด้วยเจ้าตัวมิได้เห็น
ไม่ได้ยิน ไม่รังเกียจสงสัย เข้าใจว่าเป็นของบริสุทธั้แล้ว
ก็หาโทษมิได้ เพราะกรรมทั้งหลายมีเจตนาเป็นของสำคัญ
เช่นเกี่ยวกับภิกษุณเณออันบริสุทธั้สามประการ

พระราชปุจฉาที่ ๑๒ ความว่า

ท้าวเมื่อกลั้ภัยหายแล้ว พระอริยเจ้าในชั้นสุทธาวาส
มหาพรหม ชวนกันลงมาคอกปทุมชาติอันเป็นบุพพนิมิตร
ในแผ่นดิน ถ้าเห็นคอกปทุมชาติ ก็รู้ว่า จะมีพระพุทธรเจ้า
บังเกิดในกลั้บนั้น เท่าจำนวนคอกบัว เป็นอสัญญกลั้บ ถ้าไม่
เห็นก็รู้ว่า กลั้บนี้ ปรากฏจากผู้มาตรัสเป็นพระพุทธรเจ้า

เป็นบุญกัลป์ ถ้าแผ่นดินเป็นบุญกัลป์ คิดต่อกัลป์ไป
ทั้งหลายแสนกัลป์แล้ว พระอริยเจ้าในชั้นสุทธาวาสมหาพรหม
ที่อายุยืนทั้งหลายหมื่นกัลป์ ก็ไปนิพพานกันหมดแล้ว ใคร
จะมากบวชอุปสมบทอีกเป็นบุพพนิมิตรเล่า ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๑๒ ถวายวิสัชนาว่า

เมื่อสิ้นพระอริยเจ้าในชั้นสุทธาวาสแล้ว ยังแต่ท้าวมหา
พรหมอันเป็นบุดูชน ก็พากันลงมากบวชอุปสมบทตามประเพณี
เช่นเดียวกับพระอริยเจ้าในชั้นสุทธาวาสมหาพรหม แต่ที่ว่า
ก่อนนาน ๆ จึงจะมีสักครั้ง

พระราชปุจฉาที่ ๑๓ ความว่า

เรื่องพระพุทโธสมาจารย์ถวายพระธรรมเทศนาว่า พระ
โพธิสัตว์เกิดเป็นพระยากระต่ายในกำเนิดสัตว์เคี้ยวหญ้า ว่า
มีบุญญาเกิดพร้อมมาแต่ปฏิสนธิจิตต์ อันเป็นเหตุทุกปฏิสนธิ
จิตต์ฝ่ายบาป ก็บุญญาเป็นชาติกุศล เกิดพร้อมกันทุกจิตต์
ไฉนหรือ ? ข้อความนี้ไม่ต้องด้วยพระพุทธานุภาพหรือประการใด ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๑๓ พระพุทโธสมาจารย์ถวายพระพรรับสารภาพว่า

อาคมภาพถวายพระธรรมเทศนาเป็นสติสัมโมหะ ปราศ-
จากบุญญา ถ้อยแต่วาระพระบาลี มิได้ทันพิจารณาในอรรถา-
ธิบาย จึงเข้าใจโดยอรรถอันผิด ขอพระราชทานอภัยโทษ

พระราชปุจฉาที่ ๑๔ ความว่า

พระโพธิสัตว์ที่ไต่บำเพ็ญบารมีจนได้ลัทธิยาเทศในสำนัก

พระพุทธเจ้า ว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ย่อมไม่ไป
เกิดในจักรวาลอื่น ส่วนพระสาวกที่ได้บำเพ็ญบารมีจนได้
ลัทธยาเทศแล้ว จะไปยังเกิดในจักรวาลอื่นบ้างหรือไม่ ?

แก่พระราชปวงชาติ ๑๔ ถวายวิสัชนาว่า

พระสาวกที่บำเพ็ญบารมีจนได้ลัทธยาเทศแล้ว มิได้ไป
ยังเกิดในจักรวาลอื่น ด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ อธิการมีทาน
บริจาคเป็นฉันทาธิการอันยิ่งนัก ๑ ฉันทตา คือมีความ
ปรารถนาเป็นฉันทาธิษทิมั่นในอรหัตตภูมิ มิได้ละลาจลหวั่น
ไหว ๑

พระราชปวงชาติ ๑๕ ความว่า

ผู้สมาทานศีล ๕ แล้วไปประมาท ขาดศีล กับบุคคล
มิได้สมาทาน แต่ไปกระทำปาณาติบาต อทินนาทานเป็นต้น
ใครจะมีโทษมากกว่ากัน ? และผู้สมาทานศีล ๘ แล้วประมาท
ขาดศีล หรือรักษากฎ ไปไม่ได้ละศีลเสียก่อน หรือทำศีลให้
ต่างพร้อย จะมีโทษเป็นประการใด ? ถ้าทั้งนั้นไม่รักษากฎ
มีดีกว่าหรือ ?

แก่พระราชปวงชาติ ๑๕ ถวายวิสัชนาว่า

ผู้ได้รักษาศีล ๕ หรือมิได้รักษาก็ เมื่อล่วงศีลพร้อมด้วย
องค์แล้ว ก็ชื่อว่าขาดศีลเหมือนกัน แต่ผู้รักษาศีล โทษน้อย
เพราะมีเมตตาและเมตตาจิตต์ และหิริโอตตกัปปะ ส่วนผู้มี

ผู้รับศีล มีโทษมาก เพราะปราศจากหิริโอตตปัสสะ ส่วน
ผู้สมาทานศีล ๘ แล้วประมาทขาดพรหมจริยา เป็นโทษให้
เดือดร้อนกันแห่งเคร้าหมอง เป็นคลองอกุศลกรรมบถ จะ
ให้ไปสู่อบายภูมิ ส่วนอีก ๓ ข้อ ไม่เป็นคลองแห่งอกุศล
กรรมบถ แต่เป็นโทษในบัญญัติ ทำให้ศีลทั้งปวงเคร้าหมอง
ส่วนผู้รับศีล ๘ แล้ว รักษาไปไม่ได้ ลาเสีย ก็เป็นโทษ
ตามตำแหน่งศีล แต่ทว่าเขากว่ามิได้ลา (นอกนั้นมิได้แก้
โดยตรง)

พระราชปณิธาที่ ๑๖ ความว่า

เมื่อพระพุทธศาสนาครบ ๕๐๐๐ ปีแล้ว ก็สันกาลกำหนด
แล้ว ถ้ามีผู้ประทุษฐร้ายแก่เจตีย์ฐานใด ๆ ซึ่งยังปรากฏอยู่
จะมีโทษหรือหาไม่ ?

แก้พระราชปณิธาที่ ๑๖ ถวายวิสัยชนว่า

เมื่อพระพุทธศาสนาครบ ๕๐๐๐ ปีแล้ว ถ้าบุคคลมี
เจตนาเป็นอกุศลไปกระทำประทุษฐร้ายในเจตีย์ฐานนั้น ๆ ผู้
นั้นก็ได้บาปมาก.

ประชุมพระราชปณิธา ภาคที่ ๓ พระราชปณิธาในรัชกาลที่ ๑ ตอนที่ ๒

พระราชปณิธาที่ ๑๗ ความว่า

ปลาว่ายน้ำตามลำเภาพังธรรมที่ พระสงฆ์อยู่ในลำเภา
สังวรียาย และนกแซกเต้าภาวนาธิฐฐิกรรมฐาน กลัษชาติ

มาเป็นมนุษย์ได้สำเร็จพระอรหัตต์ เพราะอานิสงส์ฟังธรรม
และภาวนาอัฐิจริกรมฐานเท่านั้นหรือ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๑๗ สมเด็จพระสังฆราช ถวายวิสัชนาว่า

ปลาและนกแซกเต้านั้นจะได้พระอรหัตต์ เพราะฟัง
ธรรมและบริกรรมอัฐิจริกรมฐานแต่เท่านั้นหามิได้ อาศัย
บารมีได้สร้างสมอบรมมามากแก่บริบูรณ์แล้ว จึงได้บรรลุ
พระอรหัตต์ แต่ที่กล่าวเพียงเท่านั้น ว่าเป็นสังเขปกลา

พระราชปุจฉาที่ ๑๘ พระธรรมเจดีย์ถวายเทศนาว่า

สัตว์เกิดในขณะอสัมมัย ๘ จำพวก ไม่ควรรักษาพรหม-
จรรย์ มีผิดกับพระพุทธานุภาพในพระสูตรต่างๆ หรือ

แก้พระราชปุจฉาที่ ๑๘ สมเด็จพระสังฆราช พร้อมด้วยพระราชาคณะ
๖ รูป ถวายวิสัชนาว่า

ซึ่งพระธรรมเจดีย์ถวายพระธรรมเทศนาว่า สัตว์อัน
เกิดในขณะอสัมมัย ๘ จำพวกไม่ควรรักษาพรหมจรรย์นั้น ว่า
แต่โดยย่อตามพระบาลี ขณะอสัมมัยศัพท์นั้นมิได้แปลว่า ไม่
ควระรักษาพรหมจรรย์ ขณะศัพท์แปลว่า ไซ้ขณะะเกิด ๆ
แล้วเปล่าเสียจากมรรคผล อสมัมัย แปลว่า ไซ้กาลจะตรัสรู้
มรรคและผล และคำว่า พรหมจรรย์นั้น มีอธิบายไว้
ถึง ๑๒ ประการ สัตว์ที่เกิดในขณะอสัมมัยนั้น แม้ถึงจะรักษา
พรหมจรรย์ก็ไม่ได้ครบทั้ง ๑๒ ประการ หรือบางพวกก็
ไม่ได้เลย คำที่กล่าวว่า ขณะอสัมมัยนั้นเป็นเข็ญยนัย
ตามที่เห็นไปโดยมาก

พระราชปุจฉาที่ ๑๙ แยกพระราชปุจฉาออกเป็น ๒ ข้อ คือ

ข้อ ๑ ผู้ร้ายลักทรัพย์ที่เขาฉวยไว้เป็นของสงฆ์ จับได้
จึงปรับไหมจากผู้ร้ายนั้น ทรัพย์ที่ปรับไหมได้นั้น
จะควรทำเป็นประการใดจึงจะพ้นโทษ ?

ข้อ ๒ สัตว์นรกที่กำหนดอายุด้วยพุทธรูปนั้น ถ้าพุทธรูป
ยาวออกไป สัตว์นั้นจะมีต้องทนทุกข์ทรมานมาก
ไปหรือไม่ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๑๙ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะ ๑๐ รูป
ถวายวิสัชนาว่า

ข้อ ๑ ทรัพย์ที่ปรับไหมได้นั้น แล้วแต่เจตนาของพระเจ้า
แผ่นดิน จะเอาไปบูชาพระรัตนตรัยก็ควร

ข้อ ๒ พุทธรูปนั้นหาได้เท่ากันหมดไม่ สัตว์เสวยทุกข์
เวทนา มีกำหนดช้าบ้าง เร็วบ้าง ตามผลกรรม

พระราชปุจฉาที่ ๒๐ ความว่า

นาคทั้งปวงย่อมกลัวมนต์ทิพย์ ยาทิพย์ ของอาลัมภายน
ทุกกล่าวไว้ในใจไปย่นาคราชชาดก และภริยัตถตชาดก แต่
เหตุไร พระสุทนต์และนางอัมพูช ก็เป็นชาตินาค จึงเข้าไป
ไปเจรจาโต้ตอบกันกับอาลัมภายน ซึ่งกำลังสังวรวิยายทิพยมนต์
อยู่ หาได้กลัวไม่ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๒๐ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะ ๗ รูป
ถวายวิสัชนาว่า

ทิพยมนต์ของอาลัมภายันนั้นเป็นทิพยมนต์ครุฑ ได้มาแต่สำนักทายศ แต่นาคทั้งหลายที่เกิดในสกุลทั้ง ๗ มีสกุลธรรมาเป็นต้น หากลัทธิครุฑทำอันตรายไม่ นาคที่กลัทธิครุฑจำเพาะแต่ที่เกิดในสกุลต่ำกว่าสกุลทั้ง ๗ นั้น พระภริยัตถ์เกิดในสกุลธรรมา จึงไม่กลัทธิพิทยมนต์ แต่เพราะเหตุที่จำศีล จึงไม่ทำอันตรายแก่อาลัมภายัน ๆ จึงทำได้ตามปรารถนา เพราะกลัทธิลชาต แลพระสุทศันกับนางธัมมจี ก็เกิดสกุลเดียวกันกับพระภริยัตถ์ จึงมิได้กลัว

พระราชปุจฉาที่ ๒๑ ความว่า

การบรรพชาอุปสมบท ย่อมมีในประเทศต่าง ๆ คือ เมืองเหนือ มอญ ลาว พม่า ว่าอักขระตามภาษาของตนผิดเพี้ยนกับสยามภาษา ที่พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายปรกษากันให้สักกิกษลาวเสีย แล้วขอใหม่ โดยมีบรรพชาไทย เพราะอักขรวินัยนั้น มีพระพุทธรูปบัญญัติว่า อักขระภาษาอื่นผิดเพี้ยนไม่เป็นบรรพชาอุปสมบทหรือ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๒๑ สมเด็จพระสังฆราช พร้อมด้วยพระราชาคณะ

๗ รูป ถวายวิสัชนาว่า

ซึ่งกุลบุตรในประเทศเมืองลาว มอญ พม่า เขมร บรรพชาอุปสมบทในภาษาของตนนั้น ย่อมสมควรตามพระบาลีมคธภาษาอย่างเถรว และนักปราชญ์ต่าง ๆ ในประเทศเหล่านั้น ย่อมรู้มคธภาษา มิได้สวดให้ผิดอักขระ บรรพชา

อุปสมบทนั้นก็สมบูรณ์ นานมากุลบุตรในภายหลังมีใ้รู้ยาลึ
ว่าอักษระให้ผิดไป บรรพชาอุปสมบทก็ไม่สมบูรณ์ จึงให้
สึกเสียแล้วบวชใหม่

พระราชปุจฉาที่ ๒๒ แยกพระราชปุจฉาออกเป็น ๖ ข้อ คือ

ข้อ ๑ คนไข้หนัก จะอุปสมบทได้หรือไม่ ?

ข้อ ๒ บุคคลว่าอักษระผิดเพี้ยน คือว่า ระ เป็น ละ นะ เป็น
สะ และมีสูตร โทสสุสจ ให้อาเทศ ใ้ได้อยู่ จะจัก
เข้าในบรรพชาอุปสมบทได้หรือไม่ ?

ข้อ ๓ บุคคลกล่าวอักษระเสียงเขาทังเสียงกา เช่นเรื่อง
พระอุทายี จะสวดปาฏิโมกข์ รับพระไตรสรณคมน์
บรรพชาควรหรือไม่ ?

ข้อ ๔ คนพูดไม่ชัด จะถือว่า คนไข้ บอด หนักหรือไม่แล
จะบรรพชาอุปสมบทได้หรือไม่ ?

ข้อ ๕ เวลาอุปสมบท ก็มีใ้ชักถามถึงเรื่อง กล่าว อักษระ
วิปลาด และคนมีอาพาธ ๕ ประการ แล้วกล่าว
ปฏิเสชาว่าไม่มี จะมีเป็นมุสาหรือ จะอุปสมบทเป็น
ภิกษุได้หรือไม่ ?

ข้อ ๖ ซึ่งว่าคนไข้ บอด หนัก บวชใ้คั้น พระอุปัชฌาย์
พระกรรมวาจาจารย์ และเจ้าตัวผู้บวชจะสำคัญสิ่งใ
จึงจะรู้ ว่าอักษระบริบูรณ์ ?

แก่พระราชปณิธาที่ ๒๒ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะ ๒๒ รูป
ถวายวิสัชนาว่า

- ข้อ ๑ คนไข้หนัก มิควรให้บรรพชาอุปสมบท แต่เมื่อให้
บรรพชาอุปสมบทแล้ว ก็ย่อมเป็นภิกษุ หากพระแต่
พระอุปัชฌาย์ และคณะสงฆ์ผู้ให้บวชเป็นไทยทั้งสิ้น
- ข้อ ๒ ถ้าสงฆ์จะให้อุปสมบท อย่าให้ผิดเพี้ยนบทอักขระ
พยัญชนะ และกรรม จึงเป็นกรรม ให้บรรพชาเป็น
สามเณรพึงกล่าวพระไตรสรณคมน์ให้ถูกต้องทั้งศิษย์
และอาจารย์ จึงจะควร อนึ่งถ้าอนุญาตให้อาเทศ
ไต่ตามสูตรโทสสูตร ในคัมภีร์มูลนั้นแล้ว ภายหลัง
จะมีผู้อาเทศอักขระในพระไตรสรณคมน์ต่าง ๆ กันได้
ตามชอบใจ เห็นไม่สมควร
- ข้อ ๓ เรื่องพระอุทານั้น ก่อนจะสวดปาฏิโมกข์ก็ได้บอก
ให้รู้แล้วว่า เสียงของตนเป็นดังนั้น แต่ก็ได้พยายาม
จะสวดให้ดีขึ้น เมื่อพยายามด้วยเจตนาอันดีแล้ว
แม้จะสวดไม่คล่องเขาไป ก็หาโทษมิได้ และพระ
อุทານั้น สวดปาฏิโมกข์ก็ดี ว่าพระไตรสรณคมน์
บรรพชาก็ดี จะได้ฝึกอักขระหามิได้ หากแต่เสียง
ทุกละเสียงกา ไม่สละสลวยเท่านั้น
- ข้อ ๔ คนพูดไม่ชัดเพี้ยนอักขระนั้น ก็ว่าคนไข้ บอก
หนัก เพราะยังจะสอนไต่อยู่ บรรพชาอุปสมบทได้

ข้อ ๕ ที่มีได้ถามถึงการกล่าวอักษรวิปลาศในเวลาอุปสมบท ก็เพราะว่า การบรรพชาเป็นสามเณรนั้นมีอาหารยัส ให้พระไตรสรณคมน์ชำระมาก่อนแล้ว จึงมีได้ถามซ้ำ ด้วยเรื่องพระไตรสรณคมน์ ถามถึงอันตราภิกรรม อันเป็นกิจอุปสมบทต่อไปที่เกี่ยว

คนมีอาพาธ ๕ ประการ เมื่อพระกรรมวาจาจารย์ถาม ก็ปฏิเสธนั้น หาเป็นมุสาวาทไม่เพราะเป็นคำว่าตามพระพุทธรูปบัญญัติ เช่นเดียวกับถามว่า “มารดาบิดาอนุญาตแล้วหรือ?” ก็ถ้ามารดาบิดาตายแล้ว จะได้อุญาตที่ไหน แต่ก็ครั้งว่า “อาม ภนฺเต” เหมือนกัน ฉะนั้นการที่ผู้นั้นอุปสมบทก็ย่อมเป็นภิกษุ แต่ว่าถ้าสงสัยว่าผู้นั้นมีอาพาธ ๕ ประการ แล้วให้อุปสมบท ก็เป็นโทษ แต่ถ้าไม่รู้ ก็หาโทษมิได้

ข้อ ๖ คนไข้ บอด หนวก นั้น มีพระพุทธรูปบัญญัติห้ามมิให้บวชเลย

พระราชาอุปมาที่ ๒๓ ความว่า

คนว่าอักษรวิปลาศนั้น มีโทษประการใด จึงไม่โปรด ถ้าตัดแปลงสังสนมิได้ แล้วจะสวดญัตติให้เป็นภิกษุที่เกี่ยวไม่ได้หรือไม่?

แก่พระราชาอุปมาที่ ๒๓ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะทั้งปวง ถวายวิสัชนาว่า

การบรรพชาอุปสมบท ต้องอาศัยพระไตรสรณคมน์ เป็นมูล อาจารย์ผู้จะให้ และศิษย์ผู้จะต้องว่าให้ถูกอักขระ พยัญชนะ ชำนาญ การบรรพชาอุปสมบทจึงจะบริบูรณ์ และ คนที่เข้าอักขระวิปลาด จะพิพากษาเขาว่า มีศรัทธาอุตสาหะ อยู่ แต่หากว่าวิปลาดไป ให้บรรพชาอุปสมบทเถิดเช่นนั้น เห็นว่ายังเขาไป ไม่ต้องทักยหลักในพระวินัย จะเป็นทิฏฐฐานุคติ ๕๗ เพือนสืบไป

พระราชาปฎาที่ ๒๔ แยกพระราชาปฎาได้ ๒ ข้อ คือ

ข้อ ๑ บุคคลจะบรรพชาเป็นสามเณรนั้น ถ้าว่าพระไตร สรณคมน์มีชาติ มิเป็นสามเณร แต่ถ้าผู้นั้นมีศรัทธา ตั้งใจมั่นคง ตั้งใจจะรักษาพระไตรสรณคมน์ และ คีล ๑๐ จะไม่ดีกว่าผู้ที่ว่าไตรสรณคมน์ชาติ แต่ไม่มี ศรัทธาปฏิบัติหรือ ?

ข้อ ๒ พระพุทธเจ้าโปรกสัตว์ กำหนดเอาอักขระพยัญชนะ เป็นประมาณ หรือกำหนดเอาจิตต์ศรัทธาเป็น ประมาณ ?

แก่พระราชาปฎาที่ ๒๔ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะ ทั้งปวง ถวายวิสัชนาว่า

ข้อ ๑ ตามพระวินัย ภิกษุจะให้บรรพชา ต้องว่าพระไตร สรณคมน์ให้ถูกต้องทั้งอาจารย์และศิษย์ จึงจะเป็น

สามเนรทรวงไตรสรณคมน์และศีล ๑๐ หาได้ถือเอา
ศรัทธาอุทสาหะเป็นประมาณไม่ เพราะพระพุทธเจ้า
บัญญัติวินัยสิกขาบท หาได้บัญญัติเอาแต่จิตต์สิ่ง
เดียวเป็นประมาณไม่ ต้องพร้อมด้วยกาย วาจา จิตต์
ส่วนผู้มีศรัทธาจิตต์ แต่ว่าอักษระไม่ชัดไม่ดูก็
บรรพชาไม่ขึ้น ก็แต่ฝ่ายปฏิบัติ แต่ฝ่ายใดระคึกว่า
กันนั้น ยังไม่พบพระบาลี

ข้อ ๒ พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาในพระไตรปิฎก กำหนดเอา
วาสนา ศีล ศรัทธา สติ วิริยะ สมาธิ ปัญญา
ของสัตว์เป็นประมาณ แต่การบรรพชาอุปสมบทเป็น
พุทธประเพณี เป็นกิจเฉพาะในพระวินัย

พระราชปฤจฉาที่ ๒๕ แยกพระราชปฤจฉาเป็น ๔ ข้อ คือ

ข้อ ๑ คนล้นคับปาก ไม่สามารถจะว่าอักษระให้ชัดได้ แต่
ก่อนได้ทำบาปสิ่งใดไว้ พระพุทธเจ้าจึงมิได้โปรด
ให้บรรพชาอุปสมบทในศาสนา ?

ข้อ ๒ คนแก่ชราฟันหักก็คงจะว่าอักษระไม่ชัด เหตุไฉนจึง
บรรพชาอุปสมบทได้ ?

ข้อ ๓ ทารกซึ่งพอจะเข้บเข้และจับกาได้ ก็คงยังพูดไม่ชัด
เหตุไฉนจึงว่าบรรพชาเป็นสามเณรได้ ?

ข้อ ๔ ภิกษุสามเณร ลาว จีน ญวน เขมร ชาวเหนือ
ประเทศต่าง ๆ บรรดาที่ว่าอักษระไม่ชัด ว่าไม่เป็น

ภิกษุสามเณรนั้น จะเรียกว่าเป็นอันใด จะมีเป็น
 เถยยสังวาสลักเพศไปหรือไม่? จะมีโทษเป็นอาจิณกรรม
 อันใดบ้างหรือไม่?

แก่พระราชปฤชาที่ ๒๕ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะ
 ทั้งปวง ถวายวิสัชนาว่า

- ข้อ ๑ คนลั่นคัมปาก พุทไม่ชัคันนั้น เกิดแต่อกุศลกรรมที่ตน
 กล่าววิทจริต ๔ เป็นเคຍบาปติคมา พระพุทเจ้า
 ก็โปรตเหมือนกัน แต่โปรตตามวาสนาขารมี แต่
 ในการขรรพชาอุปสมบท ละเพาะให้ว่าอักขระถูก
 จิงให้บวชได้
- ข้อ ๒ คนขราพันหักว่าอักขระอันเป็นฐานกรณเกิดแต่พัน
 ไม่ชัค บวชเป็นภิกษุได้ แต่เป็นโทษแก่ขุขณาย์
 ขาจารย์และคณะสงฆ์ให้บวช
- ข้อ ๓ ขึ่งว่าอนุญาตให้ทารกขึ่งพอจะเบียบเข้าและขับกได้
 ให้ขรรพชาเป็นสามเณรไค้นั้น ละเพาะทารกที่ขับก
 ไค้เอง โดยไม่มีผู้สอน และพอจะสอนให้ว่าไตร-
 สรณคมน์ไค้ชัค จิงจะอนุญาตให้ขรรพชาเป็นสามเณร
 ได้ ทารกอ่อนทว่าไม่ชัคก็หาอนุญาตไม่
- ข้อ ๔ ภิกษุสามเณร ลาว จีน ญวน เขมร ประเทศเห็นอ
 ต่างๆ นั้น เป็นขรรพชาอุปสมบทที่สมมติกันตาม
 ประเทศภาษา มิไค้พิพากษาว่าเป็นหรือมิเป็น และ

จะเรียกชื่อว่าอินโต ก็เหลือสติปัญญาพ้นวิสัย จะ
 ได้มีโทษในถ้อยสัจวาสนักเพศหามิได้ เพราะมี
 เจตนาจะบวช และมีผู้สมมติให้ ไม่ได้นั่งห่มกาสา-
 พัสตราเอง หามิโทษอาจิณกรรมอินโตไม่

พระราชปุจฉาที่ ๒๖ ความว่า

ภิกษุเป็นปาราชิก และบุตกลอุปสมบทไม่ขึ้นเป็น
 อุปัชฌาย์ กรรมวาจา ให้อุปสมบทกุลบุตร จะเป็นภิกษุ
 หรือไม่ และทำสังฆกรรมต่าง ๆ จะเป็นสังฆกรรมหรือไม่ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๒๖ สมเด็จพระสังฆราช พร้อมด้วยพระราชา

คณะและฐานานุกรม ๑๒ รูป ถวายวิสัชนาว่า

ถ้าสงสัยไม่รู้ และบุตกลผู้อุปสมบทไม่ขึ้นนั้นเป็นการเกิน
 กว้างค์ คณะสงฆ์ที่มีบัญญัติให้ทำกรรมนั้นๆ ได้แล้ว จะ
 เป็นอุปัชฌาย์ กรรมวาจา หรือทำสังฆกรรมใด ๆ ก็ดี ก็
 เป็นอันกระทำให้สำเร็จไปด้วยกันทั้งนั้น

พระราชปุจฉาที่ ๒๗ ความว่า

ถ้าผู้เป็นปาราชิกเป็นคู่สวด บวชกุลบุตรเป็นภิกษุได้แล้ว
 จะหัดสวดให้ลูกฐานภรณ์ไปค้องการอะไร ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๒๗ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะ

ถวายวิสัชนาว่า

มีบาลีว่า ถ้าภิกษุจะกล่าวกรรมวาจามีได้บริบูรณ์ กรรม
 วาจาและอนุสาวณะนั้นคืออยู่ มิได้เป็นปาราชิก กุลบุตรผู้บวช

นั้นมิเป็นภิกษุ ถ้ากรรมวาจาอนุสาวณะเป็นปาราชิกกล่าว
กรรมวาจาบริบูรณ์ กุลบุตรผู้วชนั้นก็เป็นภิกษุอันดี เพราะ
กรรมวาจามีคนทุกศีลสวดนั้น ได้ชื่อว่าสังฆสวด สวด
ด้วยอาณัติของสังฆ และสังฆก็สำคัญว่า คนทุกศีลนั้นเป็น
ภิกษุคืออยู่

พระราชปุจฉาที่ ๒๘ ความว่า

ผู้ร้ายลักลอกทองพระพุทธรูป และเอาพระพุทธรูปเงิน
ทองไปหลอหลอมนั้น จะบรรพชาอุปสมบทขึ้นหรือไม่?

แก่พระราชปุจฉาที่ ๒๘ สมเด็จพระราชาคณะ ๒๒ รูป ถวาย
วิสัชนาว่า

บุคคลลักลอกทองพระและหลอหลอมพระพุทธรูปเงินทอง
นั้นไม่มียาตีห้ามบรรพชาอุปสมบท แต่เห็นว่าสันดานแห่งคน
พวกนี้หยาบช้ายิ่งนัก พระปฏิมากรเป็นทศวรรเคารพบูชาของ
สัตว์โลกยังทำลายได้ กรรมของคนพวกนี้เป็นกรรมหนัก มี
โทษมาก เช่นเดียวกับอนันตริยกรรม ถ้าจะให้เข้ช่วยชใน
ศาสนา สันดานเคยหยาบช้าอยู่ก่อนแล้ว เกรงจะทำกรรม
หยาบช้าต่อไปอีก ไม่รักที่จะสงเคราะห์ให้บุคคลจำพวกนี้ได้
บรรพชาอุปสมบทในศาสนาเป็นอันขาดที่เกี่ยว

พระราชปุจฉาที่ ๒๙ ความว่า

เควตมัตถมกชน ?

แก่พระราชปณิธานที่ ๒๙ พระธรรมอุกม พระพุทธโฆษาจารย์ ถวาย
วิสัชนาว่า

ในพระบาลีอรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์ศาสนาหลาย
แห่งกล่าวไว้ต่าง ๆ กัน บางแห่งถือว่า ศเวตฉัตต ๗ ชั้น
บางแห่งถือว่า ศเวตฉัตตมีชั้นเป็นอันมาก บางแห่งถือว่า ฉัตต
ชั้นน้อยซ้อนฉัตตชั้นใหญ่ต่อ ๆ กันขึ้นไปเป็นลำดับ ที่เรียกว่า
“ฉัตตฉัตตฉัตต” บางแห่งถือว่า ศเวตฉัตตประกอบด้วยขกไม้
ทอง มีในคัมภีร์ต่าง ๆ กันดังนี้ จึงเห็นว่า ศเวตฉัตตสำหรับ
ราชาภิเศกนั้น มี ๗ ชั้น

พระราชปณิธานที่ ๓๐ ความว่า

อานิสสัสสที่บุทคลถวายไถโรจิรานั้น จะไต่ไถโรจิรวลอมมา
ต่อเมื่อชาติที่ยังไม่ได้พระนิพพาน ฤๅจะไต่ในชาติที่ยังไม่ได้
พระนิพพาน ?

แก่พระราชปณิธานที่ ๓๐ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะทั้งปวง
ถวายวิสัชนาว่า

บุทคลได้ถวายไถโรจิรานั้น จะไต่บาตรไถโรจิรวลอมมา
ในระหว่างชาติที่ยังไม่ได้พระนิพพานนั้น มิได้พบพระบาลี
พบแต่ว่าได้สวณมนุชยสมบัติ สวรรค์สมบัติมีคลังผ้าและ
ไม้กัลปพฤกษ์ เป็นต้น ครั้นชาติที่สุด จึงได้บาตรและ
ไถโรจิรวลอมมาแต่อากาศ เป็นเหตุวิภิกษุสำเร็จจรหัตถ์ใน
ชาตินั้นที่เกี่ยว

พระราชปณิธาที่ ๓๑ แยกพระราชปณิธาที่ ๔ ข้อ คือ

ข้อ ๑ พระอรหันต์บางพวก ที่ได้เป็นเอหิภิกขุ ทรงบาตรไตรจีวรเป็นทิพย์ก็มี ที่ไม่ได้ก็มี ที่ต้องเที่ยวแสวงหาไม่ได้ จนต้องนิพพานก็มี ท่านทั้ง ๓ จำพวกนี้ได้บำเพ็ญกุศลไว้อย่างไร?

ข้อ ๒ มีพระบาลีว่า ถ้าบุรุษถวายไตรจีวร อานิสสจะได้เป็นเอหิภิกขุ ถ้าสตรี จะได้มหาลาภประสาธน์ และในศาสนานี้ บางนางก็ได้ บางนางก็ไม่ได้ ส่วนนางที่ไม่ได้นั้น ไม่ได้ถวายไตรจีวรไว้แต่ก่อนหรือ?

ข้อ ๓ บุรุษที่ได้เอหิภิกขุก็มีอยู่ ส่วนสตรีนั้นได้เอหิภิกขุมีบ้างหรือไม่?

ข้อ ๔ นางภิกษุณี แม้ถึงจะมีอายุร้อยพรรษา และเป็นพระอรหันต์ ตักกิละแล้วก็ตาม ยังต้องให้ภิกษุบวชคนที่บวชใหม่ ชักนสงสัยว่า พระพุทธเจ้าไม่เอากรรมเป็นประมาณ เอาเพศเป็นประมาณหรือ?

แก่พระราชปณิธาที่ ๓๑ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะทั้งปวง ถวายวิสัชนาว่า

ข้อ ๑ ผู้ปรารถนาเป็นอริยสาวกแล้วในระหว่างบำเพ็ญบารมี ย่อมจะได้ถวายไตรจีวร แต่ที่ได้เป็นเอหิภิกขุได้ทรงไตรจีวรทิพย์ก็มี ที่ไม่ได้ก็มี ที่ต้องแสวงหาเอาเองก็มี ทั้งนี้เป็นด้วยเคยปรารถนาไว้เช่นนั้น จึงได้ ถ้า

มีได้ปรารถนาไว้ก็ไม่ได้ ส่วนที่แสวงหาไม่ได้นั้น
นิพพานนั้น เป็นด้วยกำลังอกุศลที่ตนได้ทำไว้

- ข้อ ๒ สัตว์ที่ถวายไถ่จ্বরแล้ว บ้างนางก็ไต่เครื่องประดับ
มหาลดาประสาธน์ บ้างนางก็ไม่ไต่ นั่น ชื่อนักเขน
ด้วยความปลอดภัย คือ ตั้งความปลอดภัยไว้จริง
ไว้ ถ้ามีไต่ตั้งไว้ ก็ไม่ไต่

- ข้อ ๓ สัตว์ที่เป็นภิกษุณี ได้เฝ้าภิกษุบรรพชา เสด็จภิกษุ
อุปสมบทนั้น ไม่มีอย่างธรรมเนียมในพระศาสนา

- ข้อ ๔ นางภิกษุณีแม่ถึงจะมอญร้อยพรรษา และเป็นพระ
อรหันต์ ก็ยังต้องให้ภิกษุบวชนที่บวชใหม่นั้น ขอน
เป็นครูธรรมทีนางมหาปชาบดีไกรยไว้ต่อพระพุทธเจ้า
แต่คราวขออนุญาตให้สัตรีบวชในศาสนาได้ อีกประ
การหนึ่ง เหตุว่าภูมิธรรมของบุรุษเป็นใหญ่มีคุณมาก
เป็นที่ตั้งแห่งพระศาสนา พระพุทธเจ้าจึงมิได้อนุญาต
ให้ภิกษุณีให้โอวาทแก่ภิกษุ แต่อ้อนุญาตให้ ภิกษุ
ให้โอวาทแก่ภิกษุณีได้ และการบวชของนางภิกษุณี
ต้องสำเร็จด้วยอุกโตสงฆ์ คือ ต้องอาศัยภิกษุด้วย
แต่การบวชของภิกษุหาได้สำเร็จเพราะภิกษุณีด้วยไม่
ทั้งนี้เป็นกิจในพระวินัย มิได้เอาโลกุตตระเป็นใหญ่
แต่ถือวินัยสักขาบทเป็นใหญ่ เพราะวินัยเป็นอายุ
พระศาสนา

พระราชปุจฉาที่ ๓๒ ความว่า

บรรดาพระอัครสาวก พระอสีติสาวก และพระปทิสาวก
 ย่อมสร้างบารมีมาจนสำเร็จอรหัตตผลเร็วกว่ากันตามกำหนด
 แต่กิริยาอากรมณ์ก็เป็นปกติ มิได้ปรากฏว่าหยายช้าประการ
 ใด แต่พระอังกุลิมาลนั้น เกิดในชาติใด ๆ ก็ล้วนแต่
 ปรากฏว่าเฝ้าปาปหยายช้าทำปาณาติบาตโดยมาก จนมาในชาติ
 ที่สุดจะได้สำเร็จพระอรหัตตผลอยู่แล้ว ก็ยังเป็นโรหม่ามนุษย์
 เลียเป็นอันมาก เมื่อเห็นดังนี้ ทว่าพระอังกุลิมาลสร้าง
 บารมีแสนกัลป์นั้น ระบุว่าเฝ้าบารมีอย่างไร เอาสิ่งใดมานับ
 เป็นแสนกัลป์บารมี ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๓๒ สมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะ ๘ รูป
 ถวายวิสัชนาว่า

พระอังกุลิมาลนั้นจำเดิมแต่สร้างบารมีมาไม่ว่าชาติใด
 ปรากฏว่าได้กระทำการอันเป็นบาปหยายช้าฆ่ามนุษย์ ทำ
 ปาณาติบาตก็จริง แต่กรรมอันเป็นบาปนั้น ก็ได้ผลไป
 ทนทุกข์ในอบายภูมิจนสิ้นบาปกรรม และที่เฝ้าปาปหยายช้า
 ในชาติใด ชาตินั้นจะไม่นับจิตเขาเป็นชาติบารมีหามิได้ อนึ่ง
 พระอังกุลิมาลจะได้หยายช้าไปทั้งชาตินั้นหามิได้ ย่อมได้พบ
 พระโพธิสัตว์ ได้ฟังเทศนา ได้ละพยศวัยตั้งอยู่ใน
 คีล ๕-๘ เป็นสุวัตรกรรมอันดี นับเป็นบารมีสืบมา และ

การจะกำหนดขารมีแสนกัลป์นั้น ไม่ได้นับเอาการที่คนทำบุญ
ทำบาปมากกว่ากันในชาตินั้นเป็นประมาณ นับเอากาลอัน
นานได้แสนกัลป์เป็นประมาณ ถ้าสร้างขารมีครบแสนกัลป์
แล้ว ก็ให้สำเร็จอรรถหัตถนิพพานทุกองค์ และผู้สร้างขารมี
ที่จะสำเร็จนั้นประกอบตัวของ ๓ คือ ฉันทตา ปรารถนารัก
ใคร่พอใจในอรรถหัตถนิมิต ๑ อธิกาโร กระทำบุญให้ทานการ
กุศล ในสำนักพระอริยเจ้า ๑ เมื่อพร้อมตัวของ ๓ นี้แล้ว
หากจะประมาณหยาบช้า เมื่อมีผู้ให้สติอารมณ์แล้ว ก็ย่อม
กลับตัวได้ ดีกว่าสามัญชน

พระราชปุจฉาที่ ๓๓ แยกพระราชปุจฉาเป็น ๒ ข้อ คือ

ข้อ ๑ มีพระบาลีว่า พระโพธิสัตว์สร้างขารมีบำเพ็ญบุญ
มหาวิธาคให้เคียบเป็นทาน ก็มากกว่าผลมะพร้าว
ในแผ่นดิน ให้พระเนตรเป็นทาน ก็มากกว่าดวงดาว
ในอากาศเหล่านี้เป็นต้น แต่เมื่อคนในเรื่องชาตก
ทำไมจึงมีน้อยนักเพียง ๕ ๕๐ ชาติเท่านั้น ไม่สม
กับที่อุปมาไว้

ข้อ ๒ ที่ว่าพระเจ้าอชาตศัตรู ได้ฟังเทศนาสามัญญผลสูตร
จบแล้ว สมควรจะได้โศกยับยั้งสติผลในขณะนั้น หาก
แต่โทษทำบิณฑุมาต จึงไม่ได้ แต่กลับว่าจะได้เป็น
พระปัจเจกพุทธในภายหน้า ถ้ากระนั้นการที่ปรารถนา
พระอรรถหัตถ์ ถ้าถึงชาติที่สุก ไม่พอใจในพระอรรถหัตถ์

ก็ฆ่าบิดาเสีย จะได้เป็นพระขี้เجهพุทธรึงขึ้นไป การ
ฆ่าบิดาก็กหาโทษมิได้ฉะนั้นหรือประการใด ?

แก้พระราชปณิธาที่ ๓๓ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะ ๑๕

รูป . ถวายวิสัชนาว่า

ข้อ ๑ การที่กล่าวว่พระโพธิสัตว์ฆ่าเพญฺชบารมีมากมายหนัก
หนา แต่มีชาตกกล่าวไว้เพียง ๕๕๐ ชาตินั้น พระ
พุทธรเจ้านำมาตรัสสั้นน้อย คอมีเหตุมีผู้อาราธนา
พระองค์ จึงนำมาตรัส ที่หาเหตุมิได้ และไม่มีผู้
อาราธนา พระองค์ก็มิได้นำมาตรัสไว้ และที่ไม่
ได้นำมาตรัสนั้นมากมายหนักหนา เหตุนี้ชาตกจึง
มีแต่เพียง ๕๕๐ ชาตินั้น

ข้อ ๒ ที่ตรัสว่าพระยาอชาตศัตรูได้ฟังสามัญญผลสูตรจบลง
ควรจะได้พระโสดาในขณะนั้น เช่นนี้ ด้วยสรวลเสวียน
พระบวรพุทธรศาสนา และธรรมานุภาพแห่งสามัญญ-
ผลสูตร ทั้งพระยาอชาตศัตรูก็ได้ฆ่าเพญฺชบารมี
ปรารถนาพระขี้เجهโพธิภูมิไว้แต่ก่อน แต่มิได้เป็น
พุทธรเวไนย เช่นพระอังกุลีมาลจึงได้ประมาณ กระทำ
ยิคุฆาตห้ามมรรคห้ามผลเสีย จึงต้องรับวิบากของ
กรรมไปทนทุกข์ในโลหกุมภี สิ้นโทษแล้วต้องสร้าง
บารมีไปใหม่ มิใช่จะได้เป็นขี้เجهโพธิ เพราะทำ
ยิคุฆาต การทำยิคุฆาตนั้นก็มิโทษมากจนถึงห้าม
มรรคห้ามผลปรากฏอยู่แล้ว

พระราชปุจฉาที่ ๓๔ ความว่า

ซึ่งว่า พระอัครสาวกสร้างบารมี ๑๐ อสงไขยแสนกัลป์
พระอัสติมหาสาวกสร้างบารมีแสนกัลป์ และพระปกติสาวก
สร้างบารมีแสนกัลป์ข้างหย่อนกว่าข้าง จึงจะสำเร็จความ
ปรารถนา แต่พระพุทธเจ้าที่จะมาตรัสในโลกนี้นั้น ไม่
เสมอเหมือนกัน ข้างคราวก็เป็นสุญกัลป์ว่างเปล่า ไม่มี
พระพุทธเจ้าตรัสไปนับด้วยอสงไขยในสุญกัลป์เช่นนั้น จะ
ปรารถนาเป็นอัครสาวก อัสติมหาสาวก ปกติสาวก ต่อฤกษ์มุนี
ให้ทำนายได้หรือไม่ และถ้าผู้สร้างบารมีมากเข้าในสุญกัลป์
นั้น แม้ไม่มีพระพุทธเจ้ามาตรัส จะได้นิพพานหรือไม่
ถ้าไม่ได้ แทนที่จะเป็น มิต้องนับเอาสุญกัลป์อันว่างเปล่า
นับด้วยแสนกัลป์เข้าด้วยหรือ และที่ว่าปกติสาวกสร้างบารมี
หย่อนกว่าแสนกัลป์ได้นิพพานนั้นหย่อนกว่าสักเท่าใด ?

ประการหนึ่งในบาลีอักษรสังฆาว่าในปลายแสนกัลป์ พระ
โพธิสัตว์ทั้ง ๕ พระองค์สร้างบารมีมาครบเข้าพร้อมกัน แต่ได้
พบพระพุทธเจ้าไม่เท่ากัน มากน้อยกว่ากันนั้น เพราะเหตุไร ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๓๔

พระอัครสาวก พระอัสติมหาสาวก พระพุทธบิดา
พระพุทธมารดา พระพุทธอุปัฏฐาก พระพุทธบุตรทั้ง ๕
นี้เป็นพุทธสหจรจาริก สำหรับประคับพระพุทธรเจ้า ถ้า
บารมีครบเข้าในอสุญกัลป์ใด และได้พบพระพุทธเจ้าองค์

โต ถ้ามีอุปนิสัยเข้ากับพระพุทธเจ้าองค์นั้น ก็สำเร็จความ
ปรารถนา ถ้าหาอุปนิสัยประกอบกับพระพุทธเจ้าองค์นั้นมิได้
ก็ยังมีเสวยสุขสมบัติสร้างขารมีย่ไปก่อน เช่นพระพากุลเถระ
สร้างขารมียามานเท่าขารมียของพระสารีบุตร อัครสาวก เป็น
ขารมียอสีติมหาสาวกเกินขารมียของพระปุกติสาวกนั้นกำหนดแสน
กัลป์ก็มี เกินไปเป็น ๕-๓ อสงไขยแสนกัลป์ก็มี หย่อนลง
มาสร้างขารมียเพียง ๙๕ กัลป์ก็สำเร็จนิพพานก็มี เช่นพระ
สุชาปิตฺธิยเถระ การปรารถนาเป็นพระปัจเจกโพธิ์ครั้งแรก
ต้องปรารถนาในสำนักพระพุทธเจ้าและอริยสาวก ส่วนพระ
อัครสาวก อสีติมหาสาวก ปุกติสาวก ครั้งแรกจะปรารถนา
ในสำนักพระพุทธเจ้า ในสำนักพระอริยสาวก พระภิกษุ
บุดูชน หรือในเจตียสถานแห่งใดแห่งหนึ่งก็ได้ แต่ต้อง
เป็นภายในพระศาสนา จะปรารถนาในสำนักฤาษีนั้นนอก
ศาสนานั้นมิได้ แต่ความสำเร็จตามปรารถนานั้น ย่อม
เหลือมล้าในสุญญกัลป์ อสุญญกัลป์มีอยู่ และพระบาลีใน
อักษรสังขยานั้นผิดจากพระบาลีในพระสูตร พระปรมัตถ์ พระ
วินัย จะถือตามมิได้

พระราชปุจฉาที่ ๓๕ ความว่า

บุตรภรรยาพระโพธิสัตว์นั้น เป็นคู่สร้างขารมียกันมาใน
ชาติก่อนใด ครั้นกลับชาติมา บุตรก็ได้มาเป็นพระราหุล
ภรรยาก็ได้มาเป็นพระพิมพา เหตุไฉนในพุทธสทรวจจำพวก

จึงไม่นับภรรยาเข้าด้วย หรือไม่มีสตรีใดปรารถนาเป็นพุทธภริยา ก็ถ้าไม่มีสตรีปรารถนาแล้ว ไฉนจะได้ภรรยามาบำเพ็ญภริยาบริจาต ไฉนจะได้พุทธบุตรเล่า?

ประการหนึ่ง ที่ว่าพระอริยสาวก สร้างบารมีมาเท่าไร กระลึกชาติได้เท่านั้นแล้ว ไฉนจึงมาสรรเสริญมหาอภิญญาว่า ในพระศาสนานี้ มีพระสาวกยิ่งด้วยอภิญญา ฉะเพาะแต่ ๔ องค์ คือ พระอัครสาวกซ้ายขวา พระพินพา พระพากุลเท่านั้นเล่า? ส่วนพระพากุลเป็นแต่เพียงอสีติมหาสาวก เหตุใดจึงจะระลึกชาติได้เท่าพระอัครสาวกเล่า?

อนึ่ง เหตุไฉนจึงจัดพระบารมีพระพุทธรูปิตา พระพุทธรูปมารดา พระพุทธบุตร พุทธภริยา ว่าแสนกัลป์เท่ากับพระอสีติมหาสาวก และปกติสาวกเท่านั้นเล่า? ก็ท่านเหล่านั้นปรากฏว่าได้เป็นคู่สร้างคิดพันกันมายืดยาว ควรจะนับเท่าพุทธบารมีกับพระราชาบุรุษชาติ ๓๕

พระพินพานั้นเป็นพุทธสหรัศมีคู่สร้างบารมีด้วยกันมาแต่มีได้แยกพุทธภริยาขึ้นว่า ก็เพราะเหตุว่าได้กล่าวถึงพระพุทธบุตรแล้ว ก็เป็นอันกล่าวไปด้วยกัน เพราะไม่มีภรรยาจะมีบุตรได้อย่างไร แต่หากอรรถกถาบาลีมีได้กล่าวไว้ ก็รู้ได้โดยนัยแล้ว

อนึ่งการที่สรรเสริญพระสาวกในพระศาสนานี้ว่า ยิ่งด้วยมหาอภิญญานั้น มิได้จำเพาะพระอริยสาวกองค์ใด หาก

แต่ว่าในศาสนาพระพุทธเจ้าองค์ ๑ จะมีได้แต่เพียง ๔ องค์
เท่านั้น ที่พระพาลุระลิกชาติได้ทำพระอิครสาวกนั้น เหตุ
ว่ามีปัญญาระลิกชาติได้ถึงอสงไขยแสนกัลป์ แต่ไม่ได้
ปรารธนาเป็นอิครสาวก

พระพุทธบิดา พระพุทธมารดา พระพุทธบุตร พระ
พุทธภริยา เป็นคู่สร้างกันมาจริง แต่ที่กำหนดเท่ากับพระ
อัสติมหาสาวก ปกตีสาวกนั้น ก็โดยกำหนดมันไว้ว่าเพียง
แสนกัลป์ก็สำเร็จความปรารธนา แต่ถ้าจะบำเพ็ญให้มากขึ้น
ไปด้วยประการใด ด้วยอุปนิสัยติดพันรักใคร่กันมา ก็ยิ่ง
มิได้ห้าม

พระราชปุจฉาที่ ๓๖ ความว่า

ข้างปาเลไลยก์ที่ได้ปรนนิบัติพระพุทธเจ้าในคราวไป
อยู่ป่า ได้พุทธทำนายว่าเป็นพระโฬิสัตว์ แต่ปรากฏว่า
เจรจาภาษามนุษย์ไม่ได้ แต่ไหนในงานเทววงศ์จึงกล่าวว่า
พระยากาเผือกเจรจาภาษามนุษย์กับพระอาทิตย์ราชผู้ครอง
สมบัติในเมืองละโว้ได้ จะมีเหตุผลเป็นประการใด และ
กำหนดอายุมนุษย์เท่าใด เคารพจนึงจะเจรจาร่วมภาษา
มนุษย์ได้ ๗

แก่พระราชปุจฉาที่ ๓๖ สมเด็จพระสังฆราช ถวายวิสัชนาว่า

ซึ่งจะกำหนดอายุมนุษย์เท่านั้นแล้ว สัตว์เคียรณานเจรจา
ร่วมภาษามนุษย์ได้ ไม่ได้นั้น มิได้พบพระบาลี แต่ที่

พระยาภาณุออกมากลางคานาแก่พระยาอาทิตยราชด้วยภาษามนุษย์
นั้นเป็นด้วยพุทธานุภาพของพระพุทธรู้แจ้งเหตุด้วยพระสัพ-
ปัญญตญาณ เช่นเดียวกับปลาตะเพียนของบุคภาษามนุษย์
ได้ในเรื่อง กบิลภิกษุ ในพระธรรมบท

พระราชปุจฉาที่ ๓๗ ความว่า

ที่ว่าพระพุทธรู้ พระปรตแยกโพธิเจ้า และพระยา
บรมจักรพรรดิ ย่อมไม่บังเกิดในสุญกัลป์ แต่เหตุไฉนจึงว่า
พระพุทธรู้ทำนายนายสุมนมาลาการ พระเทวทัต และ
นกเค้า ว่าจะได้ตรัสเป็นพระปรตแยกโพธิในอนาคต นั้น
แต่ภททกัลป์นี้ไปแสนกัลป์ จะมีเป็นพระปรตแยกโพธิใน
สุญกัลป์ไปหรือ มีความเป็นสองเงื่อนอยู่ด้วยเหตุผลเป็น
ประการใด?

แก่พระราชปุจฉาที่ ๓๗ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะ

๑๑ รูป ถวายวิสัชนาว่า

ข้อที่ว่า นายสุมนมาลาการ พระเทวทัต และนกเค้า
ได้พุทธรู้ทำนายว่า จะได้เป็นพระปรตแยกโพธิ ในที่สุดแสน
กัลป์ แต่ภททกัลป์นี้ไปนั้น เป็นอันเป็นพระปรตแยกโพธิ
ในสุญกัลป์ เพราะพระพุทธรู้ฎีกาที่ตรัสว่า ในสุญกัลป์หาพระ
ปรตแยกโพธิ พระยาบรมจักรพรรดิยังเกิดมิได้นั้น กล่าวโดย
เขมยชนนีย์ ที่ขึ้นไปโดยมาก ที่มาเกิดสุญกัลป์ก็มีบ้าง แต่
เป็นส่วนน้อย เช่นพระปฐมปรตแยกโพธิ เกิดในสุญกัลป์
ระหว่างศาสนาพระพุทธรูปสี่ กับพระพุทธรูปสี่ชัฏก่อนนั้น

พระราชปฤจฉาที่ ๓๘ ความว่า

ธรรมศาสตร์ตัวตัวเมียมีนกสาธิกา โนรี เข็ด ไก่ ห่าน
เป็นต้น มีไข่ผสมสัตว์ผู้ ก็มีฟองไข่ไข่ แต่ฟักไม่เป็นตัวด้วย
เหตุไร เมื่อตั้มทุบต่อยฆ่าเสีย จะเป็นปาณาติบาตหรือไม่ ?
แก้พระราชปฤจฉาที่ ๓๘ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะ
๔ รูป ถวายวิสัชนาว่า

เพราะเหตุว่า สัตว์ตัวเมียเหล่านั้นมีไข่ผสมสัตว์ตัว
ตัวผู้ตามประเพณี รากจิตต์ยिनคินัน้อย เพราะรากจิตต์อ่อน
สัตว์จึงมิได้เกิดเป็นตัว แต่กั้นยัวเกิดเป็นฟอง มีปฏิสนธิ
วิญญาณอยู่ ถ้ายังมีเข็ญเน่า ทุบต่อยก็เป็นปาณาติบาต
ถ้าสัตว์นั้นจุติสูญไปแล้ว จึงไม่เป็นปาณาติบาต

พระราชปฤจฉาที่ ๓๙ ความว่า

มีพระราชกุศลเจตนาโสมนัสศรัทธาจะทรงฟังพระวินัย
ปิฎก จะควรด้วยพระบรมพุทธานุญาตหรือไม่ประการใด ?
แก้พระราชปฤจฉาที่ ๓๙ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะ

ฐานานุกรม ๑๘ รูป ถวายวิสัชนาว่า

ซึ่งอนุปลัมขัน คือ สามเณรและภรรวาสจะฟังพระวินัยมี
ไต่กัน เป็นยราชนคิตี ไม่พบบพระบาลี บัคนี้ได้พบบเนื้อความ
ในปฐมสามนคและคัมภีร์มหาวงศ์ต้องกันว่า พระเจ้าเทวานัม
ปิยคิตี พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ และราชบริพาร ในลังกาทวีป

ทรงสัถย์ฟังพระวินัย ที่พระมหาธรรมาจารย์เจ้าสำแดงในชุมนุม
ภิกษุ มีพระมหินทรเถระเป็นประธานในญายาราม
บันทึกสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภาร ผู้เป็นศาสดาปฐม
ปรารถนาจะฟังพระวินัยนี้ ก็ควรโดยพุทธจักรอาณาจักร
อยู่แล้ว.

ประชุมพระราชปจฉาภาคที่ ๔ พระราชปจฉาในรัชกาลที่ ๓

พระราชปจฉาที่ ๑ แยกข้อความเป็น ๓ ข้อ คือ

ข้อ ๑ การสร้างหอพระในพระราชวังจะควรหรือไม่ ?

ข้อ ๒ การสร้างหอพระกับสร้างพระวิหาร จะมีผลเสมอกัน
หรือต่างกัน ?

ข้อ ๓ ถ้าจะมีผู้เชิญพระไปไว้ยังพระวิหาร แล้วเข้าอาศัย
อยู่ในหอพระหรือหรือหอพระไปปลูกเสียบที่อื่น แล้ว
ปลูกที่อาศัยลงในที่นั้น จะมีโทษหรือไม่ ?

แก่พระราชปจฉาที่ ๑ สมเด็จพระสังฆราช พร้อมด้วยสมเด็จพระราชา

คณะ และพระราชาคณะ ๑๘ รูป ถวายวิสัชนาว่า

ข้อ ๑ การที่ทรงสร้างหอพระประทับด้วยเงินและทองอันวิจิตร
ไว้เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ พระพุทธรูป
ปฏิมากร พระสถูป และพระไตรปิฎก ด้วย
พระหฤทัยเลื่อมใสในคุณพระรัตนตรัยนั้น เป็นบุญ
ญาวิสัยที่ ไหลหลั่งมาแห่งกองกุศลเป็นเนืองนิตย์ทุก

คำเข้า หาไทยมิได้ มีแต่กุศลฝ่ายเดียว จะ
เป็นเหตุให้เสวยสุขสมบัติในสวรรค์โดยแท้

ข้อ ๒ การสร้างหอพระเจ้ายกวิหาร ถ้าประมาณใหญ่น้อย
เท่ากัน บริจาคทรัพย์ก่อสร้างมีประมาณเท่ากัน ก็มี
ผลเสมอกัน ถ้าวิหารใหญ่กว่าหอพระ วิหารมีผล
มาก เหตุบริจาคทรัพย์มาก ทั้งประโยชน์ความเพียร
ยินดีก็มากกว่ากัน

ข้อ ๓ การทำบุญคล้มมีความเข้าใจดังนี้แล้ว เข้าอาศัยอยู่
ในหอพระนั้น มีโทษ เหตุไม่เคารพ เอาที่อยู่แห่ง
พระเจ้ามาเป็นที่อยู่แห่งตน ด้วยจิตต์เป็นอกุศล

อนึ่งการที่จะรื้อหอพระเจ้าไปปลูกไว้ในที่อื่น โดย
เคารพ แล้วเอาที่นั้นปลูกเป็นที่อยู่ก็ควร เพราะเดิม
มิได้อุทิศถวายไว้ทั้งที่ ถ้าเดิมอุทิศถวายไว้ทั้งที่แล้ว
จะรื้อหอพระไปปลูกที่อื่นแล้วปลูกที่อาศัยลงในที่นั้น
ก็ไม่ควร ถ้าหอพระชำรุดทรุดโทรมลง ควรทำ
การทะนุบำรุงให้ดีขึ้นเก่า หรือถ้าจะรื้อไปปลูกที่อื่น
ก็ควรปลูกหอพระลงไว้ให้เหมือนดังเก่าจึงจะควร

พระราชปุจฉาที่ ๒ แยกข้อความเป็น ๓ ข้อ คือ

ข้อ ๑ อากรณ์้ำและอากรณ์้ำที่พระเจ้าแผ่นดินทรงบัญญัติ
ขึ้น จะเป็นไทยหรือเป็นคุณ ?

ข้อ ๒ พระเจ้าพิมพิสาร และพระเจ้ามหานามจะปราบปราม

โจรผู้ร้ายมิให้เกี่ยวข้องแก่ทศกัณฐกรรมมถ และ
จะเรียก ส่วยสาอากรให้ปราศจากมิฉนั้นจะวาง
พระอารมณ์ประการใด ?

ข้อ ๓ ท้าวเวสสวัณมหาราชเป็นพระโศกา จะลงทัณฑ์กรรม
แก่บวิวารที่หยาบช้ำด้วยกรรมกรรมอื่นใด และจะวาง
พระสติประการใด ?

แก่พระราชบุุคที่ ๒ สมเด็จพระสังฆราช พร้อมด้วยสมเด็จพระราชา
คณะ และพระราชาคณะ ๒๒ รูป ถวายวิสัชนาว่า

ข้อ ๑ สมเด็จพระบรมขัตติยาริยัติซึ่งดำรงแผ่นดินล่วงไปใน
อดีตนั้น ล้วนกอบด้วยพระมหากษัตริย์ ทรง
พิจารณาเห็นว่า สันดานแห่งสัตว์โลกมักหนาไป
ด้วยราคะโทสะโมหะ จะข่มขี่ด้วยราชอาชญาโดย
กรรมกรรมต่าง ๆ นั้น เกรงจะหนักนัก จึงทรงบัญญัติ
ด้วยราชทัณฑ์สิ้นใหม่ เพื่อจะบรรเทาโทษแห่งชน
ที่เสปสุราและกระทำปาณาติบาต ให้กระทำน้อยลง
จุสมเด็จพระมหากษัตริย์มาสัมพุทธเจ้า ทรงเห็น
คติแห่งพระเทวทัตด้วยพระสัพพัญญุตญาณว่า ถ้ามี
ไต่บวรพชาในพระศาสนาจะกระทำอกุศลกรรมน้อยๆ
และจะต้องไปยังเกิดในอบายภูมิสันกาลช้านาน จึง
ทรงพระมหากษัตริย์พระราชทานบรรพชาอุปสมบทแก่
พระเทวทัต เหตุจะให้บรรเทาเสียซึ่งอกุศลโทษใน

มหานรณน

อนึ่งข้อที่ทรงพระวิมุติสังสัยในอากรค่าน้ำและอากร
สุรา เกรงจะเป็นที่เศร้าหมองแห่งสัมมาอาชวาระนั้น เห็น
ว่าคงจะเป็นกุศลากุศลกรรมนั้น ก็อาศัยแก่เจตนา
เป็นประธาน เมื่อหาเจตนามิได้แล้ว ผลแห่ง
กุศลและอกุศลนั้นก็มีได้มิ

ข้อ ๒ กษัตริย์ทั้งสองพระองค์วางพระอารมณ์มิขัดอยู่ตาม
เสกขภูมิ มิได้มีพระกมลเจตนาในอันที่จะทำโทษ
แก่ผู้ละเมิดพระราชอาชญา แต่มิได้ ตัดรอนโบราณ
ราชประเพณี เพื่อบริหารวิสัยบรมกษัตริย์ซึ่งดำรง
แผ่นดินมาแต่กาลก่อน แม้มีผู้กราบทูลว่าจัญไร
ผู้ร้ายได้ ก็มีพระราชโองการดำรัสสั่งให้นำไป
พิจารณาว่ากล่าวกันเถิด ซึ่งจะปลงพระทัยให้ลง
โทษพระราชอาชญานั้นมิได้ มีเลย เพราะสันดาน
แห่งพระโสดา ขาดจากวรกเจตนา

อนึ่งข้อที่กษัตริย์ทั้งสองจะวางพระอารมณ์ให้พ้น
จากมีเจตนาชำระการไต่ถาม ข้อวิสัยชนาเหมือนใน
บทก่อน

อันกษัตริย์ที่เป็นกัลยาณบุรุษน ประพฤติโดย
โบราณจารีตราชบัญญัติมิได้ตัดรอนนั้น ได้ข้อ
ว่าคงอยู่ในอธิปไตยธรรม พระสัพพัญญูเจ้าตรัส

สรรพเสริญ มิได้ทรงคิดเทียบว่าเป็นมิฉาชีพแล้ว จะช่วย
กล่าวไปไปถึงกษัตริย์ที่บรรลุนิพพานแล้ว เพราะ
อำนาจโสภะปัตติมรรคญาณนั้น ฆ่าเสียได้ซึ่งมิฉา
ชาติไว้ในกองมิฉัตตธรรมชาตสุญ

ข้อ ๓ ท้าวภูเวงราชโลกบาลพิตรก็จะวางพระอารมณ์เหมือน
กับพระเจ้าพิมพิสารและพระเจ้ามโหฬาร ที่ถวาย
วิสัยชนามาแล้วในข้อ ๒ เพราะพระองค์เป็นพระ
โสภะด้วยกัน ขาปธรรมทั้งปวงที่เป็นส่วนพระโสภะ
ประหารเสียได้ก็ชาตสุญจากพระกมลสันดานเหมือน
กัน แต่มิได้ละจารัตพระราชนิพพาน มิได้ปลง
พระทัยลงในอันจะกระทำกรรมกรรมอาชญาบรรพาส
ด้วยอกุศลเจตนาเลย

พระราชปุจฉาที่ ๓ ความว่า

จะเอาทองพระพุทธรูปวัดมณฑลพิตรซึ่งหักพังอยู่นั้น กับ
ทั้งทองเครื่องประดับสำหรับพระบาง มาหล่อเป็นพระพุทธรูป
ขึ้นอีกองค์หนึ่ง จะควรหรือไม่ ?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๓ สมเด็จพระสังฆราช พร้อมด้วยสมเด็จพระราชา

คณะ และพระราชาคณะ ๑๘ รูป ถวายวิสัชนาว่า

ถ้าพระเจดีย์ชำรุดทรุดโทรมก็ อยู่ในที่ซึ่งหาผู้รักษา
มิได้ก็ ตั้งอยู่ในที่อันสมควรและที่ใดที่มีฉาชีพ และที่ใด
คนอันเป็นบาปก็ บุคคลปรารถนาจะให้เป็นผู้บุญ จะทำลาย

เสียด^๔ก็ จะชะลอมาและจะกระทำด้วยอุบายอันใดอันหนึ่งก็^๕ดี
แล้วกระทำให้เป็นปกติดังเก่า ผู้นั้นย่อมได้อันสง^๖ส^๗มากมาย
ยิ่งนัก คุงหม่ออาชว^๘โกมารภ^๙ ซึ่งถวายศิ^{๑๐}นิ^{๑๑}โอสถพอก
พระบาทสมเด็จพระสัพ^{๑๒}พ^{๑๓}ณ^{๑๔}เจ้า เพื่อทำลายพระโลหิตอัน
หือ^{๑๕}ย่น^{๑๖}นั้นออกเสียด^{๑๗}แล้วถวายพระโอสถสมานพระม^{๑๘}ัง^{๑๙}สะ
ทำให้พระบาทหายแผลเป็นปกติดังเก่า ประกอบด้วยบุญผลา
น^{๒๐}สัง^{๒๑}ส^{๒๒}เป็นอันมาก

อนึ่งถ้าจะกล่าวถึงพระพุทธรูป ก็มีอรรถาธิบายเหมือน
พระเจดีย์นั้น

อีกประการหนึ่ง ซึ่งจะเอาสรรพเครื่องประดับเครื่อง
บูชาของพระบางนั้นมา ที่ควรจะบูชาจะหลอมก็จะบูชาจะหลอม
ที่ควรจะทำหน้าย^{๒๓}ได้^{๒๔}วัตถุเงินทองมาแล้ว จะหล่อสร้างเป็น
พระพุทธรูปขึ้นใหม่อีกพระองค์หนึ่ง เพราะจะมีให้ราชภัก^{๒๕}กับ
อ^{๒๖}บาย^{๒๗}ทุก^{๒๘}ซึ่ง^{๒๙}ยัง^{๓๐}เกิด^{๓๑}แก่^{๓๒}ฝูง^{๓๓}ชน^{๓๔}ที่^{๓๕}เป็น^{๓๖}โจ^{๓๗}ร^{๓๘}นั้น ก็น^{๓๙}ย^{๔๐}เข้า^{๔๑}ใน^{๔๒}พระ^{๔๓}เม^{๔๔}ต^{๔๕}คา
ย^{๔๖}าร^{๔๗}มี^{๔๘}ม^{๔๙}ผล^{๕๐}ยิ่ง^{๕๑}นัก แม^{๕๒}ฉ^{๕๓}ตร^{๕๔}และ^{๕๕}ธ^{๕๖}ง^{๕๗}ซึ่ง^{๕๘}เหล^{๕๙}ือ^{๖๐}จาก^{๖๑}บุ^{๖๒}ชา^{๖๓}ใน^{๖๔}ที่^{๖๕}นั้น แล้ว
นำ^{๖๖}ไป^{๖๗}ถ^{๖๘}ว^{๖๙}าย^{๗๐}แต่^{๗๑}พระ^{๗๒}เจ^{๗๓}ด^{๗๔}ีย^{๗๕}องค์^{๗๖}นั้น^{๗๗}ค^{๗๘}อ^{๗๙}ไป^{๘๐}อีก^{๘๑}ก็^{๘๒}หา^{๘๓}โ^{๘๔}ท^{๘๕}ย^{๘๖}มี^{๘๗}ใ^{๘๘}ถ^{๘๙}ุ^{๙๐}กัน

พระราชปุจฉาที่ ๔ ความว่า

สรรพสัตว์ที่เกิดขึ้นในโลก ก็ย่อมถึงความตายเป็น
ธรรมดา แต่ผู้ที่ยังอยู่นั้นต้องมาวิโยคโคกเศร้าระลึกถึงผู้ตาย
จนได้เสวยวิโยคทุกซั่ต่าง^{๙๑}ๆ เมื่อเป็นเช่นนี้ จ^{๙๒}ะ^{๙๓}ว่า^{๙๔}ผู้^{๙๕}ที่^{๙๖}รัก^{๙๗}
ใคร^{๙๘}อา^{๙๙}ล^{๑๐๐}ย^{๑๐๑}ถึง^{๑๐๒}นั้น ไ^{๑๐๓}ถ^{๑๐๔}า^{๑๐๕}บ^{๑๐๖}า^{๑๐๗}ป^{๑๐๘}อ^{๑๐๙}กุ^{๑๑๐}ศล^{๑๑๑}ไว้^{๑๑๒}ป^{๑๑๓}ระ^{๑๑๔}การ^{๑๑๕}ใด และจะ

ได้พ้นจากขีวิปโยคทุกชั้นนั้น จะปรนนิบัติประการใด และ
ผู้ที่เศร้าโศกถึงญาติที่ตายไปแล้วนั้น จะมีประโยชน์อันใด
แก่ญาติที่ตายไปแล้วเหล่านั้นบ้างหรือไม่ ?

แก่พระราชบุรุษที่ ๔

พระพิมลธรรม ถวายวิสัชนา (ลำดับที่ ๑)

บรรพาสัตว์ที่ยังทรงชีวิตอยู่ต้อง มาขีวิปโยคเศร้าโศก
ถึงผู้ตายนั้น เพราะตนได้กระทำความอกุศลกรรม คือ ปาณาติยาต
ไว้แต่ชาติปางก่อน ครั้นกระทำการกิริยาตายแล้ว ก็ไปยังเกิด
ในอบายภูมิทั้ง ๔ ครั้นจุติจากอบายภูมิแล้ว ก็ขึ้นมาบังเกิด
ในมนุษยโลก เมื่อมาเกิดนั้นก็อาศัยกุศลเข้าอุปถัมภ์เป็น
ชนกกรรมทำให้เกิด ครั้นต่อมาผลวิบากนั้นยังไม่สิ้นเข้า
เบียดเบียดพตน์ให้ผลอีก จึงให้วิโยคพลัดพรากจากสัตว์และ
สังขารอันเป็นที่รัก เมื่อบุคคลจะปฏิบัติให้ปราศจากวิโยค
ทุกชั้นนี้ พึงรักษาศีลให้บริสุทธิ์

อนึ่ง ที่ว่าผลแห่งกุศลที่ได้ทรงบำเพ็ญ และทรง
อุทิศพระราชทานแก่ชนทั้งหลาย มิให้ผลเป็นทิฏฐะบ้าง
นั้น เพราะพระราชกุศลที่พระองค์ทรงบำเพ็ญก็มีผลานิสงส์
เป็นอนกอนันต์ คงจะให้ผลในอนาคตกาล จะจัดเป็นทิฏ
ฐธรรมเวทนิยกรรมให้ผลเห็นประจักษ์ในชาตินี้ไม่ได้ โดย
จะต้องพร้อมด้วยสัมปทา ๔ ประการ

บุคคลที่เศร้าโศกร่ำไรรุ่งหม่นญาติซึ่งกับสูญไปแล้วนั้น

มีแต่ทำให้ร่างกายของคนเดือดร้อนอย่างเดียว ญาติที่ค้ำชูญ
ไปนั้นจะกลบฝังคนมากี่หามิได้

พระวินัยมุนี ถวายวิสัชนา (จำนวนที่ ๒)

ขี้นวิปโยคทุกชั้น ย่อมเกิดแต่ความรักเป็นเค็มเหตุ
และข้อว่าทรงบำเพ็ญพระราชกุศล แล้วทรงอุทิศพระราชทาน
แก่สรรพสัตว์ทั้งปวง ในบุญกุศลจึงมิได้ช่วยบำรุงสรรพสัตว์
เหล่านั้นให้ปราศจากอันตรายนั้น เพราะกุศลที่บุคคลอื่นกระทำ
จักให้ผลแก่บุคคลอื่นหามิได้ แม้สรรพสัตว์ทั้งหลายได้รับ
อนุโมทนาส่วนกุศลก็ดี แต่บัตถานุโมทนายบุญกิริยาวัตถุนั้น
มิได้ยังเกิดในปฐมเขวณะ จึงมิได้เป็นปฏิฐธธรรมเวทนิยะ

ผลทำให้เสวยขี้นวิปโยคทุกชั้นนั้น เพราะทำอกุศลกรรม

๓ ประการ คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน และกาเมสุ
มิฉาหาร เมื่อคนเฝ้าเสียไต่ก็จะไม่เกิดวิปโยคทุกชั้น

พระราชปฤจฉาที่ ๕ แยกข้อความเป็น ๔ ข้อ คือ

ข้อ ๑ ไต่ฆ่าเพ็ญพระราชกุศลสิ่งใดไว้ จึงได้มาเสวยศิริ
ราชสมบัติ

ข้อ ๒ ด้วยทรงพระปรีวิตถถึงสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงและ
พระพันปีหลวง และพระบรมราชปฤษฎางค์คานวงศ์
และข้าทูลละอองพระบาท และพระราชพาหนะทั้งปวง
ว่ายังไม่สมควรที่จะล่วงลับไป โฉนจึงล่วงลับไป

ข้อ ๓ ไต่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลไว้เป็นอันมาก และไต่ทรง
แผ่ส่วนพระราชกุศลนั้นแก่สมเด็จพระประยูรวงศา
นวงศ์ มีสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเป็นต้น ไฉน
พระราชกุศลนั้นจึงไม่ช่วยป้องกันไว้ได้

แก่พระราชปวงชาติ ๕ พระธรรมเจดีย์ วัชรจักรวรทิวาชาวาส ถวาย
วิสาขนาว่า

ข้อ ๑ การที่พระองค์ทรงประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจบุญญา
ภินิหาร หากไต่ทรงบำเพ็ญมาแต่เบื้องบรมิภพ ถึง
ข้อความในนิธิกัณฑ์สูตรว่า บุญญานิธิ ชุมทอง
กล่าวคือบุญนี้ย่อมสำเร็จความปรารถนาแห่งเทพยดา
และมนุษย์ทั้งปวง

บุคคลจะไต่ เป็นอธิปัตติ คือไต่ชาติคิยมหาคาล
พราหมณ์มหาคาล คหบดีมหาคาล เป็นต้น กัตติ
บุคคลซึ่งเป็นมนุษย์จะไต่แล้วสมบัติทิพย์ในเทวโลก
เป็นต้นกัตติ ย่อมไต่ด้วยบุญนิธิ ใช่แต่เท่านั้น
บุญนิธินี้ยังให้สำเร็จผลตลอดถึงโลกุตตรสมบัติ การ
ที่พระองค์ได้มาเสวยศิริราชสมบัติครั้งนี้ ก็เพราะ
อำนาจกุศลราศีที่ไต่บำเพ็ญมาแต่ในปางก่อน

ข้อ ๒ ที่เป็นไปเช่นนั้นด้วยอำนาจแห่งอกุศลกรรมของท่าน
ทั้งมาแล้วในกาลก่อน มีกระทำความผิดบาปกรรม
เป็นต้น ผู้คนเมื่อเกิดมาเป็นมนุษย์ เคยบาปอันเป็น

กรรม ๔ ประการอันวยผลให้ไ้ความลำบากเวทนา
มีประการต่างๆ ไม้รู้แล้ว ให้ผลให้เป็นบุคคลมี
อายุสั้นพลันตาย

ส่วนผู้ที่มีอายุนั้น ก็เพราะกุศลที่ตนรักษาคือ
ศีลปาณาติบาต ไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต มีเมตตากรุณา
สัตว์ เห็นสัตว์ต้องภัยไ้ทุกข์แล้ว ก็คิดอ่าน
ปลดเปลื้องให้พ้นจากความตาย

ข้อ ๓ เพราะ อานาจอกุศลมาตามัชฌิมาทกรรมมีกำลังกล้า
เป็นกรรมวารณของกันซึ่งกุศลทั้งปวงเสีย จะบ่ยกกล่าว
ไปไ้ถึงโลกียปุถุชนเล่า แม้พระมหาโมคคัลลานเถร
เจ้า ซึ่งเป็นพระอริยบุคคลอันประเสริฐ ใจ ๕๐๐
ยังจับพระผู้เป็นเจ้าประหารให้แหลกไ้ สมเด็จพระ
ทศพลญาณยังไม้สามารถเอาพระพุทธานุภาพช่วยไ้

ข้อ ๔ ขพิตรพระราชสมภารและพระราชโอรสธิดา พระประ
ยูรวงศ์ มีพระศรัทธาเชื่อถือในคุณแห่งพระ
รัตนตรัย บำเพ็ญทานตั้งอยู่ในปญฺจางคิกศีล และ
อริยางคิกศีลาจารวัตร ปฏิบัติเหมือนนางวิสาขา
มาแต่บุริมชาติ จึงจะมีพระชนม์ยืนนาน และพร้อม
ด้วย พระ ราชโอรสธิดาและพระประยูร วงศ์

พระราชปุณฺหาที่ ๖ ความว่า

สามีคิรีตจะมีคุณประการใด ?

แก่พระราชปณิธานที่ ๒ สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะ ๔ รูป
ถวายวิสัชนาว่า

สามัคคีธรรมมีคุณเป็นเอกประการ ความสามัคคีคือ
ความพร้อมเพรียงกัน มีพร้อมเพรียงประชุมกันเนื่องนิตย
เป็นต้น ย่อมให้ไต่สัจจะข่าวสารร้ายและดี อันออกมาแต่
นิคมคามเขตต์ประเทศต่าง ๆ ว่าเกิดศึกและเกิดโจรเป็นต้น
ฝ่ายข้าพเจ้ามีศรัทธาว่า รุชิวรรณว่าบรมกษัตริย์มิได้ประมาท
ก็ไม่สามารถจะพากันกำเริบได้ พระเกียรติยศก็จะปรากฏไป
ทั่วทิศานุทิศ ความสามัคคีของหมู่คณะนำความสุขมาให้ การ
งานทั้งทางโลกและทางธรรม ย่อมสำเร็จผลได้ด้วย ความ
สามัคคี แม้สัตว์วิเศษมีมดและปลวกเป็นต้น เมื่อมัน
สามัคคีกันแล้ว มนุษย์ยังไม่กล้าทำลายรังของมันได้ สามัคคี
มีคุณถึงเช่นนี้

พระราชปณิธานที่ ๓ ความว่า

ฉันใดจะไต่พระภิกษุสามเณรเป็นเปรียญ ให้สมควร

แก่พระราชศรัทธา ?

แก่พระราชปณิธานที่ ๓

สมเด็จพระสังฆราช และพระราชาคณะทั้งปวง ถวายวิสัชนา

(ความที่ ๑) ว่า

แก้ ๕ ประการที่หาได้ยากในโลก ซึ่งสมเด็จพระผู้
มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ใจความว่า ความ

ยังเกิดแห่งพระสรรเพชญ์ผู้เฒ่าศรีสรรพภิเลิศมาร ตรีสรุพระ
 สัพพัญญุตญาณโดยอาการมิไต่วิปริตนั้น ๑ บุคคลที่
 สำแดงบอกกล่าวไต่ซึ่งพระธรรมวินัยนั้น ๑ บุคคลที่รู้ซึ่ง
 พระธรรมวินัย ที่พระสัพพัญญูตรัสรู้นั้น ๑ บุคคลที่รู้
 พระธรรมวินัย และบิณฑุรพระธรรมเทศนา อุตสาหะ
 ปฏิบัติตามธรรโมวาทานุศาสน์ไต่กันนั้น ๑ บุคคลกอบด้วย
 กตัญญูกตเวที ๑ ทั้ง ๕ นั้นล้วนเป็นแก้วหาไต่ด้วยยากในโลก
 และยอมรับสารภาพว่าบถพร้อมด้วยการบำรุงพระภิกษุสามเณร
 ในอันให้ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม ขอปฏิญาณว่าแท้
 นี้ไปจะเอาธุระในการให้พระภิกษุสามเณรไต่ ศึกษาพระปริยัติ
 ธรรมจนกระทั่งสอบไต่ไต่ทั้งพระราชประสงค์

สมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะทั้งปวง ถวายวิสัชนา
 (ความที่ ๒) ว่า

อันตราย ๕ ประการ คือ ต้องสันถมแห่งคนพาล แล้ว
 หมายรักพระปริยัติไปด้วยเหตุต่างๆ ๑ โรคภัยมารันทำย่ำยี ๑
 มาตุคามมาปองเพียรทำให้กุลบุตรสิ้นศรัทธา ๑ มีจรรยา
 ครองจำ ๑ กุศลवासนาในอกิตและขั้จยุ้นมิไต่มี จึงมีความที่
 จะทรงพระไต่ปฏิบัติไต่ และมีควรระยับขั้จยุ้นหาแห่งพระ
 มหาภักดิ์ไต่ไต่ ๑ และรับปฏิญาณว่าจะอุตสาหะไต่ก่เดือนกุล
 บุตรที่มกุศลवासนา ให้มีศรัทธาความเพียรยิ่ง ๆ ขึ้นไป

พระราชปุจฉาที่ ๘ แยกข้อความเป็น ๒ ข้อ คือ

ข้อ ๑ ไต่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมานานแล้ว ยังมีการ

พระราชกุศลอย่างใดที่พอจะทำได้ แต่ยังไม่ได้ทรง
บำเพ็ญบ้าง

ข้อ ๒ คนเชื่องใจมีทรัพย์สินอยู่เพียงกหาปณะหนึ่ง จะทำบุญ
สิ่งใด จึงจะได้านิสงส์มากเท่ากับผู้มีทรัพย์สินทำตั้ง

๑๐๐ และ ๑๐๐๐ กหาปณะ

แก้พระราชปุจฉาที่ ๘

ข้อ ๑ ยังไม่พบคำวิสัชนา

ข้อ ๒ พระพินิตธรรมถวายเป็นวิสัชนาว่า

บุทคลให้ทานมากแก่พระภิกษุสงฆ์มากนั้นให้ ผล
มากยิ่งโดยวิเศษ ถึงข้อความในอรรถกถาว่า
บุทคลจำพวกหนึ่งมีศรัทธาเล็กน้อยมีทรัพย์สินมาก บุทคล
นั้นไม่อาจกระทำกุศลให้มากได้ บุทคลจำพวกหนึ่ง
มีศรัทธาเล็กน้อยมีทรัพย์สินน้อย ไม่อาจกระทำกุศลให้มาก
ได้ บุทคลจำพวกหนึ่งมีศรัทธามาก มีทรัพย์สินน้อย
ไม่อาจกระทำกุศลให้มากได้ บุทคลจำพวกหนึ่งมี
ศรัทธามาก มีทรัพย์สินมาก อาจกระทำกุศลให้มากได้

พระราชปุจฉาที่ ๙ ความว่า

พระราชปรารภเรื่องพระสงฆ์ไทยห่มผ้าอย่างมอญ

แก้พระราชปุจฉาที่ ๙

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังทรง
ผนวชได้ทรงทำคำปฏิญาณถวายแด่สมเด็จพระบรมพรหมนาถ

ความว่า ขอรับพระราชทานสารภาพโดยสัจจะจริงว่า แต่ก่อน
เมื่อเป็นภิกษุหนุ่มแรกบวช กำลังตั้งหน้าแสวงหาความรู้ วินัย
สิกขา ไปคอบหากับสงฆ์พวกคึกคะนองเถียงกันไปต่าง ๆ ไป
ฟังพูดกันว่าหม่อมอย่างรามัญเห็นถูกต้องด้วยเหตุต่าง ๆ ก็พลอย
เห็นไปด้วย แต่ยังมีใจห่มเอง ครั้นภายหลังพระสงฆ์อื่น
ห่มเข้าไปในวัง มีรับสั่งถามเลย ๆ คิดคึกใจไปว่าทรงพระกรุณา
โปรดให้ถือตามชอบใจ จึงพลอยทำด้วย ต่อมาโดยรักไป
ข้างทางสิกขา หาได้นึกถึงพระเกียรติยศและการแผ่นดิน
ไม่ ถ้านึกได้แต่ครั้งนั้น ก็เห็นจะมีไต่ประพฤติมา ครั้นต่อมา
มีศิษย์หามากชั้น ๆ โดยอาศัยพระบารมีทรงแสดงพระกรุณาชุบเลี้ยง
จึงคิดเห็นว่า จะประพฤติหม่อมอย่างรามัญไม่สมควรแก่พระ
เกียรติยศและประเพณีพระนคร จึงขอประพฤติตามพระราช
ประสงค์ เพื่อมิให้มีความร่ำคาญเคืองพระบรมราชอิริยาบถ
อนึ่งจะได้สามัคคีกันในระหว่างพระเถระผู้ใหญ่ในเบื้องหน้า

ประชุมพระราชปจณา ภาคที่ ๕
พระราชปจณาในรัชกาลที่ ๔ กับ รัชกาลที่ ๕

พระราชปจณารัชกาลที่ ๔

พระราชปจณาที่ ๑ ความว่า

ทรัพย์สินมรดกของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ จะเป็น
ของสงฆ์หรือไม่ ?

(ไม่มีคำถวายเป็นวิสัชนา)

พระราชปุจฉาที่ ๒ ความว่า

เรื่องพัทธสีมาจะต้องมีพระบรมราชานุญาตหรือไม่?

แก้พระราชปุจฉาที่ ๒

เรื่องนี้น่าจะมีคำตอบพระราชปุจฉา แต่หาพบฉบับไม่
แต่การที่เป็นอยู่ในบัดนี้ เป็นอันต้องกราบบังคมทูลพระกรุณา
ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตก่อน จึงจะผูกพัทธสีมาได้

พระบรมราชาธิบายที่ ๓ ว่าด้วยการในพระพุทธรักษา

มีพระราชดำรัสว่า พระพุทธรักษานี้มีความดีความ
อัศจรรย์เป็นเอกประการ จึงมีคนเป็นอันมาก ตื่นกันเข้านับ
ถือ แล้วเล้าลือต่อๆ กันไป มีผู้บริจาคทรัพย์สมบัติเกื้อหนุน
แก่ผู้บวชเรียน คนที่บวชเป็นพระสงฆ์สามเณรเถรธำ ว่า
โดยสมมุติเป็นผู้อธิษฐานศีลเป็นนิตย คฤหัสถ์แม้เป็นเจ้านาย
ก็ต้องถวายนมัสการ และเป็นผู้ที่รักษาทักษิณาทานที่เขาให้
ในเวลามังคลามงคลการ ได้สร้างวัดวาอารามแผ่สำราญไป
ในบ้านน้อยเมืองใหญ่ จนถวายเป็นถิ่นฐานของคนยากจน
อนาถา เข้ามาอาศัยเลี้ยงตนเลี้ยงทอง ทั้งนิกเพราะมีผู้
ไม่ถือศาสนาจริง ๆ เข้ามาแอบอิงอาศัยอ้างเท่จอบดโกงต่างๆ
และทรงบรรยายถึงยทกขิณเฉยโย ว่า จ้องมองจะหาคำพูด
ทั้งนี้ทรงกำหนดทริทถกถุมอยู่ในวัคซงสัยเนองมานาน ว่า
พระราชาคณะมิได้เอาใจใส่เลย มัวแต่ถือสิ่งไม่เป็นสาระ ใน
หลวงทุกวันนักถือพระพุทธรักษา แต่ถือเฉพาะเนื้อและแก่น

เปลือกและกะพริ่งรังสกลปรกโสโครกที่ปนเปื้อนอยู่ดูไม่ได้ เมื่อ
เห็นว่าสิ่งใดไม่ดีก็จะทิ้งสิ่งนั้น

พระบรมราชาธิบายที่ ๔ ว่าด้วยคำว่า ตถาคต อหิ มัมม เม
พระสงฆ์มาใช้ว่าอาตมาเสียหมด

ข้อนี้ทรงอธิบายถึงถ้อยคำที่พระภิกษุใช้เทศนาอยู่ทุกวัน
นี้ว่ารังเกียจอยู่สองคำ คำหนึ่งคือเทศน์ว่าพระพุทธเจ้าเรียกพระ
องค์ท่านเอง ว่าพระตถาคตๆ ทุกคำไป ไม่มีวิเศษวันข้าง
ควรจะใช้ให้ตรงกับบาลีที่มีอยู่ เช่นในที่บางแห่งเป็น อหิ
มัมม เม ก็คือ มิใช่มีแต่ตถาคตเท่านั้น ถ้าใช้ผิดพลาด
เกรงจะเป็นเท็จไป จึงควรใช้ให้ตรงกับความประสงค์ของภาษา
นั้นๆ อีกคำหนึ่ง คือ อาตมา มักใช้ปนกันไปหมด
เหมือนกัน ควรจำกัดใช้กับชนนั้นๆ เช่นใช้แทนคำ
พูดของท่านผู้พบกับเจ้าและขุนนางตั้งแต่ชั้นเจ้าพระยา ถึง
พระ เป็นต้น จึงจะเหมาะสม

พระบรมราชาธิบายที่ ๕ พระภิกษุบางรูปเที่ยวฝากตัวให้กว้างขวาง
ในกรมมหาดไทย กลาโหม กรมท่า โดยหวังยศเมื่อสึกแล้ว
มีพระราชดำรัสเห็นอเกล้าเห็นอกระหม่อมว่า พระบาท
สมเด็จพระมหาภิกษุเจ้าพระยาฯ พระเจ้าแผ่นดินซึ่งได้เสด็จ
เกลิงถวัลยราชสมบัติในกรุงเทพมหานคร ๓ พระองค์ ๔ พระ
องค์ทั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ล้วนทรง

พระราชศรัทธาเลื่อมใส หวังพระราชหฤทัยจะทรงทำนุบำรุง
พระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองยิ่ง ๆ ขึ้นไป เมื่อทรงเห็นภิกษุรูปใด
มีสติปัญญาวิญญาคูณ ควรจะเป็นพระราชาคณะ พระครู
ฐานานุกรมเปรียญ ก็ทรงพระราชทานฐานันดรศักดิ์นั้น ๆ
และทรงสละพระราชทรัพย์อุดหนุนให้เป็นเงิน ๘๐๔ ชั่ง
เศษ ครั้นบัดนี้ท่านเหล่านั้นที่เฝ้าใกล้ชิดมาด้วยใจมักยาบ
แสวงหาแต่ลาภสักการะและยศถาไฉน เทียบประจบฝัก
ตัวในเจ้าในขุนนาง ไว้ตัวเป็นคนกว้างขวางในกรมมหาดไทย
กรมกลาโหม กรมท่า ด้วยคิดเห็นว่าท่านเหล่านั้นจะ
ช่วยกราบทูลพระกรุณาให้สึกออกมาเป็นขุนนาง การที่คิด
ดังนี้คงไม่สมประสงค์แล้ว ต้องพระราชประสงค์แต่คนมีชาติ
ตระกูลเป็นขุนนาง พวกชาววัดนั้นควรจะเป็นขุนนางได้แต่
ในกรมลูกขุน กรมอาลักษณ์ กรมธรรมการราชบัณฑิต
สังฆการีเท่านั้น ซึ่งชาววัดมิใช่บุตรมีชาติตระกูลจะคิดเลื้อย
สนไป

พระบรมราชาธิบายที่ ๖ หนังสือโต้ตอบกับพม่า ในรัชกาลที่ ๔
พม่า ๔ คน ถือนั่งสือเสนาบดีพม่า มีมาถวายสมเด็จพระ
สังฆราช ใจความว่า อยากจะทราบการฝ่ายพระศาสนาใน
กรุงสยาม

จึงทรงพระกรุณาโปรดให้พระพิมลธรรม (ยิ้ม) วัด
พระเชตุพน เมื่อยังเป็นพระพรหมมุนี มีลิขิตตอบไป

ใจความว่า ตามที่มีพวกพม่า ๔ คนเข้ามากรุงเทพมหานคร นำเอาสมณศาสน์และไทยธรรมเป็นอันมากมาให้เรา และได้ถวายพระเถรานุเถระ ๔๔ รูปนั้น ขออนุโมทนา และทรงชี้แจงความเป็นไปของกรุงเทพมหานคร จำเดิมแต่ประเทศสยามตกไปอยู่ในอำนาจของชนชาติอื่นและกลับมาเป็นของสยามตามเดิมแล้ว หรือการที่พม่าเป็นข้าศึกกับไทย และไทยเป็นอย่างไรกับพม่านั้น ก็ทราบอยู่ในใจของไทยแล้ว เคยมีพม่าที่แสดงตนเป็นทศเข้ามาเราหาเป็นสัมพันธไมตรีกับสยามแต่พึ่งไป ๆ ก็เป็นเหตุถึงนั้น นั้นจะเป็นความประสงค์อย่างไรก็แล้วแต่การ สยามมีอริยาศัยอันคืออยู่เสมอ สยามมีกษัตริย์ปกครองสืบ ๆ กันต่อมา การศาสนาอยู่ในความอุปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ ยกย่องเกียรติคุณของพระภิกษุผู้มีสติปัญญา โดยให้ได้รับฐานันดรศักดิ์ตามสมควรแก่หน้าที่ได้ตั้งอยู่ในข้อปฏิบัติบำเพ็ญกุศลทั้งภายในและภายนอกพระนคร คัมภีร์พระพุทธธรรมะพร้อมทั้งอรรถกถา ฎีกา ก็มีพร้อมมูลในกรุงเทพมหานครนี้

พระบรมราชาธิบายที่ ๗ ว่าด้วยพระเทพโมลีถวายเทศนาใช้คำผิด

เวลากลางคืนพระเทพโมลีถวายพระธรรมเทศนา พระธรรมบทเบื้องต้นผูก ๑ ถึงในที่ว่า ประทัยพระราชศาสน์ มีคินอันบุทคลประภิชฐานแล้วด้วยแหวนแห่งพระราช ครั้นถวายเทศนาจบทรงประเคน จิ่งทรงเปลื้องพระอำมระวงศ์ที่

ทรงอยู่ในพระอนามิกา แล้วรัชสั่งให้หลวงนายคักคักกลับไป
ถามพระเทพโมลีว่าอะไร ท่านก็บอกมาว่าแหวน การ
เรียกเครื่องประดับของพระราชินีคำไพเราะ ๆ เช่นนี้ พระ
เทพโมลีเป็นพระราชาคณะที่ได้เล่าเรียนมาแล้ว น่าจะรู้จัก
ภาษาบาลีได้ดี ถ้าเป็นพระราชาคณะไม่สมควร ควรที่จะ
รู้จักคำสูงคำต่ำ นี่ใช้คำพูดเหลวละไป พระเทพโมลีเป็น
พระราชาคณะผู้ใหญ่แล้ว แต่จะหักขราก็ไม่ได้ เพราะอายุ
ยังไม่ถึง ๗๐ ปี จึงให้ลดนิตยภัตเสีย

พระราชปจณาในรัชกาลที่ ๕

(พระราชปจณาที่ ๑ ไม่พบพระราชปจณา มีแต่คำถวายวิสัชนา)

เรื่องแปลศัพท์พระนิพพาน

แปลศัพท์นิพพาน ตามโวหารพระราชาคณะหลายพระ
องค์ โดยพระราชปจณาเมื่อปีระกาเบญจศก คักราช ๑๒๓๕
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ยังดำรง
พระยศเป็นกรมพระ

นิพพานนั้น คือความดับไม่เหลือแห่งอวิชชาและตัณหา
จนขั้นที่ ๕ ไม่มีไม่เป็นต่อไป ความที่อวิชชาและตัณหา
ดับไม่เหลือ ด้วยอริยมรรคสมุจเฉตญาณนี้แล ชื่อว่านิพพาน

หม่อมเจ้าพระญาณวรารักษ์

นิพพานศัพท์นั้น แปลว่าสิ้นราคะโทสะโมหะทั้งปวง

แปลว่า ธรรมเป็นปกติทุกขทั้งปวง

แปลว่า ธรรมชาติออกจากตัณหา ฯ

หม่อมเจ้าพระสมเด็จพรพุกมาจารย์ ครังยังเป็นหม่อมเจ้าพระพุทธรบาท
ปัตถัน

ธรรมชาติออกจากธรรมร้อยไว้ ซึ่งสัตว์ ชื่อว่านิพพาน

นัยหนึ่งว่า ธรรมชาติออกจากตัณหา อันกล่าวคือวานะ

ชื่อว่านิพพาน

อีกนัยหนึ่ง “นิพพาน” แปลว่า ธรรมเป็นเครื่องดับ

แห่งเพลิง คือ ราคะ เป็นต้น ฯ

หม่อมเจ้าพระธรรมมุนีหิศาภา

“นิพพาน” นั้น เป็นเครื่องดับเพลิงกิเลส และ

เพลิงทุกข์ทั้งสิ้น และสรรพสังขารทั้งหมดยกขึ้นทั้งสิ้นเชื้อหา

เศษมิได้ ฯ

สมเด็จพระวันรัต (ทัช) ครังยังเป็นพระพิมลธรรม

นิพพาน แปลว่า ดับเหตุเกิดทุกข์ ฯ

สมเด็จพระสังฆราช วัดราชประดิษฐ์ ครังยังเป็นพระสาสนโสภณที่

พระธรรมวโรคม

นิพพานศัพท์ ว่าดับ คือดับเครื่องร้อนเครื่องเผาเสีย ฯ

ก็แต่นัยว่า นิพพาน ดับ คือดับเครื่องร้อนเครื่องเผา ฯ

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (ศรี) ครังยังเป็นพรหมมุนี

นิพพาน ธรรมดาไม่มีแห่ง วานะ คือ ตัณหา ฯ

พระพรหมมุนี (เหมือน) ครังยังเป็นพระอริยมุนี

นิพพาน แปลว่า ธรรมเป็นที่ดับเพลิงกิเลส เพลิง
ทุกข์ หรือแปลว่า ธรรมเป็นที่ไม่มี วานะ ของร้อยรัก
คือตัณหา ฯ

พระเทพกระวี (นัม) ครังยังเป็นพระสุคุณคณาภรณ์

นิพพานศัพท์ คือนิพพาน แปลว่า ธรรมดาที่เป็นที่
ออกจากตัณหาและกิเลสทั้งปวง ฯ

สมเด็จพระพุทฺธโฆษาจารย์ (จ๋)

นิพพาน แปลว่า ออกจากตัณหา ฯ

สมเด็จพระวันรัต (สมบุญ)

อาตมภาพทราบว่าเดิมเป็น นี๑ วานะ ๑ ครันปริยายเขา
ว เป็น พ แล้วทเวภาพเป็นสองสำเร็จรูปเป็นนิพพาน แปลว่า
ธรรมเข้าไปประยบสิ้นไม่เหลือหลง ฯ

พระพิมลธรรม (อัน) ครังยังเป็นพระธรรมไตรโลกอยู่

นิพพาน นั้น ตามพยัญชนะ ว่าออกจากตัณหา เป็น
เครื่องเย็บร้อยไว้ อย่างหนึ่ง แปลว่า ดับ ฯ

พระธรรมเจดีย์ (เนียม) ครังยังเป็นพระเทพโมลี

แปลว่า ธรรมดาอันใดออกจากตัณหาชื่อว่า วานะ
เพราะฉะนั้นธรรมชาตินั้นชื่อว่า นิพพาน

นัยหนึ่งค้นหาชื่อว่า วานะ ไม่มีในธรรมชาตินี้ เพราะ
ฉะนั้น ธรรมชาตินี้ชื่อว่า นิพพาน

นัยหนึ่ง ในเมื่อธรรมชาตินี้บุคคลได้แล้ว ความที่
หาไม่ได้แห่งค้นหา ชื่อว่า วานะ ปรากฏ เพราะฉะนั้น
ธรรมชาตินี้ ชื่อนิพพาน ๑

พระธรรมไตรโลก (ทอง) ครังยังเป็นพระเทพมุนี
ในบทคือนิพพานนั้นว่าคยโตยไม่เหลือ ๑

สมเด็จพระวันรัต (แดง) ครังยังเป็นพระเทพกระวี
นิพพาน นั้น โดยพยัญชนะว่า ออกจากค้นหาเป็นเครื่อง
เย็บร้อยไว้ อย่างหนึ่ง แปลว่า คย ๑

พระธรรมภาณพิลาส (ผ่อง) เมื่อยังเป็นพระโพธิวงศ์
นิพพานศัพท์ มีเนื้อความวิภาคมากหลายอย่างนัก ถ้า
จะแปลสั้นๆ นิพพาน แปลว่า ของเป็นที่คยก็เลสเท่านั้น
จึงจะสรุปความได้มากกว่าอื่น ๑

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (แสง) ครังยังเป็นพระราชามุนี
ธรรมอันออกแล้วจากค้นหาโดยบทว่า “วานโต นิกขันตํ
นิพพาน” ธรรมอันใดออกแล้วจากค้นหา ธรรมนั้นชื่อว่า
นิพพาน

“นตฺถิ เอตฺถ วานนฺติ นิพฺพาน” ค้นหาไม่มีใน
อสังขตธรรมนี้ เพราะเหตุนี้ อสังขตธรรมนี้จึงชื่อนิพพาน
เป็นที่ไม่มีค้นหา

นัยหนึ่ง “อริคเต วานัสส อภาโวติ นิพพาน”
 อสังขตธรรมบุคคลได้สำเร็จแล้วตัณหาไม่มี เพราะเหตุนี้
 อสังขตธรรม จึงว่านิพพานธรรมอันไม่มีตัณหา

พระญาณสมโพธิ (อิม)

นิพพานศัพท์นี้ แปลว่า เป็นที่ดับแห่งเพลิง คือ ราคะ
 โทสะ โมหะ

อีกนัยหนึ่ง นิพพานศัพท์ แปลว่า ออกแล้วจากตัณหา
 เป็นที่ยังจิตต์ให้หลง

พระราชปณิธาที่ ๒ แยกข้อความเป็น ๔ ข้อ คือ

- ข้อ ๑ การก่อทรายหรือพระเจดีย์ทรายในฤกษ์ศุภสงกรานต์
 และฤกษ์อื่นๆ เช่นอย่างก่อกันทุกวันนี้ จะมีบท
 พระบาลีหรืออรรถกถาฎีกา คัมภีร์ใดบ้าง
- ข้อ ๒ การก่อพระทรายนี้ มีมาแต่ครั้งพุทธกาล หรือมีขึ้น
 ภายหลังเมื่อพระพุทธเจ้าเข้าปรินิพพานแล้ว
- ข้อ ๓ ถ้ามีขึ้นภายหลังพุทธกาล มีชนนประเทศใดก่อน ผู้
 ใดเป็นต้นบัญญัติจัดการ และปรารถนาเหตุอะไร จึง
 ได้คิดจัดการก่อพระทรายขึ้นเป็นธรรมเนียมในบ้าน
 เมืองที่นับถือพระพุทธศาสนาสืบมาจนถึงกาลทุกวันนี้
- ข้อ ๔ ในเรื่องเทวาทิกชฎิล เคยว่าพระอรุณเวลกัสสป มี
 บริวาร ๕๐๐ พระคยากัสสปมีบริวาร ๓๐๐ พระ
 นทีกัสสปมีบริวาร ๒๐๐ รวมชฎิลบริวารครบพันหนึ่ง

ควรจะเป็นพื้นสามรูปทั้งอาจารย์ด้วย

ครั้นเรื่องความในอาทิตตปริยายสูตรมีว่า “ตสฺส ภิกฺขุ
สทฺสสฺส อุนฺปาทาย อาสเวหิ จิตฺตานิ วิมุจฺสิ” ว่าจิตต์ของ
พระภิกษุพื้นหนึ่งนั้นหลุดจากอาสวะทั้งหลายแล้ว คือบรรลु
อรหัตตผลสิ้นทวิภังค์ทั้งพื้นหนึ่งนั้นแล้ว

อนึ่งความในพระปฐมสมโพธิ กล่าวด้วยพระพุทธเจ้า
เสด็จมาเมืองกบิลพัสดุ์ครั้งแรกมีว่า “ชีนาสวสทฺสฺสปรวฺกฺโต”
ว่าพระภิกษุชีนาสพพื้นหนึ่ง คือท่านบวรณชฎิลพวกนั้นนั้น
และแวดล้อมตามเสด็จพระผู้มีพระภาคมาแล้ว

ในจาคูรงคสันนิบาต มีว่าพระภิกษุชีนาสวารหัตตโยจณ
ชฎิลพื้นพระองค์ ได้มาเฝ้าพระผู้มีพระภาคในสมัยจาคูรงค
สันนิบาต ในความนี้ ก็คือพระบวรณชฎิลพวกพระอรุเวลกัสสป
นั้นนั้นและ มิใช่พระอรหัตต์พวกอื่น

ความเรื่องนี้ทรงฟังยังเคลือบคลุมอยู่ จะเป็นพระอรหัตต์
พื้นถ้วนหรือพื้นสาม อย่างไรแน่ จะมีข้อวินิจฉัยดั่งแท้

ในพระคัมภีร์ไคย้าง

แก่พระราชปุจฉาที่ ๒ พระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยถวายวิสัชนา ว่า

ข้อ ๑ การก่อกองพระทรายหรือพระเจดีย์ทราย เช่นอย่างก่อกัน
ทุกวันนี้ ไม่พบที่มาในพระบาลีแห่งใด นอกจาก
ทรงอนุญาตให้ ก่อกองพระสถูปพระตถาคตเจ้าไว้เป็นที่

สักการะบูชาในที่ประชุมทางสี่ ซึ่งมีมาในบาลีมหา
 ปรินิพพานสูตรที่ฉนิกายมทวารวรรค ส่วนในคัมภีร์
 อรรถกถาฎกาทังหลาย จำแนกพระสถูปไว้ ๔ อย่าง
 คือ พระสถูปที่บรรจุพระธาตุ เรียกธาตุเจดีย์
 บ้าง สารีริกเจดีย์บ้าง อย่าง ๑ พระสถูปที่
 บรรจุพุทธรูปบริกขารแล้วตั้งสถานที่พระพุทธรูปองค์ทรง
 บริโภกเรียกบริโภกเจดีย์อย่าง ๑ พระสถูปที่บรรจุ
 อักษรแสดงพระธรรมที่เป็นพุทธรูปน์ เรียกว่าธรรม
 เจดีย์อย่าง ๑ พระสถูปพระปฏิมาที่สร้างอุทิศต่อ
 พระพุทธรูปเจ้าเรียกอุเทสิกเจดีย์อย่าง ๑ ก็สถูปนั้น
 ในพระบาลีและอรรถกถาฎกาทังไม่ได้นิยามชัดว่าให้ก่อ
 ด้วยสิ่งอันใด แต่การก่อพระสถูปที่มีปรากฏในเรื่อง
 นั้น ๆ ล้วนก่อด้วยถาวรวัตถุมีอิฐเป็นต้น ที่ปรากฏ
 ว่าพระเจดีย์ทรายเท่านั้น มีมาในธรรมิกบัณฑิตราช
 ชาติก ในคัมภีร์ขุณฺณาสชาติก ซึ่งทราบบ้างเป็น
 ของลาวแต่งแสดงว่าเป็น คำพระอินทร์บอกแก่พระ
 โภทิสัตว์ว่า ก่อพระเจดีย์แล้วไว้วิมานแก้ว ส่วน
 ในคัมภีร์อื่น ๆ ก็พรรณนาแต่อาณิสยส์ในการเกลี่ย
 ทรายในภูมิสถานให้ราบรื่นเท่านั้น

ข้อ ๒ ไม่มีในบาลีแห่งใดว่าพระพุทธรูปเจ้าทรงอนุญาติหรือตรัส
 สอนให้ก่อด้วยทรายโดยอาการที่ก่อกันในทุกวันนี้ ได้

ความสันนิษฐานว่า มีขึ้นภายหลังแต่พระพุทธเจ้า
ปรินิพพานแล้ว

- ข้อ ๓ ได้ความสันนิษฐานว่า มีขึ้นในประเทศลาวก่อน ลาว
เป็นต้นบัญญัติจัดการ คืออยากจะได้บุญให้มากกว่า
การเกลี้ยทราย หรือคิจะชักชวนผู้ที่อยากจะได้
บุญมาก ๆ ให้ทำได้โดยสะดวก เช่นการบอกบุญก่อน
พระเจี๊ยกินทุกวันนั้น ชรอยผู้ต้นบัญญัติจะคิดเห็นว่า
สลุบเป็นของที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาต เมื่อก่อทราย
ให้เป็นจอมขึ้นแล้วจะได้เป็นสลุบแล้วเก็บเอาไปโพธิ์
เป็นต้นบรรจุไว้ภายในอุทิศต่อพระพุทธเจ้า ได้ชื่อว่า
เป็นบริโภคเจี๊ยก์ และอุทเทสิกเจี๊ยก์กว่าจะเกลี้ยโดย
ปกติ

อีกประการหนึ่ง จะเป็นของย่อมาแต่ก่อนพระสลุบ
ด้วยถาวรวัตถุ เหมือนเรื่องมีแจง ซึ่งถกกันว่า
ใครทำได้ชื่อว่ายกย่องพระพุทธานุศาสน์ เป็นของย่อ
มาแต่ก่อนมาแต่สังคายนานี้

- ข้อ ๔ ข้อนี้ ในบาลีมหาวรรคก็ว่าเคลือบคลุมอยู่ ในอรรถ
กถาภาววรรคก็มีไต่ว่าไว้ เหมือนบริวารพระสารีบุตร
พระโมคคัลลาน์ว่า ๒๕๐ กับทั้งอาจารย์ ควรจะเป็น
๒๕๒ รูป ครั้นเรียบรวมกันหมดก็ว่าแต่ ๒๕๐ เช่น
ในเรื่องจากุรงคสันนิบาตนั้นเอง ว่าโดยความเห็น

ก็เป็นต่าง ๆ กัน ถ้าจะวินิจฉัยตามที่มีมากกว่าแล้ว
พระบูรพาจารย์ทั้งอาจารย์ทั้งศิษย์ เป็นแต่พันล้าน
เท่านั้น.

นายยม ศรีหงส์ ผู้พิมพ์โฆษณา
โรงพิมพ์ศรีหงส์ มุมถนนอนุสาวรีย์ พ.ศ. ๒๔๗๙

ไว้อาลัยเจ้าคุณบุรีศรีราชการ

ขุน เมื่อได้ทราบข่าวพระผาวจิตต์	ตะลึงคิดคำนึงถึงสหาย
สมรรณ ภาพมือน้อยมีรูว้าย	แสนเสียดายแสนรักด้วยภักดี
คุรุ สาส์นปลานสิ่งอนุสร	ที่อาวรณ์ถึงสหายมาตายหนี
การ ผูกพันมันใจด้วยไมตรี	มิเสียที่สนิทสนมกันนมนาน
ท่า ไม่นอมมิจรรยาบังอาจนัก	คร่าเพื่อนรักละโลกโสมสงสาร
เพื่อบำนำสู่ห้วงสวรรค์ชั้นวิมาน	หรือนิพพาน ประมัญ สุก ใจ
สนอง รักหักใจอาลัยมิตร	จึงลิขิตคำกลอนสุนทรา
คุณ ของท่านมือน้อยรู้แก้ไข	ยังจำไว้แนบสนิทเห็นคิดตา
พระยา ท่านได้ชั้นบรรดาศักดิ์	เห็นประจักษ์ความดีมีศลา
บุรี นามงามจรตภิรยา	ยากจะหาละม้ายแม่นยำในแดนไตร
สุรา สร้อยคอบุรี ศรีประเทศ	มามีเหตุม้วยมุตสุคติ
ธิการ เสริมคำ “ตรา” อ้ออำไพ	รวมเรียกได้ “บุรีศรีราชการ”

ผู้ว่าราชการนครศรีธรรมราช แสนฉลาดพริบไหวใจกล้าหาญ
 มีปัญญาสามารถในราชการ ได้บริหารหน้าที่ด้วยดีมา
 ความรู้ความคิดพินิจพิเคราะห์ เพ่งฉะเพาะเพื่อชาติศาสนา
 ปราณี แต่ตัวตักู้กันมา ทั้งนับหน้าไว้เนื้ออีกเชื่อใจ
 และ ส่วนตัวที่ดีไม่มีหมอง ท่านปรองดองเอื้อเฟื้อดังเนื้อใจ
 มี ความยุติธรรมประจำใจ มุ่งแต่ให้ผู้น้อยพลอยสำราญ
 ไม่ตรี ดีแท้คิดแผ่เผื่อ คอยช่วยเหลือว่ากล่าวไม่ร้าวฉาน
 จิตที่ ดังพระละกิเลสพิเศษมาน คิดปราบเหตุชั่วกลัวพาลภัย
 ธนิตสนมกลมเกลียวไม่เหนียวแน่น ใจช่างแสนสุดดีหาที่ไหน
 กันเองไปทั้งหมดปรากฏไกล ใครต่อใครสรรเสริญตั้งเย็นย
 ทลือก เวลาอายุที่ยังอยู่ ไม่มีผู้ใดคลายเสียดายหนอ
 กาล ที่สุดมรณะเหลือจะรอ ข้างจึงขอนบนอบโดยชอบเอย
 (คำของขุนภริพงศ์)

ชุน สมรรถคุรุการกตัญญู สมรรถ ภาพพึงรู้เรื่องศาสนา
 คุรุ โทยทางกรรมทำทุกซ์มา การ อกตัญญูตาต้องเป็นภัย
 ทำ กิไว้ไว้ก็เพื่อมิสุข เพื่อ มีทุกข์ทำชั่วก็คงได้
 ธนอง คนผลกรรมย่อมนำไป คุณ และโทษนี้ไซร้อยู่ใกล้กัน
 พระยา ยุริสราธิการเล่า บุรี เนาในมนุษย์ก็สุขสันต์
 สรา การกอบขก็มีศีลธรรม์ อธิการ ผลศลสวรรค์เวียงวิมาน
 ผู้ ไกรำทำก็แก้ปวงชน มี มรรคผลสุขสงขประสพคานต์
 ความ ปกครองของยุริสราการ ปราณี ราษฎรของท่านประจักษ์ใจ

และ ความคั่นอยู่ในหมู่มิตร
ไมตรี ภาพซาบซึ้งตรึงหทัย
สนิท แท้แก่เราเฝ้าระลึก
ตลอด หล้าฟ้าลัยไม่ลืมคุณ

มี สถิตเสถียรณคิอัชฌาสัย
จิตต์ของใครใคร่ทราบเรื่องบาปบุญ
กัน ไร้นึกอนุสาวรีย์หนุน
กาล วิโยคยอมจนเจ้าอาลัย.
(คำของสุนทรภะ)

๑ ชุน เขามหาพาร	คุณสาร สมรรณ เหมือน
เล่ห์ ญู คุณเคื่อน	มนข้าคะนึ่ง การ
๑ ที่ท่าน ประกอบ กิจ	อประกิจรู้ เพื่อ นิพพาน
จึงข้า สมอง ทาน	อุระนี้เสนอ คุณ
๑ สมภาร พระยา เปரிய	ตุลเพียบ บรี บุญ
อยู่คุ้ม สรา ชุณห์	กรุณา อธิการ กรรม
๑ คราวครั้งประกอบกิจ	ฤทธิสิทธิเที่ยงธรรม
เพียบพรหมวิหารข้า	อุปถัมภ์พงศ์พันธุ์
๑ เปரியจันทร์ธราตรี	สุริย์ศรีณกลางวัน
ทวนกับลุลย์พลัน	อุระส่นกระสันถึง
๑ เจ้าคุณอนันต์คุณ	ขมิคุนย์จะตราตรึง
แน่นในหทัยซึ้ง	ศิระข้าตลอดกัลป์

(คำของ ส. ภาณุรัตน์)

โรงพิมพ์ศรีหงส์
ถนนเจริญกรุง กรุงเทพมหานคร
พระนคร